

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ХЕРСОНСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Н. А. Дмитренко, О. О. Шкута

**ЗЛОЧИННІСТЬ
У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 344.13(477)
Д53

Рецензенти:

І.Г. Богатирьов – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

О.С. Сотула – доктор юридичних наук, професор;

М.С. Пузирьов – доктор юридичних наук, старший дослідник

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Херсонського факультету
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 30.12.2021 р.)*

Дмитренко Н. А.
Д53 Злочинність у Збройних Силах України : кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Н. А. Дмитренко, О. О. Шкута. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 186 с.

ISBN 978-966-992-704-0

Монографія присвячена дослідженню злочинності у Збройних Силах України.

У роботі досліджено комплекс теоретичних і практичних проблем запобігання злочинності у Збройних Силах України та обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих для юридичної науки, а також діяльності правоохоронних органів України.

Для науковців, викладачів, курсантів (студентів) і слухачів юридичних навчальних закладів, персоналу правоохоронних органів України та Збройних Сил України.

УДК 344.13(477)

ISBN 978-966-992-704-0

© Н. А. Дмитренко, О. О. Шкута, 2022

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	10
1.1. Стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій	10
1.2. Кримінологічне поняття злочинності в Збройних Силах України	30
Висновки до першого розділу	42
Розділ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	43
2.1. Стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень в Збройних Силах України	43
2.2. Детермінанти злочинності в Збройних Силах України	67
2.3. Характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Збройних Силах України	79
Висновки до другого розділу	93
Розділ 3. ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ	95
3.1. Зарубіжний досвід запобігання злочинності серед військових	95
3.2. Заходи загальносоціального запобігання злочинності в Збройних Силах України	116

3.3. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в Збройних Силах України	130
3.4. Заходи індивідуального запобігання злочинності в Збройних Силах України	135
Висновки до третього розділу	142
ВИСНОВКИ	144
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	151
ДОДАТКИ	176
Додаток А. Аналітична довідка про результати вивчення архівних кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, які вчинені у Збройних Силах України	176
Додаток Б. Аналітична довідка про статистичні дані співвідношення кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру	178
Додаток В. Аналітична довідка про статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) у ЗС України за ступенем тяжкості в період 2013–2020 рр.	179
Додаток Г. Аналітична довідка про вивчення осіб військовослужбовців, які вчинили в ЗС України кримінальні правопорушення	181
Додаток Д. Статистичні дані щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в Збройних Силах України, у тому числі в зоні АТО та ООС, за період з 2016 р. – I півріччя 2020 р.	182
Додаток Е. Статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та результатів їх досудового розслідування за 2013–2020 рр.	183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція на сході України ¹
ДДУПВП	– Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	– Державна кримінально-виконавча служба
ДПТС	– Державна пенітенціарна служба
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄКВЮ	– Єдиний кодекс військової юстиції
ЗС України	– Збройні Сили України
КК	– Кримінальний кодекс
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
МО України	– Міністерство оборони України
ООС	– Операція об'єднаних сил ²
РФ	– Російська Федерація
США	– Сполучені Штати Америки
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка ³

¹ Назва АТО з 14 квітня 2014 р. до 30 квітня 2018 р.

² Назва ООС з 30 квітня 2018 р.

³ Назва України з 25 січня 1937 р. і до здобуття нею незалежності 24 серпня 1991 р.

ПЕРЕДМОВА

Зміна політичного та економічного курсів сучасної України в напрямку євроінтеграції, події на Майдані 2014 р. змусили кожного громадянина нашої держави переосмислити минуле й сучасне, наші досягнення та цінності. Військовий конфлікт на Сході країни безпосередньо позначився не лише на кримінально-правовій статистиці злочинності в державі, а й на стані злочинності в Збройних Силах України зокрема.

Сьогодні вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями стала проблемою, яка вимагає найбільш пильної уваги не лише з боку органів державної влади, а й громадськості. Більше того, значення запобігання злочинності в Збройних Силах пояснюється неабияким зростанням кількості вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень як проти встановленого порядку несення військової служби, так і інших загальнокримінальних правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями в Збройних Силах України.

Статистичні дані щодо вчинених у Збройних Силах України військових кримінальних правопорушень є досить невтішними. Тільки за 2014 р. їх кількість зросла більше ніж в 11 разів порівняно з 2013 р. (з 369 протягом 2013 р. до 4153 у 2014 р.), а найбільший коефіцієнт їх вчинення припав на 2015 р. – 6213. Така тенденція до зростання кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень, як військових, так і загальнокримінальних, перш за все пов'язана з початком «гарячої фази» АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також зростанням чисельності Збройних Сил України. Так, у 2014–2020 рр. кількість вчинених у Збройних Силах України лише військових кримінальних правопорушень становила майже 30 000, з яких у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616 та в 2020 р. – 4055, чверть

з яких (1012) вчинена учасниками АТО/ООС (з яких: особливо тяжких – 187, тяжких – 3546, нетяжких – 128, кримінальних проступків – 7).

Неабияке занепокоєння викликає різке зростання після 2015 р. вчинених у Збройних Силах України тяжких злочинів (з 21–27 % у 2014–2015 рр. до 75–85 % у 2016–2020 рр., відсотковий еквівалент вчинених у Збройних Силах України тяжких злочинів у 2019–2020 рр. становив 82–87 % відповідно від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України військових кримінальних правопорушень) та з 2017 р. особливо тяжких злочинів (2017 р. – 5 %, 2019–2020 рр. – 4,5 %, у 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5 % від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень).

Окрему категорію становлять загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються в Збройних Силах України. Їх кількість становить приблизно 1/5 від загальної кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень.

Особливою категорією також є латентна злочинність як сукупність невиявлених і не включених до статистичної звітності вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень.

За офіційними даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення Збройних Сил України, за останні п'ять років статистичні показники кількості вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень нестабільні та схильні до зростання. Ці показники рівня динаміки вчинених у Збройних Силах України кримінальних правопорушень дають підстави стверджувати, що такі тенденції їх поширення є вкрай невтішними, що, передусім, є сигналом для активізації зусиль керівництва Збройних Сил України в напрямі впровадження сучасних заходів запобігання такого роду злочинності.

За результатами аналізу статистичних даних серед актуальних проблем запобігання злочинності в Збройних Силах України варто виділити: відсутність проведення сучасної динамічної реформи Збройних Сил України шляхом розробки нової військової концепції, спрямованої на майбутнє, а не на минуле; отримання Збройними Силами України в «спадщину» ще з радянських часів негативних

явищ, зокрема, «дідівщини», нестатутних відносин, насильства тощо; обмежене фінансування Збройних Сил України, яке не лише впливає на дисципліну військовослужбовців, а й на їх ставлення до виконання військових завдань; поява в Збройних Силах України злочинних об'єднань та організованих груп, які сприяють розвитку злочинності й корупції; скорочення військовослужбовців, відсутність для них робочих місць після проходження служби, відсутність можливості отримання житла й відповідної професії тощо; втечі військовослужбовців із Збройних Сил України; вчинення військовослужбовцями самогубств; зосередження влади в руках президентської адміністрації та відсутність парламентського контролю за Збройними Силами України тощо.

Наведені проблеми свідчать про необхідність наукового вдосконалення кримінологічної характеристики та побудови нової моделі запобігання злочинності в Збройних Силах України.

У сфері розроблення актуальних проблем запобігання злочинності в Збройних Силах України варто виділити праці таких українських учених, як: О.М. Артеменко, В.В. Бабаніна, В.М. Білоконев, І.Г. Богатирьов, П.П. Богущкий, І.В. Боднар, В.В. Бондарєв, М.Б. Головка, В.К. Грищук, В.С. Давиденко, С.Ф. Денисов, Ю.П. Дзюба, С.І. Дячук, М.М. Івлєв, Д.В. Казначєєва, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, І.М. Коропатнік, Я.С. Кулькіна, Ю.Б. Курилюк, І.І. Митрофанов, В.О. Навроцький, Т.Б. Ніколаєнко, А. Овчаренко, М.І. Панов, О.Р. Полегенька, В.П. Попович, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, О.В. Столярський, В.М. Стратонов, Є.Л. Стрельцов, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, С.О. Харитонов, І.О. Харь, Г.І. Чангулі, В.В. Шаблистий, В.А. Шершенькова, О.О. Шкута та ін.

Окремі аспекти злочинності в Збройних Силах України на рівні дисертацій розглядали вітчизняні вчені в галузі кримінології, кримінального права та процесу кримінально-виконавчого права, зокрема: В.П. Бодаєвський, В.О. Бугаєв, М.І. Карпенко, Т.Ю. Касько, Є.С. Ковалєвська, Д.Ю. Купар, Ю.Б. Курилюк, В.В. Кухар, Б.Д. Леонов, А.Р. Мухамеджанава, А.М. Ониськів, М.М. Сенько, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк та ін.

Перелічені наукові праці присвячені здебільшого військовій сфері й висвітлюють суто військові кримінальні правопорушення, у зв'язку із чим досить актуальною в сучасних умовах є потреба

наукового дослідженні злочинності в ЗС України в цілому, з позиції сучасного стану та праворозуміння зазначеної сфери.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам дослідження злочинності в Збройних Силах України. З'ясовано стан дослідження злочинності в Збройних Силах України, встановлено його методологічний інструментарій та розкрито зміст кримінологічного поняття злочинності в Збройних Силах України.

У другому розділі надано кримінологічну характеристику злочинності в Збройних Силах України. Досліджено стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у Збройних Силах України, детермінанти такої злочинності та надано характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Збройних Силах України.

Третій розділ присвячено запобіганню злочинності в Збройних Силах України. У результаті вивченого Зарубіжного досвіду запобігання злочинності серед військових та наданої характеристики загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального заходів запобігання злочинності в Збройних Силах України, запропоновано внесення відповідні змін до норм чинного законодавства

Підготовлена праця передбачала глибоке вивчення та широке посилання на праці вітчизняних та зарубіжних учених, що наведені у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичної діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

Сподіваємося, що проведене нами дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінального права і кримінології та надасть істотний імпульс для вирішення практичних проблем з даного напрямку.

Автори висловлюють глибоку повагу і щире вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України Богатирьову Івану Григоровичу, доктору юридичних наук, професору, Сотулі Олександрю Сергійовичу та доктору юридичних наук, старшому досліднику Пузирьову Михайлу Сергійовичу, зауваження яких сприяли більш чіткому удосконаленню порядку викладу матеріалу, покращенню стилістики та посиленню аргументації окремих положень наукової роботи.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

1.1. Стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій

Розглядаючи стан дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічний інструментарій, варто зауважити, що, ст. 65 Конституції України визнає обов'язком громадян України захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, повагу до її державних символів. Відповідно, громадяни України відбувають військову службу відповідно до закону у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [112].

Збройні Сили України (далі – ЗС України) являють собою військове формування, яке, відповідно до Конституції України та діючого законодавства здійснює оборону та захист суверенітету, недоторканності та територіальної цілісності України. ЗС України, в силу покладених на них обов'язків, забезпечують відсіч та стримування збройної агресії проти України, охорону її повітряного та підводного простору у межах територіального моря, а також беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з терористичними проявами [205].

Відповідно до ст. 17 Конституції України підтримання державної безпеки і захист державного кордону України доручаються відповідним військовим формуванням та державним правоохоронним органам. Саме тому від стану законності і військового правопорядку у ЗС України та інших військових формуваннях, що діють на

підставі національного законодавства, залежить ефективність реалізації покладених на них провідних завдань держави. Окремо взяті закони, військові статuti, а також інші підзаконні нормативно-правові акти чітко регламентують усі царини життя та діяльності військовослужбовців ЗС України. На них покладається беззастережне дотримання Конституції України, законів, підзаконних актів, а також військової присяги та наказів командирів (начальників).

Зазначене вище зумовлює особливість суспільних відносин, які формуються сфері несення військової служби, а також підвищену суспільну небезпеку їх порушення, а особливо вчинення у ЗС України кримінальних правопорушень [270].

За період незалежної України проблемам злочинності в ЗС України присвятили свої праці: В.В. Бабаніна [7], В.М. Білоконев [99], І.Г. Богатирьов [18], П.П. Богуцький [19], І.В. Боднар [21], В.В. Бондарев [23], М.Б. Головка [44], В.К. Гришук [49], В.С. Давиденко [52], С.Ф. Денисов [54], Ю.П. Дзюба [57], С.І. Дячук [78], М.М. Івлєв [92], Д.В. Казначєєва [94], В.І. Касинюк [99], В.А. Клименко [106], І.М. Коропатнік [116], Я.С. Кулькіна [135], Ю.Б. Курилюк [138; 139], І.І. Митрофанов [157], В.О. Навроцький [161], Т.Б. Ніколаєнко [167], А.С. Овчаренко [169], М.І. Панов [179], О.Р. Полегенька [181], В.П. Попович [184], Є.Б. Пузиревський [228], О.М. Сарнавський [236], О.В. Столярський [252], В.М. Стратонов, Є.Л. Стрельцов [34], О.С. Ткачук [256], М.С. Туркот [263], С.О. Харитонов [275], І.О. Харь [276], Г.І. Чангулі [278], В.В. Шаблистий [282], В.А. Шершенькова [284], О.О. Шкута [298] та ін.

Окремі аспекти злочинності в ЗС України на рівні дисертацій вивчали вітчизняні вчені в галузі кримінології, кримінального права та процесу кримінально-виконавчого права, зокрема: О.М. Артеменко [5], В.П. Бодаєвський [20], В.О. Бугаєв [26; 25], М.І. Карпенко [97; 98], Т.Ю. Касько [100; 101], Є.С. Ковалєвська [109], Д.Ю. Купар [136], Ю.Б. Курилюк [137; 138], В.В. Кухар [141], Б.Д. Леонов [145], А.Р. Мухамеджанова [160], А.М. Ониськів [174], М.М. Сенько [242], М.С. Туркот [261], М.І. Хавронюк [274] та ін.

Утім, частина наукових праць з аналізованої тематики ґрунтується або на старій нормативно-правовій базі, або на вивченні певних військових кримінальних правопорушень, а тому існує потреба

в науковому дослідженні з позиції сучасного стану та праворозуміння зазначеної сфери злочинності в ЗС України в цілому.

Недостатній рівень дослідження проблем злочинності у ЗС України, обґрунтованості заходів запобігання їй у військових частинах українською негативно позначається на функціонуванні самих ЗС України та виконанні ними державних завдань. Актуальність проблеми зростає також і у зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують запобігання злочинності в ЗС України.

Ми поділяємо думку вітчизняних учених-кримінологів про те, що в Україні недостатньо системних і ґрунтовних праць, присвячених проблемам злочинності в ЗС України. Більше того, результати тих досліджень, які проводилися й проводяться, не завжди доходять до практики. Це пов'язано з тим, що в роки застою кримінологічна наука та практика розвивалися за своїми автономними законами. У 1980-ті рр. інтерес до кримінологічних проблем став згасати, оскільки дослідження не давали негайних результатів і злочинність зростала [226].

Таким чином, підхід до проблеми запобігання злочинності в ЗС України можна вважати поверховим з боку керівництва ЗС, а в науці її взагалі розглядали спрощено. Звичайно, можна було знизити рівень злочинності серед військових до деяких меж, але для цього потрібно докласти максимум зусиль.

Існування проблеми злочинності у ЗС України здійснює істотний вплив на формування соціально-політичного, правового та економічного середовища у країні та опосередковано впливає на обороноздатність і національну безпеку держави.

Відтак, дослідження проблеми злочинності в ЗС України має ґрунтуватися на теоретико-методологічному та діалектичному підході – «від загального до конкретного». Однак заходи запобігання злочинності в ЗС України не розроблялися на основі глибоких досліджень її причин і умов. Теоретико-кримінологічний аналіз злочинності як соціально-правового явища в ЗС України має спиратися на наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували проблеми злочинності взагалі й прояви злочинності

в ЗС України зокрема. Це, на нашу думку, дасть змогу в процесі дослідження сформувати цілісне уявлення про кримінологічну характеристику цього виду злочинності.

Розпад Радянського Союзу, утворення незалежної України у 1991 р. не могло обійти таку консервативну систему, як збройні сили. Те, що залишилося в спадок від Радянського Союзу, вимагало від нової влади таких дій: ліквідації командно-адміністративної системи управління в збройних силах; впливу державно-ідеологічних структур на матеріальне оснащення збройних сил; переходу на нові форми захисту й оборони країни від агресора тощо. І, як справедливо стверджують М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник, названі дії негативно позначилися на криміногенній обстановці серед військовослужбовців. Багато хто з них втік з армії, інші стали займатися злочинством, грабежами, розбоєм, скоювали інші кримінальні правопорушення. Так, зареєстрована злочинність військовослужбовців у 1991 р. становила 31 260 злочинів, а вже в 1992 р. (при скороченні кількості військовослужбовців) – 40 315, тобто збільшилася на 29% [140, с. 40].

Досить часто у повсякденному житті людьми вчиняються дії заборонені як релігійними нормами, нормами моралі, так і правовими нормами. І це не залежить ані від держави, ані від її керівництва. У зв'язку із цим доречно навести погляди колишнього військового прокурора А.В. Матіуса, який свого часу зауважив: «Розумних людей у державі дуже багато, але є колізії «української ментальності», які абсолютно не залежать від волі вищого керівництва держави, оскільки пересічні люди у своїй більшості на місцях реально нічого не хочуть, не можуть і не вміють. Україна приречена дійти до точки біфуркації та пройти точку катарсису, після якої всі зрозуміють, що іншого шляху немає: треба закотити рукави, починати працювати і найголовніше – щось зробити конкретно, а не на словах» [154]. Саме це твердження вказує на те, що законодавчий процес, який здійснювався задля покращення ефективності діяльності державної правоохоронної системи, не оминув і ЗС України, а також на те, що важливу роль у означеному процесі відіграють безпосередньо люди.

Усе це потребувало, як стверджує Т.Ю. Касько, теоретичного осмислення всіма галузями науки, включаючи військове право.

Перед наукою постало завдання вироблення та вдосконалення науково обґрунтованих рекомендацій щодо створення нової нормативно-правової бази забезпечення оборони та воєнної безпеки держави, будівництва та розвитку ЗС України, соціального захисту й соціального забезпечення військовослужбовців, підтримання правопорядку та боротьби зі злочинністю у військовій організації держави [100, с. 19].

Якщо чинним законодавством на ЗС України покладено обов'язок захищати суверенітет держави, і саме це формування є одним із найважливіших інструментів реалізації державної військової політики, то перед державою, відповідно, постає завдання комплексного здійснення управління власною безпекою, а найбільше – в умовах посилення зростання злочинності саме в ЗС України.

Ще в 2007 р. у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (далі – Стратегія 2007 р.), встановлено факт неспроможності забезпечення відповідності сектора безпеки України потребам суспільства (серед іншого). Пунктом 3.3 Стратегії 2007 р. встановлено, що на фоні посилення загроз та зростання викликів національній безпеці України, залишається невідповідність між сектором безпеки й оборони України та завданнями щодо захисту національних інтересів держави. Зокрема, це характеризується: дисонансом між правоохоронною системою України та покладеними на неї завданнями щодо дієвого захисту законних інтересів, прав і свобод людини та громадянина; недостатнім рівнем ефективності діяльності державних органів, що здійснюють розвідувальну й контррозвідувальну діяльність; погіршенням стану Збройних Сил України й оборонної промисловості; слабкістю Єдиної державної системи цивільного захисту населення та територій, особливо у сфері державного моніторингу навколишнього природного середовища; неспроможністю України протидіяти сьогоденним викликам національній безпеці, що пов'язані із залученням інформаційних технологій, зокрема, кіберзагрозам [223].

Пізніше, Указом Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 р. уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони

України від 06 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» (далі – Стратегія 2015 р.). Серед іншого до окремих актуальних загроз національній безпеці України віднесено неефективність системи забезпечення національної безпеки та оборони України, основними причинами якої стали: низька організація сектору безпеки і оборони України як цілісної функціональної системи, що керується з єдиного центру; структурна незбалансованість та інституційна слабкість, а також непрофесійність, органів сектора безпеки і оборони; брак та неефективність використання ресурсного забезпечення у секторі безпеки і оборони; недостатність зовнішніх надійних гарантій забезпечення безпеки України; наявність та діяльність на території України незаконних збройних формувань, підвищення рівня злочинності, протиправне застосування вогнепальної зброї (п. 3.2 Стратегія 2015 р.) [219].

Проведений нами аналіз функціонування ЗС України останніми роками підтвердив, що визначені стратегії національної безпеки та оборони, до сьогодні, не повною мірою (з погляду наукового обґрунтування й практичного значення) забезпечили не тільки відповідність сектора безпеки України, а й потреби суспільства та його безпеку [63, с. 109].

Варто погодитися з думкою В.В. Семенченко, що недоліки у різних сферах забезпечення (нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного), критичний стан матеріально-технічної бази, озброєння, військової техніки, низький рівень забезпечення та підготовки військовослужбовців для ЗС України призводять до вчинення військовослужбовцями як військових, так і загальнокримінальних кримінальних правопорушень, зумовлюють низький рівень комплексних запобіжних заходів, які направлені на ліквідацію підстав та умов учинення таких правопорушень, проведення профілактичної роботи з особами, які схильні до вчинення зазначених правопорушень [240].

Сучасний розвиток історії України пов'язаний з подіями, унаслідок яких ми втрачаємо громадян на Сході України, а саме проведення спочатку Антитерористичної операції та згодом Операції об'єднаних сил (далі – АТО та ООС). Окупація Російською Федерацією території

Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також розпалювання збройного конфлікту на Сході України, що призводять до руйнування системи світової й регіональної безпеки та порушення принципів міжнародного права, вимагають перегляду та уточнення наукових положень відносно формування й реалізації воєнної політики України [212].

О.М. Артеменко у своїй дисертації «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби» зазначає, що характерним для сучасної суспільно-політичної ситуації в Україні є стан військового конфлікту зі злочинними угрупованнями, які незаконно окупували частину територій Луганської та Донецької областей. Від рішучості українського політикуму, злагодженості всіх політичних сил, політичної й фінансової підтримки західних країн-партнерів, а також від рівня боєготовності, технічної оснащеності, чисельності й мобільності особового складу ЗС України залежать територіальна цілісність, унітарність України та збереження її конституційного ладу й недоторканності кордонів [5].

Злочинність у районі проведення АТО виникла не сама по собі, її створило середовище. АТО визначають як комплекс скоординованих спеціальних заходів, які направлені на запобігання або припинення терористичної діяльності, мінімізацію її наслідків, знешкодження терористів, забезпечення безпеки населення [189].

З 30 квітня 2018 р. в Україні розпочато Операцію об'єднаних сил, яка, за словами командувача Об'єднаних сил, генерал-лейтенанта Сергія Наєва, відрізняється від Антитерористичної операції тим, що означена військова операція спрямована на стабілізацію ситуації на Донбасі та його соціальне відродження [175].

Вивчаючи концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами Операції об'єднаних сил), М.О. Семенишин обґрунтовано зазначає, що кримінологічна ситуація, яка склалася нині в Україні, є суттєвим дестабілізатором суспільного життя. Це є особливо відчутним на тлі кардинальних змін, що відбулися останнім часом у житті суспільства. Швидкі, великомасштабні

й багато в чому негативно забарвлені соціальні процеси загострили стан боротьби зі злочинністю, включно з протиправною поведінкою. Збройний конфлікт у зоні ООС на території Донецької та Луганської областей зумовив серйозні зміни в державі, а отже, спричинив тенденцію до загострення загальної злочинності [241, с. 63].

За твердженням поіменованого вище вченого, події останніх років, які відбуваються на території України, безпосередньо пов'язані зі значним підвищенням криміногенних загроз. Вони формують необхідність термінової реалізації комплексу заходів, які направлені на адаптацію превентивної практики до нових вимог. Останнє обумовлене, в першу чергу, чинниками політичного (як внутрішньо-політичного, так і зовнішнього, у тому числі геополітичного), економічного, правового характеру й знаходить свій прояв у зростанні соціальної напруженості, активному відтворенні нетипових для української криміногенної обстановки в цілому злочинів [241, с. 438].

Розглядаючи результати кримінологічного аналізу та запобігання військовим злочинам, вітчизняний дослідник Є.Б. Пузиревський слушно зазначав, що ЗС України є не тільки інструментом соціально-політичної стабільності та безпеки, а й джерело соціального напруження, тому й злочинність у сфері військової служби варто розглядати як одну зі значущих соціальних загроз. Запобігання цій загрози є одним із найважливіших завдань сучасної держави.

При цьому, як зазначає вчений, не підпадає під сумнів той факт, що дієві заходи щодо профілактики, запобігання, припинення й розкриття військових кримінальних правопорушень мають спиратися на розроблену наукову базу, що дає змогу здійснити розгорнутий аналіз феномену «військова злочинність», дослідити її структуру та динаміку, оцінити можливий і фактичний збиток, накреслити перспективні шляхи подолання цього виду соціально-правових девіацій [228, с. 3].

Більше того, кримінальна ураженість суспільства адекватно впливає на прояви злочинності в ЗС України шляхом поширеності нестатутних відносин, ухилень від військової служби, розкрадання зброї, боєприпасів і вибухових речовин, у тому числі зі складів військових частин.

Вітчизняний учений М.М. Івлєв, розглядаючи фактори, що детермінують злочинність у ЗС України, зауважує, що вони виступають не тільки самі по собі як негативні соціально-економічні чинники суспільного розвитку, а і як результат нездатності держави протиставити їм належний рівень державних організаційних, правових, економічних, соціально-політичних механізмів на всій території країни; створити та забезпечити належне правове регулювання суспільних відносин; організувати та узгодити функціонування всіх гілок державної влади; забезпечити організаційну та правову систему відповідальності державного апарату за прийняті рішення, у тому числі у сфері захисту законних інтересів та прав громадян від правопорушень [91, с. 92].

Таким чином, особи, які вчиняють кримінальні правопорушення в ЗС України, перш за все, порушують права кожної людини, які закріплені в Конституції України [112], а тому обов'язок правоохоронних органів полягає в тому, щоб захистити права і свободи людей від протиправних посягань на них. Однак, як засвідчує наше дослідження, навіть у такій консервативній системі, як ЗС України, злочинність має місце, особливо в частині порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями ЗС України.

Дослідження методологічних засад злочинності в ЗС України доцільно на основі застосування комплексного підходу до осмислення її детермінантів, що забезпечує визначення тих криміногенних факторів, від яких залежать стан, динаміка, географія, кількісні і якісні показники злочинності в ЗС України.

До речі, варто зауважити, що комплексний підхід до осмислення злочинності використала у власному дослідженні вітчизняна авторка Н.С. Юзікова. На її думку, саме комплексний підхід до пізнання цього явища із застосуванням різних методів дослідження дає можливість побудувати загальну стратегію дослідження й інтегрувати його результати, встановити відповідні норми, критерії та форми пізнання, що покликані унеможливити суб'єктивність і логічну непослідовність самого процесу пізнання та його результатів [290, с. 416].

Підтримуючи Н.С. Юзікову, ми вважаємо, що застосування нами комплексного підходу не виключає використання інших підходів для дослідження детермінантів злочинності в ЗС України.

Варто окремо зауважити, що дослідження проводиться в період реформ, пов'язаних з програмою переходу ЗС України до контрактного комплектування військовослужбовцями на підставі Законів України, які внесли зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» з питань уточнення строків військової служби за контрактом [195] а також вдосконалення порядку проходження громадянами військової служби [196].

Проведений вітчизняною дослідницею М.Д. Кузьменко системно-структурований аналіз злочинності в ЗС України засвідчив, що важливе місце при визначенні її кримінологічної характеристики в структурі військових кримінальних правопорушень, змісту основних її складових та зв'язків між ними відводиться статистичному методу, який нами застосований при опрацюванні інформації щодо стану й тенденції вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України та характеристик особи військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення в ЗС України, а також методу особистих спостережень. Саме цей підхід, за твердженням М.Д. Кузьменко, дає можливість, з огляду на наукове підґрунтя, ширше дослідити детермінанти формування провідного елементу кримінологічної характеристики – особи суб'єкта кримінального правопорушення. А оскільки психологія – наука про закономірності функціонування та розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності особистості, відповідно, її значущою складовою слід вважати особу суб'єкта кримінального правопорушення. Оскільки без її характеристики не можливо надати науково обґрунтований опис конкретної протиправної поведінки [134, с. 26].

Вітчизняні вчені-криміналісти зазначають, що для кожного виду кримінальних правопорушень існують алгоритми діяльності, структурні схеми, які формують структуру окремої криміналістичної методики, що включає в себе наступні елементи: криміналістична характеристика конкретного виду кримінальних правопорушень; тактика проведення окремих слідчих дій, профілактичні дії слідчого тощо [230, с. 122–125].

За визначенням Є.І. Григоренко, ідеться про формування так званої «армійської» девіантної субкультури, яка відрізняється певною

специфікою та включає в себе сукупність специфічних цінностей та заснованих на них ритуалів і традицій, стиль побуту та поведінки, розшарування в середовищі військовослужбовців. Відповідно, для профілактики нестатутних відносин необхідний вплив саме на їх причини, зумовлені вищенаведеними детермінантами: по-перше, підвищення загальної культури та культури відносин; по-друге, припинення можливостей деструктивної самоорганізації військового колективу [48, с. 34].

Наведені вище судження щодо проблем злочинності в ЗС України засвідчують, що вони не позбавлені певних суперечностей, разом з тим вони мають і наукову цінність у частині виявлення детермінантів такого виду злочинності та вжиття заходів щодо запобігання їй.

Як ми бачимо сьогодні, Україна переживає глибокі соціально-економічні перетворення (події на Майдані, зміна керівництва держави, вибори Президента країни і депутатського корпусу до Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, гібридна війна на Сході України, перезавантаження правоохоронної системи та суду, прийняття Верховною Радою неякісних законів, кардинальні зміни в суспільно-політичному й економічному житті країни за останні декілька років), у контексті яких відбувається криміналізація багатьох сфер життєдіяльності як на рівні масових явищ, так і на міжособистісному рівні [16, с. 87].

Як справедливо стверджує І.Г. Богатирьов, злочинність, особливо в ЗС України, ці процеси також не обійшла й дуже серйозно вплинула на стан, динаміку та географію свого поширення по країні в цілому. Вона сьогодні вийшла далеко за межі загальнокримінального феномену й перетворилася на фактор, що створює реальну загрозу національній безпеці, основам державного устрою, однак алгоритму дій для її нейтралізації кримінологічна наука до сьогодні так і не запропонувала [14, с. 114–120].

Знання про злочинність у ЗС України дадуть змогу: по-перше, для платників податків знати реальні обсяги втрат від вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень; по-друге, держава, знаючи ціну вчиненого кримінального правопорушення, не тільки зможе адекватно планувати доходи та видатки у бюджеті

країни, а й здійснювати дієві розробки державних та регіональних програм запобігання злочинності в ЗС України; по-третє, визначити передумови формування нової концепції кримінально-правової політики, завдання якої – забезпечити належний захист прав і свобод людини і громадянина [14, с. 114–120].

Незважаючи на те, що право передбачає можливість державного примусу, насильство щодо суб'єкта кримінального правопорушення, воно є малоєфективним без моральної підтримки населення. Якщо населення не буде солідарним із правовими заборонами, колективно не засуджуватиме протиправні вчинки, то репресивний апарат «захли-неться» в боротьбі з масовими порушеннями закону [150, с. 39–40].

За справедливим твердженням В.В. Лунєєва, суспільство має заохочувати тих, хто дотримується правил, а не тих, хто ставить для себе мету збагачення за будь-яку ціну. У цьому випадку не відбудеться соціальної аномії та кримінальне правопорушення буде викликати загальний осуд. Людина може й має знаходити задоволення не у своєму збагаченні, а у відчутті своєї заслуженої ніші в суспільстві, у найближчому оточенні, звичайно, за умови того, що вона не перебуває за межею бідності [147].

Ми поділяємо також погляди О.М. Костенко на те, що високий рівень правопорядку в суспільстві можливий тільки тоді, коли громадяни вбачають у державних органах гарантів їхньої безпеки, відчують не на словах, а на ділі зацікавленість правоохоронних органів у розгляді й вжитті заходів щодо будь-якого правопорушення. Укриття кримінальних правопорушень від реєстрації з метою підвищення показників розкриття, незаконні відмови в порушенні кримінального провадження та інше «професійне» маніпулювання статистикою завдають колосальної шкоди правосвідомості населення й підштовхують суспільство до правового нігілізму [117, с. 150]. Як засвідчило наше дослідження, саме це і є першоосновою для збільшення зростання латентної злочинності в ЗС України.

Разом з тим світогляд суспільства, що визначає конкретні шляхи досягнення поставлених державою завдань, повністю ще не сформовано. А тому розуміння причин сучасної злочинності й можливостей суспільства в запобіганні їй є ключовою ланкою держави

у формуванні кримінологічної політики протистояння цьому соціальному злу.

Зниження життєвого рівня багатьох сімей, наявність значних верств населення, що перебувають на межі або за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти та культури, зниження їхнього життєзабезпечення, розвитку й соціалізації є наслідком того, що зростання такого соціального явища, як злочинність, викликає природне занепокоєння громадян за своє життя, благополуччя сім'ї і безпеку дітей, а також знижує довіру до державної політики у сфері запобігання їй [14, с. 114–120].

Таким чином, важливою складовою захисту суспільства в сучасних умовах є ЗС України. З метою забезпечення їх належної діяльності, зміцнення законності, гарантування та забезпечення прав і свобод військовослужбовців в Україні сформовано систему норм з питань реалізації військової служби. Військове законодавство представляє собою невід'ємну складову національного права, а також дотримання військової дисципліни.

Злочинність в армії є найнебезпечнішим дестабілізаційним фактором, який здійснює негативний вплив не тільки на ЗС України, але й на національну безпеку України. А саме, чим вищий рівень національної безпеки, тим менше можливостей залучення армії як ефективного інструмента вирішення внутрішніх та зовнішніх проблем [232].

Ми цілком підтримуємо позицію Є.С. Ковалевської, яка, вивчаючи правову охорону військового майна за ст. 411 та 412 Кримінального кодексу України, зазначає, що ефективність протидії такій злочинності залежить від багатьох факторів, які вимагають постійного аналізу у зв'язку зі змінами політичної ситуації у країні, економічних умов, норм законодавства, державної політики у сфері оборони держави. Одним із таких чинників є правильність кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь, вчинених у цій сфері, а також теоретична та практична розробка питань кримінальної відповідальності за військові злочини [109].

Серед основних рис злочинності в ЗС України можна виділити: по-перше, кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, що збігається з тенденцією динаміки злочинності

в цілому по країні; по-друге, збільшення латентних кримінальних правопорушень у ЗС України; по-третє, неналежний соціально-правовий контроль з боку керівництва ЗС України над цим видом злочинності; по-четверте, вплив на злочинність у ЗС України детермінантів, які характеризують її за межами ЗС України.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень, що вчиняються в ЗС України, об'єктивно пов'язана не тільки з порушенням суспільних відносин, характерним для протиправних діянь з боку цивільних осіб, але й через зниження військової дисципліни, яка виступає важливою складовою бойової готовності військових частин і з'єднань. Зазначений фактор виступає найголовнішим і в сучасних умовах, коли суперечності між державами можуть призвести до розв'язання локальних та широкомасштабних війн.

Отже, дослідження злочинності в ЗС України в прикладній кримінологічній теорії є найбільш актуальною проблемою, яка через систему соціально-правових факторів негативно впливає на життя людей, їх спокій, основи національної безпеки та державотворчий процес розвитку суспільства.

У відповідності до ст. 17 Конституції України, на ЗС України покладені оборона України, захист державного суверенітету та територіальної цілісності і недоторканності [112]. Отже, підтримання належного рівня державної безпеки і захист державного кордону України покладені на відповідні військові формування та державні правоохоронні органи, правовий статус яких визначається діючим законодавством.

Це означає, як пише вітчизняний учений В.В. Голіна, що на ЗС України покладено важливі функції державної внутрішньої та зовнішньої політики. А відтак ми не можемо не підтримати позицію цього вченого з приводу того, що від належної реалізації військовими формуваннями покладених на них обов'язків залежить рівень забезпечення національної безпеки української держави [127, с. 420–428].

Що стосується методологічного інструментарію дослідження злочинності в ЗС України, то варто зауважити, що він передбачає використання діалектичних, загальнонаукових, групових та спеціальних методів пізнання, що дадуть змогу цілком розкрити зміст зазначеного предмета.

У процесі визначення методології дослідження злочинності в ЗС України ми постави за мету показати методологічний плюралізм, адже саме він відіграє важливу роль у розумінні системних підходів, методів і способів наукового пізнання. Незважаючи на значну кількість праць з окресленої проблематики, маємо всі підстави констатувати, що вивчення кримінальних правопорушень у ЗС України є актуальним завданням діяльності командування ЗС України з огляду на їх реформування та розвиток.

Крім того, з позиції зміни пріоритетів державної політики у військовій сфері реформування ЗС України, її подальшої демократизації, гуманізації та наближення до стандартів НАТО вимагають удосконалення правове забезпечення, організаційно-управлінські та кримінологічні аспекти профілактики кримінальних правопорушень в системі ЗС України.

З огляду на це варто зазначити, що в більшості сучасних праць автори обґрунтовують свій методологічний інструментарій з попереднього переосмислення успадкованого філософського світогляду на явища та процеси, що потребують певного наукового пошуку. Тож пізнавальні проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України набувають особливої актуальності, оскільки об'єктивно виникає потреба й у визначенні його методологічного інструментарію.

Зокрема, зарубіжний учений Г.Н. Горшенков переконаний, що методологія дослідження передбачає розробку, з одного боку, основоположних підходів, прийомів формування та розвитку кримінологічної теорії, а з іншого – застосування спеціально-наукових методів, завдяки яким розкривається сутність предмета дослідження [45, с. 46].

Отож, враховуючи, що для методології характерний більш загальний рівень теоретичного узагальнення досліджуваної проблеми, ми звернули увагу на позицію зарубіжного вченого Р. Лукича, який вважає, що як у юриспруденції, так і в інших галузях знання досить чітко розмежовують методи філософського, загальнонаукового та спеціально-галузевих рівнів [148, с. 59].

Ураховуючи наведені методологічні підходи, можна констатувати, що методологічний інструментарій запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України потрібно розглядати як

багаторівневу систему, завдяки чому вона практично використовує весь методологічний арсенал предметної діяльності не лише в кримінальному, а й у кримінологічному плані. Таке розуміння методологічного інструментарію дає змогу досліднику заглибитися в сутність досліджуваних явищ, що відбуваються в ЗС України, та успішно вирішувати поставлені завдання запобігання кримінальним правопорушенням [129, с. 7].

Цікаві судження із цього приводу ми знаходимо в працях вітчизняного кримінолога В.М. Дрьоміна, який вважає, що предметна злочинна діяльність виявляється також у тому, що злочинність чинить зворотний вплив на суспільство. Більше того, як зазначає вчений, вона є глибоко імплементованою в соціальну тканину суспільства – економічні, політичні, соціальні відносини [77, с. 229–300].

Варто також звернути увагу на методологічний напрям дослідження, як-от генеалогія, яка, на думку вітчизняного вченого Ю.В. Орлова, полягає в зорієнтованості, спрямованості дослідження на виявлення як внутрішніх (самодетермінація), так і зовнішніх факторів злочинності, що відтворюються здебільшого у сфері політичних взаємодій, хоча й не обмежуються ними [177, с. 86].

Тому методологія нашого дослідження не може бути обмежена використанням виключно методів вивчення. Хоча, як зауважують українські науковці О.М. Джужа, В.В. Василевич, загальноновизнаними є положення, що метод визначається предметом та завданнями дослідження. Водночас учені доходять висновку, що багато залежить не лише від предмета, а й від його розуміння, тобто від теорії предмета. Тому не є випадковістю те, що кожна теорія має свій, відповідний їй, метод, що він не тільки спосіб дослідження, а й теорія [128, с. 21].

Отож, ідеться про певний методологічний підхід у визначенні предмета нашого дослідження, тому ми ставимо завдання застосувати такий методологічний інструментарій, який надасть нам нові знання про предмет нашого дослідження й результати його пізнання для теорії та практики.

Разом з методологічним інструментарієм наукового пізнання запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України ми

використовуємо й певні методологічні елементи, що допомагають нам забезпечити програму, цілі та завдання наукового пошуку. Тому ми поділяємо позицію українського вченого М.С. Кельмана про те, що методологія має включати в себе такі елементи: а) науку; б) шлях до неї; в) спосіб використання цього шляху як дії (роботи) з метою встановлення істинності, правильності пізнання [103, с. 7].

Провідними ознаками методології в науковому пізнанні, на думку вітчизняної вченої В.С. Батиргареєвої, є: а) фундаментальність, оскільки питання методологічного плану порушуються щоразу в процесі проведення будь-якого кримінологічного дослідження; б) інтегративність, яка виявляється в тому, що методологічне знання складається з концептуальної та процедурної підстав; в) її керівний характер, тому що вона спрямовує весь перебіг наукового дослідження [11, с. 80–81].

У сучасних наукових джерелах термін «методологія» тлумачать як сукупність методів дослідження, що застосовують у будь-якій науковій діяльності у відповідності до особливостей об'єкта її пізнання, а під дослідженням розуміють наукову працю, в якій вивчають яке-небудь питання [27, с. 191].

Отже, правильно обрана методологія дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України не лише створює ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта й предмета дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку тих питань, які є актуальними.

З огляду на викладене, ми розглядаємо методологічний інструментарій запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України як процес становлення нового пізнання проблеми, що є предметом дослідження і являє собою певну систему принципів, знаряддя та засобів пізнання про запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України.

Водночас вироблення нами методологічного інструментарію запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України сприяє на науковій основі здійснювати комплексне та системне її вивчення, а також створює передумови для конструктивного розв'язання завдань дослідження.

Враховуючи той факт, що запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України визначено в чинному законодавстві як важливе державне завдання, ми погоджуємося з думками українських учених А.Я. Баскакова, Н.В. Туленко про те, що прирощення знання відбувається саме за певними принципами й закономірностями, які притаманні сфері методології наукового пізнання [10, с. 72].

Водночас вітчизняний учений М.С. Кельман під методологією розуміє складний соціокультурний феномен, який яскраво відбиває специфіку осягнення дискурсу сучасності. Він підкреслює, що методологія виходить за рамки наукового пізнання, миследіяльно охоплюючи увесь соціокультурний світ, враховуючи його мультипроблемність та багатопредметність у конкретно-історичному часописі. Відповідно, зауважує вчений, її цікавить те, яким чином, чи в який спосіб діють люди, з урахуванням як законів соціальності, так і законів культури або змісту [104, с. 32].

Натомість методологія, за визначенням вітчизняного вченого В.В. Шаблистого, є теорією людської діяльності пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, всією діяльністю людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво. Звідси випливає, що методологія – теорія людської діяльності [281, с. 6]. Зокрема, Л.А. Мікешина розглядає методологію наукового пізнання в якості філософське вчення про систематизовану сукупність апробованих методів, принципів та норм науково-пізнавальної діяльності про структуру, функції та форми наукового знання [156, с. 226].

Водночас, Г.В. Гребеньков та Є.С. Назимко вважають, що в наукових дослідженнях не спостерігається єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія». Вони наводять погляди щодо її змістовного навантаження й визначення з позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права й припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання та практичного перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. При цьому найважливіше завдання методології автори вбачають у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [47, с. 226].

Розробляючи основи методології наукових досліджень, українські вчені П.С. Прибутько, Н.В. Заяць, Г.І. Лук'янець дійшли висновку, що вона виконує такі функції:

- 1) встановлює процедури формування наукових знань, що відбуваються динаміку процесів і явищ;
- 2) передбачає особливий шлях досягнення науково-дослідної мети;
- 3) гарантує всебічне отримання інформації, що стосується явищ чи процесів, які вивчаються;
- 4) дає можливість введення нової інформації;
- 5) сприяє уточненню, систематизації та збагаченню, наукових термінів і понять;
- 6) формує систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах і логіко-аналітичних інструментах наукового пізнання [187, с. 11–12].

Варто зауважити, що розроблені названими вченими методологічні функції відіграють важливу роль у наших майбутніх дослідженнях стосовно аналізу стану та тенденції вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України. Водночас ми підтримуємо позицію академіка А.П. Закалюка стосовно того, що вища форма пізнання – це наукове знання, яке є результатом наукового дослідження, що відрізняється від альтернативних форм пізнання наступними якісними ознаками:

- а) цілеспрямованість, яка проявляється у нестихійній його реалізації, тільки у відповідності із поставленою метою;
- б) системність, що забезпечується шляхом упорядкованості, яка робить наукове пізнання закономірним та структурним;
- в) контрольованість, яка досягається за рахунок системності та упорядкованості. При наявності останніх, завжди є можливість перевірити його адекватність, тобто відповідність сучасному рівню наукових знань;
- г) результативність, яка визначається тим, що результатом наукового пізнання найчастіше є визначення (або підтвердження) певних наукових фактів, закономірностей, понять, гіпотез;
- д) наявність методичного забезпечення наукового дослідження;

е) якщо розглядати наукове пізнання як конкретну систему, то науковий метод виступає у ній в якості системоутворюючого елементу, у зв'язку з яким та в залежності від якого перебувають усі інші елементи, зокрема результат наукового пізнання [82, с. 96–97].

Крім цього, важливе значення для нашого дослідження має й наукова позиція О.П. Рябчинської, згідно з якою сучасна юридична методологія характеризується не лише кризовими явищами, які пов'язані з наявністю великої кількості досліджень описового характеру, що зводяться до коментування правових актів і не несуть наукової цінності, а й відсутністю чітких уявлень про методологічний інструментарій конкретно-наукових досліджень, включаючи сферу виконання покарань [235, с. 11].

Варто також звернути увагу на позицію щодо методології зарубіжного дослідника Д.А. Керимова, на думку якого, «методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи, засоби й форми діяльності дослідника в процесі пізнання ним певних явищ» [105, с. 44]. Крім того, учений, поєднуючи пізнавальні можливості всіх наук, доводить, що методологія примножує й збагачує дослідницький потенціал кожної з них.

Схожі міркування із цього приводу можна зустріти в публікаціях учених кримінально-правового та кримінологічного циклу. Зокрема, вітчизняний науковець Ю.В. Голік наголошує на тому, що методологія представляє собою інтегральне поняття, що містить низку складових елементів, а саме: діалектичні категорії, світогляд, загально-та приватно-наукові методи. На його переконання, методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку й дії [272, с. 8].

Український автор А.І. Богатирьов пропонує створити нову дослідницьку методологію для вивчення злочинності, сутність якої має окреслюватися загальносоціальними, спеціально-кримінологічними та індивідуально-профілактичними заходами її запобігання, цілями функціонування суб'єктів запобіжної діяльності [13, с. 34].

Нарешті, узагальнюючи думки вітчизняних і зарубіжних учених, вважаємо за доцільне запропонувати науковій спільноті авторське визначення методологічного інструментарію запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ЗС України, – це

система наукового пізнання принципів, методів, способів та знарядь наукового аналізу злочинності в ЗС України, завдяки чому створюється кримінально правова й кримінологічна платформа запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

1.2. Кримінологічне поняття злочинності в Збройних Силах України

Злочинність завжди перебувала та залишається в колі центральних проблем кримінологічної науки, її системотвірним началом. І хоча на сьогодні наявна достатня кількість підходів та концепцій, які відбивають різноманітні позиції розуміння та визначення злочинності, можна упевнено стверджувати, що сучасна наука й досі не забезпечила єдиного визнаного та релевантного онтологічній палітри бачення її природи [178, с. 271].

Розкриваючи кримінологічне поняття злочинності у Збройних Силах України, ми маємо констатувати, що сама ідея дати йому цілісне визначення є складною кримінологічною проблемою. Оскільки, як зауважують вітчизняні кримінологи О.Г. Кулик і О.М. Джужа, всі запропоновані раніше визначення поняття злочинності є досить умовними, оскільки їх автори по суті вивчають різні аспекти цього соціального явища [128, с. 53].

До 30-х рр. XX ст. у вітчизняній кримінології існувало два підходи до визначення поняття злочинності – соціальний та біологічний, але обидва вони зникли зі сторінок наукових праць у період тоталітаризму через визнання кримінології космополітичною буржуазною теорією разом з генетикою, політологією та іншими галузями науки.

В Україні намагання відновити кримінологічне знання, а разом з ним і сформулювати чітке визначення злочинності здійснювали в 60-х рр. XX ст. Домінуючими були її визначення у суто статистичному сенсі, які не відбивали сутності та змісту цього явища. Зокрема, злочинність визнавалась в якості сукупності кримінальних правопорушень, які були вчинені на певній території у певний проміжок часу [185, с. 25].

Статистичний підхід до визначення поняття злочинності, при-таманний радянській кримінологічній науці, відображено в працях А.А. Герцензона, І.М. Даньшина, В.П. Ємельянова, А.Ф. Зелінського, Н.Ф. Кузневої, В.М. Кудрявцева, О.М. Литвака, Т.В. Шипунової та ін.

А.А. Герцензон у першому радянському підручнику з кримінології визначив злочинність як сукупність злочинів, які були вчинені у конкретному суспільстві у певний період часу, але як сукупність, що не розглядається в якості простої суми цих злочинів [248, с. 55]. У подальших роботах автора це поняття було доповнено та уточнено такими ознаками, як «збірне поняття, класово зумовлене, історично перехідне соціальне явище, що виявляється в сукупності діянь, які визнаються в якості суспільно небезпечних та кримінально караних в даний період часу в конкретному суспільстві [37, с. 96, 98]. Можливо, для радянського періоду розвитку кримінологічної науки таке визначення злочинності і було прийнятним через її статистичну сутність, проте не відображало її основи і змісту, а ставлення до детермінантів злочинних проявів взагалі були відсутнім.

Злочинність як статистичну сукупність масових видів злочинів, що характеризується певним станом, рівнем і динамікою, у своїх працях розглядала Т.В. Шипунова [286, с. 59].

На думку В.М. Кудрявцева, злочинністю визначалось «класово зумовлене, історично перехідне, мінливе, соціально-правове явище антагоністичного характеру, що включає сукупність усіх злочинів, вчинених в даному суспільстві, в даний період, які характеризуються кількісними (динаміка, стан) і якісними (структура, характер) показниками» [133, с. 138].

Злочинність з погляду суспільної оцінки, генеральної властивості сформованих очікувань, відношення до поведінки, змісту норми й девіації щодо самої поведінки, діяльності, масових соціальних практик досліджували В.М. Дрьомін та А.П. Закалюк.

А.П. Закалюк визначав злочинність як соціальну або кримінальну активність, яка є феноменом суспільного життя у вигляді небезпечної та неприйнятної для суспільства кримінальної активності частини членів цього суспільства, що відрізняється масовістю та відносною стійкістю [81, с. 139].

В.М. Др'омін під злочинністю розумів поширену соціальну активність, різновид масової практики людей, що виявляється в деструктивній поведінці (діяльності, вчинках) людини, що зумовлює кримінальну відповідальність відповідності до чинного на даній території і в даний час законодавства [186, с. 81].

Будучи результатом особливої за своїми мотивами, цілями та морально-правовою оцінкою предметної діяльності, злочинність може розглядатися як один з проявів людської активності. Предметність характеру злочинної діяльності виявляється в конкретних потребах, цілях і мотивах, що представляє собою важливу обставину для характеристики злочинності як вид соціальної активності [75, с. 255].

Г.А. Аванесов, В.Є. Віцин, О.Г. Фролова та інші вчені злочинність розглядали не просто як систему злочинів, а як соціальну систему або підсистему, тобто в її системності вбачається сутність.

У своїх працях Г.А. Аванесов стверджував, що сутність будь-якого складного об'єкта розкривається на рівні його системного дослідження. Тому злочинність представлена як соціальна система, яка володіє всіма ознаками системи, головною серед яких визначається – цілісність, наявність інтегруючого начала [1, с. 171].

У своїх працях В.М. Куц розглядає злочинність як невід'ємну, зумовлену внутрішньою і зовнішньою детермінацією еволюційно-мінливу схильність людей та їх об'єднань до деструктивної діяльності, яка має форму кримінальних правопорушень, а також реальні прояви останньої, що підлягають якісній та кількісній інтерпретації [142, с. 38].

Ми погоджуємося з позицію В.М. Куца з приводу того, що в запропонованих науковою спільнотою визначеннях підлягають сумніву щонайменше два положення. У першому випадку це твердження, що злочинність представляє собою винятково соціальну активність, а у другому випадку – твердження, що прояви деструктивної поведінки передбачають кримінальну відповідальність. Супротив висловленій позиції дослідник слушно зауважує, що, злочинність може знаходити свій прояв не лише у формі активності, але і у формі бездіяльності. Також, виступаючи проти другого твердження, він

визначає, що засобами реагування на злочинні прояви може бути не лише кримінальна відповідальність, а й інші засоби кримінально-правового характеру. Відповідно, вчинення кримінально-правового діяння не завжди тягне за собою кримінально-правову реакцію з боку держави, що обумовлюється, наприклад, їх латентністю [142, с. 35].

Досліджуючи поняття та сутність злочинності, вітчизняний учений Ю.В. Орлов щодо специфічних ознак злочинності зазначає, що, по-перше, злочинність є різновидом соціальних практик, адже знаходить свій прояв у діяльності певної частини населення; по-друге, злочинність має форми прояву не лише в сукупності злочинів, а й злочинній діяльності; по-третє, сукупність кримінальних правопорушень в якості форми прояву злочинності є понадсумативною, оскільки виявляє властивості, які не притаманні механічній сумі одиничних складників (закономірності відтворення, стійкість, прогнозованість, мінливість, соціальні кореляції тощо); по-четверте, злочинність є складовою суспільно небезпечних соціальних практик; по-п'яте, злочинність є релятивним феноменом, що виявляється в історично, культурно, політично, юридично обумовленій відносності його змісту й обсягу [178, с. 275].

Більшість вітчизняних учених схиляється до того, що злочинність представляє собою внутрішню схильність особи до вчинення кримінального правопорушення, тому під злочинністю слід визначати властивість окремого індивіда, соціального інституту, суспільства, окремої країни, людства здійснювати небезпечні для оточуючих діяння, що знаходять свій прояв у взаємозв'язку кримінальних правопорушень та їх причин, а також піддаються кількісній інтерпретації та зумовлюють введення державою кримінально-правових заборон [142, с. 34–35].

Серед юристів-практиків та захисників існує думка про феномен випадковості у злочинності, коли людина вчиняє кримінальне правопорушення, не бажаючи цього. Можливо, така думка має право на існування і її варто дослідити, однак постає питання визначення суті поняття «випадковість». Тобто як кваліфікувати випадки, коли людина сідає за кермо автомобіля, розуміючи, що вона перебуває

в нетверезому стані і що її дії є злочинними; або ж коли злодій вчиняє крадіжку і розуміє, що вчиняє кримінальне правопорушення, однак продовжує це робити, і так до безкінечності [16, с. 87].

Варто підтримати позицію професора І.Г. Богатирьова, що злочинність є однією з нагальних проблем суспільства, вона наявна в різних суспільствах на конкретних територіях, а тому певне пересомислення наукових поглядів на злочинність та її наслідки допомагає конкретизувати її вивчення з метою вирішення конкретних практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремими її різновидам зокрема [15, с. 25].

Сьогодні злочинність в Україні – це явище, яке зберігає свою тенденцію до зростання кримінального впливу на сферу приватизації, ринок нерухомості, зовнішньоекономічної діяльності, обороту стратегічних сировинних і енергоресурсів, автомобільного, алкогольного, споживчого ринків. Особливу небезпеку для країни злочинність становить у сфері інформаційних технологій і ресурсів, використання глобальних комп'ютерних, телекомунікаційних мереж з терористичною, екстремістською та пропагандистською метою, що згодом завдасть великої шкоди державі та її громадянам.

Існує певний дисонанс: засоби масової комунікації щоденно інформують про те, що криміногенна ситуація в країні стала загрозливою, відбуваються напади на людей у громадських місцях, а також на працівників поліції, медиків, бізнесменів; водночас правоохоронні органи звітують про те, що криміногенна обстановка в країні перебуває під контролем.

Варто звернути увагу на той факт, що вчені-кримінологи, політики, журналісти і пересічні громадяни розглядають проблему злочинності зі свого боку, складають власну теорію про її причини та умови, а також про тих людей, які вчиняють кримінальні правопорушення, а тому чіткої ідеології щодо того, як протидіяти злочинності в Україні, не існує.

Хоча про злочинність як соціальне явище написано дуже багато праць, як вітчизняними так і зарубіжними вченими, але її дослідження завжди було і залишається актуальним. Роздуми про злочинність занотовані в працях філософів, істориків, правознавців.

Її осмисленню допомагали письменники і журналісти, які у своїми роздумах висловлювали своє бачення щодо неї.

Враховуючи, що ст. 3 Конституції України проголошено, що людина є найвищою соціальною цінністю, обов'язок держави полягає саме в тому, щоб захистити права і законні інтереси своїх громадян. В іншому випадку, громадяни країни мають право не довіряти державі і самотужки вирішувати питання захисту свої прав від злочинних посягань.

Цікавою в цьому контексті є позиція вітчизняного вченого Є.В. Фесенка, який зазначає, що проблема цінностей у світовій філософії є дискусійною, а злочинне діяння завжди спрямоване проти найважливіших цінностей, які бере під захист кримінальне законодавство [271, с. 49].

Отже, саме індикатор довіри до держави та її основних інституцій, які функціонують за рахунок платників податків, постійно падає, що порушує баланс довіри людей до влади і викликає підвищену увагу з боку засобів масової комунікації, громадських інституцій [68, с. 164].

Більше того, неконтрольоване з боку держави зростання злочинності в країні негативно впливає на зміни в її структурі та формування відповідних тенденцій щодо її прояву. До речі, сучасна кримінальна статистика щодо злочинності в Україні за останні роки демонструє негативні загрозливі тенденції, які зумовлені, на думку вітчизняних кримінологів, відсутністю політичної волі з боку керівництва держави протидіяти злочинності; низьким рівнем професіоналізму працівників національної поліції щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; наявністю великої латентності вчинення кримінальних правопорушень тощо.

Слід також звернути увагу і на позицію іншого вітчизняного вченого С.С. Мірошниченка, який говорить про необхідність удосконалення державою механізму протидії злочинності, оптимізації інтеграційних зв'язків між такими його елементами, як цілі, завдання, функції, методи діяльності, через комплексне вирішення питань реалізації принципу верховенства закону, прав і свобод людини і громадянина [158, с. 149].

В Україні наразі відсутня реальна статистика стосовно того, яка шкода (пряма чи побічна) спричиняється потерпілим від кримінального правопорушення. Дані, які можна отримати з офіційної статистики, на нашу думку, є недостовірними, оскільки вони не відповідають індексу тих втрат і шкоди, яких зазнають людина, суспільство, держава. Слід погодитися з думкою Р.С. Веприцького, що узагальнену методику обчислення ціни злочинності слід починати з окремого регіону, міста, району, населеного пункту та здійснювати його для конкретних видів кримінальних правопорушень, зокрема економічних, корисливих, насильницьких та інших [29, с. 31].

Цікавою для нашого дослідження є позиція вітчизняних кримінологів В.В. Голіні і Б.М. Головкіна, які вважають, що статистична ілюзія про злочинність викривлює уявлення про дійсний стан кримінальної реальності у країні [127, с. 67], а вона, як соціально-правове явище, поширюється на всі регіони нашої країни, і нова поліція стає безсилою перед її проявами.

Разом з тим є помилкою, коли держава покладає запобігання злочинності тільки на правоохоронні органи, адже ефективність їхньої діяльності, як зауважує В.В. Лунєєв, також залежить від багатьох факторів і соціальних умов. Незважаючи на це, дослідник вважає, що солідарність суспільства розмиває основу злочинності. Людина постійно здійснює пошук умов, що більше відповідають її внутрішнім потребам. Однак людина є істотою суспільною, і у випадку втрати почуття зв'язку із суспільством вона буде протиставляти себе йому [150, с. 40–41].

Вітчизняний вчений О.М. Литвинов у власних дослідженнях зазначає, що завдання держави полягає в тому, щоб забезпечити соціальні умови і правові правила співіснування, гармонізувати суспільні відносини, усуваючи соціальні суперечності та зміцнюючи солідарність суспільства. Не вирішивши цього завдання, важко очікувати підвищення соціальної активності населення у протидії злочинності, його правовій підтримці [147, с. 1].

За даними вітчизняних кримінологів, злочинність у ЗС України сьогодні набуває все нових організованих і транснаціональних форм.

Поняття «військова злочинність» розглядається В.В. Чернеєм та В.В. Сокуреном і визначається через сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, учинених особами зі ЗС, інших військ і військових формувань, у тому числі громадянами, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, а також персоналом військових частин, з'єднань та установ через виконання ними службових обов'язків чи у розташуванні цих частин, їх з'єднань і установ у певний період часу [85, с. 254].

На думку вітчизняних учених О.М. Джужи і А.В. Гаркуши, злочинність в армії – це сукупність злочинів, вчинених військово-службовцями, а також військовозобов'язаними, що прирівняні до них за статусом і кримінальною відповідальністю в момент проходження ними навчальних (перевірочних) або спеціальних зборів [56, с. 27].

На відміну від інших груп кримінальних правопорушень, визначених у КК України, поняття військового кримінального правопорушення встановлено безпосередньо в законі про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 401 КК України). Однак у цьому визначенні розкрито не всі ознаки військового кримінального правопорушення, а лише окремі, специфічні, що дають змогу відмежувати військові кримінальні правопорушення від інших.

Відповідно до ст. 401 КК України, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини КК України кримінальні правопорушення, які посягають на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби, що вчиняються військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів [85, с. 254].

За відповідними статтями розділу XIX Особливої частини КК України несуть відповідальність військовослужбовці ЗС України, Нацгвардії України, СБУ, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших військових формувань, які можуть бути утворені відповідно до діючого законодавства.

Особи, не зазначені у ст. 401 КК України, підлягають відповідальності згідно розділу XIX Особливої частини КК України у разі співучасті у військових кримінальних правопорушеннях.

Звільнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями розділу XIX Особливої частини КК України, від кримінальної відповідальності на підставі ст. 44 КК України, може бути здійснене із застосуванням заходів, які закріплені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [124].

Крім спеціальних ознак, для військових кримінальних правопорушень залишаються характерними і загальні ознаки кримінального правопорушення. До спеціальних ознак військового кримінального правопорушення можна віднести: об'єкт посягання (встановлений порядок несення/проходження військової служби; суб'єкт кримінального правопорушення (військовослужбовець/військовослужбовці ЗС України, Нацгвардії України, СБУ, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших військових формувань, а також інші особи, визначені чинним законодавством); протиправність діяння (визнання діяння військовим кримінальним правопорушенням лише у в тому разі, якщо воно прямо передбачене XIX Особливої частини КК України. За відсутності хоча б однієї із перелічених ознак діяння не може бути кваліфіковане в якості військового кримінального правопорушення [68, с. 164].

Як бачимо, на відміну від інших груп кримінальних правопорушень, передбачених КК України, поняття військових кримінальних правопорушень визначене безпосередньо в законі (ч. 1 ст. 401). Проте ЗС України вчиняються не лише військові кримінальні правопорушення, а й загальнокримінальні, в зв'язку чим запропоноване В.В. Черней та В.В. Сокурєнко, і зазначене вище, поняття «військова злочинність» являється лише складовою злочинності у ЗС України. В запропонованому поіменованими вище авторами визначенні розкриваються не всі ознаки кримінальних правопорушень, які вчиняються у ЗС України, а лише специфічні, притаманні саме військовим кримінальним правопорушенням, які дають змогу відмежувати військові кримінальні правопорушення від інших [163].

Як зазначалося вище, предметом нашого наукового дослідження є не лише військові кримінальні правопорушення, але й загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються у ЗС України, у зв'язку з чим, наприклад, не створюють складу військового кримінального правопорушення проте є такими, що вчинені у ЗС України, загальнокримінальні правопорушення. До них відносяться ті, які не посягають на встановлений законом порядок несення військової служби (зокрема, викрадення приватного майна на території військової частини), або ті, що хоч би й посягали на встановлений законом військовий правопорядок, але вчинені робітниками чи службовцями ЗС України чи інших військових формувань (наприклад, порушення правил водіння спеціальної машини), або не визначені законом як військові кримінальні правопорушення (наприклад службове підроблення, вчинене військовослужбовцем) [164]. З огляду на це у вузькому розумінні злочинність у Збройних Силах України можна розглядати як сукупність кримінальних правопорушень вчинених у Збройних Силах України.

Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», ЗС України представляють собою «військове формування, на яке, відповідно до Конституції України, покладено оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості» [205].

Стаття 3 Закону України «Про Збройні Сили України» визначає, що до ЗС України входять: 1) Генеральний штаб ЗС України (головний орган військового керівництва); 2) Об'єднаний оперативний штаб ЗС України (орган управління міжвідомчими та міжвидовими угрупованнями військ); 3) види ЗС України (Військово-Морські Сили, Сухопутні війська, Повітряні Сили); 4) окремі види ЗС України (установи та організації, що не належать до видів ЗС України); 5) окремі роди військ (Десантно-штурмові війська ЗС України); 6) окремі роди військ (Сили спеціальних операцій ЗС України) [205].

За організаційним спрямуванням ЗС України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України») [205].

Частина 9 статті 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» розглядає в якості військовослужбовців громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу [190].

У свою чергу, зазначений Закон визначає під військовозобов'язаними осіб, які «перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави» [190].

Відповідно, суб'єктом військового кримінального правопорушення є військовослужбовець або військовозобов'язаний під час проходження ними відповідних зборів.

Так, в окремих статтях розділу XIX Особливої частини КК в якості суб'єктів військових кримінальних правопорушень вказані лише військовослужбовці (ч. 2 і 3 ст. 407, ч. 1 ст. 409, ч. 1 ст. 410, ст. 431), а також військовослужбовці строкової служби (ч. 1 ст. 407). Отже, слід погодитися з М.І. Мельником, М.І. Хавронюком відносно того, що у разі, якщо конкретна норма розділу XIX Особливої частини КК прямо вказує виключно на військовослужбовця в якості суб'єкта відповідного кримінального правопорушення, то цій нормі не можна давати розширене тлумачення. Таким чином, законом створено винятки із загальної норми (ч. 1 ст. 401) відносно того, що військові кримінальні правопорушення вчинюються як військовослужбовцями, так і військовозобов'язаними особами під час проходження ними навчальних (перевірочних) або спеціальних зборів. В окремих випадках пояснення відносно такого підходу впливають також із відповідних норм самого Кримінального кодексу України або інших законів України [164, с. 861].

Згідно із Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [190], до поняття «проходження військової служби» не включається поняття «проходження зборів». Це пояснюється тим, що останнє представляє собою вид виконання військового обов'язку в запасі через що військовозобов'язані можуть виконувати лише чітко визначені обов'язки військової служби і, відповідно, не можуть нести відповідальності за кримінальні правопорушення проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України).

Відповідно, військовозобов'язані також не можуть нести відповідальності за дезертирство (ст. 408 КК України), тому що вони фактично не можуть ухилитися від військової служби, оскільки на ній не перебувають. З цих же причин військовозобов'язані не можуть нести відповідальність за ст. 409 КК України, яка передбачає ухилення від військової служби шляхом самокалічення або симуляції хвороби, підроблення документів чи іншого обману, а також за відмову від несення обов'язків військової служби. Особливість правового статусу військовозобов'язаних обумовлюється й тим, що терміни проходження ними зборів зазвичай нетривалі. [59, с. 137]. Так, термін навчальних зборів для військовозобов'язаних першого розряду не більше двох місяців, а для другого розряду не більше одного місяця; термін перевірочних зборів для всіх категорій військовозобов'язаних не перевищує п'ятнадцяти днів, а термін спеціальних зборів не може бути більшим за два місяці. Тому військовозобов'язані зазвичай і не вчинюють військових кримінальних правопорушень. Вони частіше ухиляються від проходження зборів, вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 337 КК України.

Військовозобов'язані не можуть також виступати суб'єктами будь-яких військових кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені в умовах воєнного стану, у т. ч. передбачених ст. 427, 429–435 КК України, оскільки з початком воєнних дій усі військовозобов'язані підлягають мобілізації і отримують статус військовослужбовців.

Не виступають військовозобов'язані і спеціальними суб'єктами у разі заволодіння (крадіжка, грабїж, розбій), привласнення, вимагання військового майна, або заволодіння ним шляхом шахрайства чи шляхом зловживання службовим становищем. У зазначених випадках, вони несуть відповідальність на підставі норм розділу VI Особливої частини КК України, а за зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, бездіяльність влади, недбале ставлення до служби – за нормами розділу XVII Особливої частини КК України [164].

Суб'єктом кримінального правопорушення, вчиненого у ЗС України, є не лише військовослужбовці або військовозобов'язані особи, а й інші робітники чи службовці, які мають безпосередній стосунок

до ЗС України, громадяни, що перебувають, наприклад, у запасі, але беруть участі у військових зборах, персонал військових частин, з'єднань та установ, юридичної та медичної служби ЗС України тощо.

Для суб'єкта як військових, так і загальнокримінальних правопорушень, що вчиняються у ЗС України, характерною є часова межа початку і закінчення перебування військовослужбовців чи персоналу у складі ЗС України, а громадян, що перебувають у запасі, – на військових зборах.

На підставі вищевикладеного у широкому розумінні під злочинністю в Збройних Силах України ми пропонуємо розуміти невід'ємну та зумовлену внутрішньою й зовнішньою детермінацією сукупність учинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ кримінальних правопорушень.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз стану дослідження злочинності в Збройних Силах України та його методологічного інструментарію засвідчив, що злочинність у ЗС України вивчена вкрай недостатньо, що виявляється у відсутності ґрунтовних монографічних праць, здобутків щодо кримінологічного змісту, поняття та сутності злочинності в ЗС України, за виключенням окремих публікацій, присвячених проблемам військової безпеки в ЗС України.

2. Сформульовано кримінологічне поняття «злочинність у Збройних Силах України», під яким розуміємо невід'ємну та зумовлену внутрішньою й зовнішньою детермінацією сукупність учинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ кримінальних правопорушень.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

2.1. Стан і тенденції вчинення кримінальних правопорушень в Збройних Силах України

Збройні Сили України представляють собою самостійний державно-правовий інститут, який віддзеркалює стан сучасного українського суспільства, з притаманними саме йому специфічними організаційно-управлінськими та правовими, демографічними, соціальними і психологічними особливостями [94, с. 132].

З лютого 2014 р. наша держава перебуває в стані неоголошеної війни з Російською Федерацією, яка спочатку за допомогою військової операції окупувала та згодом анексувала Автономну Республіку Крим, а також здійснює військову агресію в окремих регіонах Донецької та Луганської областей. Рада національної безпеки та оборони України 14 квітня 2014 р. розпочала антитерористичну операцію, спрямовану на протидію діяльності незаконних проросійських збройних формувань. З 30 квітня 2018 р. Антитерористичну операцію було переформатовано в операцію Об'єднаних сил, причому управління від Служби безпеки України, яка формально керувала антитерористичною операцією, передано до Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України. Проведення операції передбачено Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [241, с. 8].

Визнаючи, що запобігання злочинності в ЗС України є однією з найгостріших проблем суспільства, в умовах, що склалися в країні, ми наголошуємо на тому, що в процесі реформування суспільних відносин у державі її вплив потребує певного переосмислення з метою вирішення не лише теоретичних, а й практичних завдань запобігання злочинності загалом та окремим її різновидам зокрема.

Дослідження стану і тенденції вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України є надзвичайно актуальною науково-практичною і мало розробленою проблемою. Такий висновок обґрунтовано з посиланням на те, що обороноздатність України, реформування її ЗС та інших військових формувань за роки незалежності постійно перебували не в стані бойової готовності, а лише в процесі модернізації, а в деяких її частинах – були знищені взагалі. [64, с. 166].

Як уже було зазначено, систему кримінальних правопорушень у ЗС України становлять, як військові кримінальні правопорушення так і загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються в ЗС України.

Нестабільне становище України на світовій політичній та економічній аренах спричинило підвищення криміногенної ситуації у державі в цілому та ЗС України зокрема. Окремою та досить нагальною проблемою стало різке зростання за останні роки кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, а особливо – тяжких злочинів. Кількість військових кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України у 2014 рік (4153) більше ніж в одинадцять разів перевищив показник вчинення такого роду кримінальних правопорушень в порівнянні з 2013 роком (369). За період з 2014–2020 рр. кількість вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень становила майже 30 000, з яких: у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616, у 2020 р. – 4055 (з яких: особливо тяжких – 187, тяжких – 3546 (87%), не тяжких – 128, кримінальних проступків – 7).

Окреме занепокоєння, як науковців, так і практиків, викликає зона бойових дій на Сході України, яка сьогодні є одним з основних джерел надходження в незаконний обіг вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо. Крім того, наявність неконтрольованої

ділянки державного кордону з Російською Федерацією створює сприятливі умови для вчинення інших кримінальних правопорушень.

Так, упродовж 2014–2019 рр. на території Донецької області внесено до ЄРДР 16 344 кримінальних правопорушень корисливо-насильницької спрямованості, а на території Луганської області за аналогічний період часу – 5965 таких правопорушень.

Одним із важливих елементом кримінологічної характеристики військових кримінальних правопорушень є їх кількісно-якісні показники. Динаміка кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України свідчить про те, що з 2014 р. спостерігається різке зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями.

Так, загальна кількість кримінальних правопорушень, вчинених у Збройних Силах України, що спрямовані проти встановленого порядку несення військової служби, за період з 2014–2020 рр. становить майже 30 000, з яких у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616, у 2020 р. – 4055 (з яких: особливо тяжких – 187, тяжких – 3546, не тяжких – 128, кримінальних проступків – 7).

Як бачимо, для показників вчинених військових кримінальних правопорушень характерні досить хвилеподібні коливання, найвищі показники якого спостерігаються у 2015 р. (6213), 2017 р. (4577) та 2020 р. (4055), а найнижчий – у 2019 р. (3616). Наближені до 2019 р. показники були у 2016 р. та 2018 р. Вираженою залишається загальна тенденція до зростання рівня злочинності цього виду, а це означає, що протягом 2014–2020 рр. загальна кількість військових кримінальних правопорушень із певним коливанням змінилася в бік зменшення, що, на наше глибоке переконання, є необ'єктивним, оскільки не охоплює великого пласту прихованої (латентної) злочинності.

Такої самої думки дотримується й український учений М.Г. Колодзянний, який зазначає, що кількість кримінальних правопорушень, які вчинені військовослужбовцями, не відбиваються в показниках кримінально-правової статистики через автономність та замкнутість військової сфери, низький рівень доступності до неї з боку

громадськості, підвищений рівень корпоративності, а також наявність сталих традицій військової служби [238, с. 304].

Як показують проаналізовані нами статистичні дані щодо співвідношення кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, вони становлять 45–76,5 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. Їх пік припадає на 2015 р. (76,5 %), а потім поступово знижується. Так, у 2014 р. цей показник був 54 %, у 2015 р. – 76,5 %, у 2016 р. – 71 %, у 2017 р. – 65 %, у 2018 р. – 47 %, у 2019 р. – 45 %, у 2020 р. – 31 %.

Відсотковий показник кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, в яких провадження закрито, становить приблизно 7–20 %. Так, у 2014 р. – 8,7 %, у 2015 р. – 17,6 %, у 2016 р. – 19,4 %, у 2017 р. – 11 %, у 2018 р. – 7 %, у 2019 р. – 9 %, у 2020 р. – 9 % від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень.

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом, приблизно становить 40–60 %, і лише у 2014 р. (4153) цей показник був лише 20,5 %, що пояснюється великою кількістю вчинення таких кримінальних правопорушень (більше ніж в одинадцять разів) порівняно з 2013 р. (369) та навантаженням на органи досудового слідства: у 2015 р. – 37,6 %, у 2016 р. – 55 %, у 2017 р. – 57 %, у 2018 р. – 42 %, у 2019 р. – 43 % та в 2020 р. – 34 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень (Додаток Б).

Щодо географії кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України в 2014–2020 рр., ми взяли за основу інформацію про кількість кримінальних правопорушень військовослужбовців, зареєстрованих відповідними органами військової прокуратури відповідно до її дислокації. Так, найбільше кримінальних правопорушень зареєстровано військовою прокуратурою Центрального, Південного регіонів України, найменше – прокуратурою Західного регіону України [64, с. 167].

Означені дані повністю кореспондують із географією військових кримінальних правопорушень залежно від області, на території якої

розташовується військова частина, де здійснюється несення чи проходження військової служби. За даним критерієм найчастіше вчиняються такі кримінальні правопорушення, як зазначає вітчизняна дослідниця Д.В. Казначеева, в Одеській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Херсонській, Миколаївській та Харківській областях [94, с. 139].

Щодо соціальної зумовленості та суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, які вчиняються в ЗС України, то наслідки від таких кримінальних правопорушень завжди стосуються кожного та приховують у собі небезпеку, адже в період збройного конфлікту в зоні АТО/ООС потрібно бути обережними та враховувати всі нюанси щодо забезпечення порядку у військових частинах.

Суспільна небезпечність кримінальних правопорушень, що вчиняються у ЗС України, перш за все визначається спричиненням шкоди або створенням загрози заподіяння такої шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам особи, суспільства, держави. Тому кожне кримінальне правопорушення, вчинене в ЗС України, обов'язково спричиняє шкоду або приховує в собі загрозу спричинення шкоди військовій безпеці України [259, с. 76].

Проведене нами дослідження статистичних даних щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби у ЗС України за ступенем тяжкості в період з 2013–2020 рр. показало тенденцію до зниження рівня злочинів середньої тяжкості. Пік вчинених у ЗС України таких злочинів припав на 2014 р. (75 % від загальної кількості вчинених у ЗС України злочинів). У 2015 р. цей показник був 48 %, у 2016 р. – 20,5 %, у 2017 р. – 17 %, у 2018 р. – 5 %, у 2019 р. – 10 %. У 2020 р. кількість нетяжких злочинів становила 2,5 %.

За даними Міністерства оборони та Генеральної прокуратури України, з початку проведення АТО до квітня 2016 р. військова злочинність зростає майже в чотири рази, переважно за рахунок суспільно небезпечних дій, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби.

Як показало наше дослідження, після 2015 р. спостерігається різке зростання вчинених у ЗС України тяжких злочинів (з 21–27 % у 2014–2015 рр. до 75–85 % у 2016–2020 рр.). Відсотковий еквівалент

вчинених у ЗС України тяжких злочинів у 2014 р. – 21 %, у 2015 р. – 27 %, у 2016 р. – 75 %, у 2017 р. – 77 %, у 2018 р. – 41 %, у 2019 р. – 82 %, у 2020 р. – 87 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень.

Сплески зростання особливо тяжких злочинів, вчинених у ЗС України, спостерігались у 2016 р. (3,5 %), 2017 р. (5 %), 2019 р. та 2020 р. (4,5 %). У 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5 % від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень.

Рівень вчинених у ЗС України злочинів невеликої тяжкості у 2015 р. – I півріччі 2020 р. тримався на позначці 0,5–1 %, і лише у 2014 р. цей показник становив майже 9 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. За II півріччя 2020 р. кримінальних проступків у ЗС України було вчинено 7 (Додаток В).

Безумовно, на таку негативну ситуацію із станом законності й правопорядку у військових формуваннях України суттєво впливають бойова обстановка, яка зберігається протягом тривалого часу на Сході нашої держави, а також економічна й соціально-політична обстановка в суспільстві загалом, яка тривалий період часу не поліпшується. На тлі такої загальної ситуації державним правоохоронним органам, командирам і начальникам усіх рівнів доводиться докласти максимум зусиль для поліпшення стану військової дисципліни серед військовослужбовців [96, с. 6].

На сьогодні рівень вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень є досить високим. Більше того, як зазначає О.М. Сарнавський, динаміка зниження спостерігається лише за деякими окремими військовими кримінальними правопорушеннями [237, с. 518]. Ефективність протидії злочинності в ЗС України залежить від багатьох чинників. Одним із таких чинників є правильність кримінально-правової оцінки суспільно небезпечних діянь, вчинених у військовій сфері.

Тенденція до зростання злочинності військовослужбовців під час проходження або несення військової служби у ЗС України, за слушним висновком Т.Ю. Касько, впливають такі ганебні звички, особисті

позиції та поняття, як небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби, підтримання культу неповаги до іншої людини, небажання допомагати товаришам по службі, низький рівень правової свідомості, що виражається у ігноруванні вимог статутів і військової дисципліни, агресивна поведінка у конфліктних ситуаціях і т. ін.

Щорічно військове середовище поповнюється особами з неврівноваженою психікою, а у певних випадках з відверто антигромадськими поглядами. Окреслений контингент є складним для виховання і водночас намагається будь-якою ціною зайняти лідерські позиції у військових підрозділах в умовах реформування ЗС України й інших військових формувань [102].

Так, проаналізовані нами статистичні дані за період 2014–2020 рр. дають підстави для висновку, що найпоширенішим з військових кримінальних правопорушень, що вчиняються у ЗС України, є самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) (до 70 %). У 2014 р. на такі кримінальні правопорушення припадало 44 %. З 2015 р. спостерігається тенденція до зростання цього виду кримінальних правопорушень 60–70 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень.

Вчиняючи названі кримінальні правопорушення, особа завдає шкоди як комплектуванню військових формувань особовим складом для виконання відповідних завдань, так і їх моральному стану.

Крім того, такі діяння нерідко створюють підґрунтя для вчинення інших кримінальних правопорушень або супроводжуються ними.

Друге місце серед кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, посідає дезертирство (ст. 408 КК). У 2014 р. на нього припадало 25 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. З 2015 р. кількість таких кримінальних правопорушень у ЗС України впала до 16 % та щороку знижувалась, на сьогодні становить близько 3 %.

Деяко нижчі показники серед кримінальних правопорушень у ЗС України має непокора (ст. 402 КК). У 2014 р. на неї припадало 7,5 %, у 2015 р. – 4 %, у 2016 р. – 2 %, у 2017 р. – 1 %, а з 2018–2020 рр. тримається на приблизній позначці в 0,5 % від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень.

Приблизно 3–7% від загальної кількості вчинених у ЗСУ України кримінальних правопорушень становлять викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) та недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК).

До 4% від загальної кількості вчинених у ЗСУ України кримінальних правопорушень займають порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК).

Близько 3% від загальної кількості вчинених у ЗСУ України кримінальних правопорушень посідає втрата військового майна (ст. 413 КК).

Приблизно 1–2% від загальної кількості вчинених у ЗСУ України кримінальних правопорушень становлять погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК) та порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК), а також перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426–1 КК).

Менше ніж 1% від загальної кількості вчинених у ЗСУ України кримінальних правопорушень становлять необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК) та бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) [61, с. 120].

Поодинокі вчиняються в ЗСУ України такі кримінальні правопорушення: невиконання наказу (ст. 403 КК), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК), порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК), порушення

статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК) та насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК).

За період з 2014–2020 рр. два рази спостерігалось самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК) (2015 р. та 2019 р.) і по одному разу вчинено: порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК) (2020 р.), здачу або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК) (2018 р.), мародерство (ст. 432 КК) (2016 р.) та погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) (2016 р.).

Такі кримінальні правопорушення, як: залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК), добровільна здача в полон (ст. 430), злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК) чи незаконне використання символіки Червоного хреста, Червоного півмісяця, Червоного кристала та зловживання ними (ст. 435 КК) – не вчинялися взагалі.

Статистика вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень протягом 2013–2020 рр. свідчить, що лише за 2014 р. їх кількість зросла більше ніж в 11 разів (з 369 військових кримінальних правопорушень протягом 2013 р. до 4153 кримінальних правопорушень у 2014 р.) порівняно з 2013 р., а найбільший коефіцієнт їх вчинення припав на 2015 р. – 6213. Зазначена тенденція пояснюється насамперед початком «гарячої фази» АТО в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також зростанням чисельності ЗС України в цей період, які у 2017 р. налічували майже 250 тисяч військовослужбовців [250].

Аналізуючи загальнокримінальні правопорушення, що вчиняються в ЗС України, ми поділяємо позицію Д.В. Казначеевої щодо того, що найбільш поширеними з них є кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, проти власності, кримінальні правопорушення проти громадської безпеки тощо.

Основним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів кримінальних правопорушень відносно їх загальної кількості. Як показали проаналізовані нами статистичні дані, частка військових кримінальних правопорушень скоєних у ЗС України становить 81,7%, а частка кримінальних правопорушень загальнокримінальної спрямованості – 18,3%.

Проаналізовані статистичні дані щодо вчинених у ЗС України військовослужбовцями загальнокримінальних правопорушень свідчать, що найбільш поширеними є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (30,2%), кримінальні правопорушення проти власності (22%), кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я (16,2%), кримінальні правопорушення в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (14,3%). Дещо менший відсоток мають кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (9,1%) та кримінальні правопорушення проти громадського порядку (4%). Близько 5% у ЗС України припадають на інші загальнокримінальні кримінальні правопорушення.

Окрему та досить значну категорію в системі загальнокримінальних правопорушень, що вчиняються у ЗС України, мають кримінальні корупційні правопорушення.

За даними Наукового центру з проблем запобігання корупції в секторі безпеки та оборони, станом на 2018 р. про стан корупції в зоні проведення Антитерористичної операції та ЗС України розповіли 2% викривачів; 22% повідомлень стосувалися інших правопорушень. Однак не дивлячись на позитивний досвід застосування інституту викривачів, зростанню їх кількості заважає недостатній рівень довіри правоохоронній системі [31, с. 96].

Відповідно до матеріалів, отриманих з «Білої книги» ЗС України, за 2018 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості про 57 осіб, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення (у 2017 р. – 64 особи), з них: 6 кримінальних правопорушень, пов'язаних з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); 1 – пов'язане зі зловживанням владою або службовим становищем (ст. 364 КК); 22 – пов'язаних з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК), які за кількісними показниками є найбільш поширеними в ЗС; 18 – пов'язаних зі зловживанням впливом (ст. 369–2 КК); 6 – пов'язаних з викраденням, привласненням, вимаганням військового майна або заволодіння ним (ст. 410 КК), інші – 4.

У 2018 р. вироки (ухвали) суду набрали законної сили щодо 30 осіб (у 2017 р. – щодо 81 особи), з них: 24 – засуджено (3 – позбавлено волі на певний строк, на 18 – накладено штрафи, 3 – звільнено від покарання). Крім того, 6 проваджень закрито (2 по амністії, 2 – за закінченням строків давності, 1 – на підставі зміни обставин, 1 – у зв'язку зі смертю).

За вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди (ст. 368 КК), у 2018 р. у ЗС України 27 осіб звільнені з військової служби через службову невідповідність, з них: 16 позбавлені військового звання та 11 притягнуті до дисциплінарної відповідальності. Досі не прийнято рішення судами щодо 15 осіб.

Взято участь у проведенні 182 службових розслідувань та антикорупційних перевірок (у 2017 р. – 32). Попереджено завдання збитків державі внаслідок виявлених фактів корупційних правопорушень на суму близько 27,4 млн грн (у 2017 р. – 22 млн грн). Проведено перевірку керівного складу державних підприємств на наявність конфлікту інтересів, пов'язаного з наявністю в їх володінні приватних підприємств або корпоративних прав (перевірено 364 особи, з них виявлено 11 осіб, які працюють за сумісництвом, 45 (12%) – мають в особистій власності приватні підприємства). Матеріали щодо 51 особи за рішенням керівництва Міноборони направлено до правоохоронних органів, 18 осіб звільнено з роботи [12, с. 137].

Іншим, кримінальним правопорушенням, що нерідко вчиняється в ЗС України, є незаконне використання бюджетних коштів.

Незаконне використання бюджетних коштів на сьогодні становить негативне явище соціальної дійсності, яке поширене в багатьох галузях. Особливої актуальності незаконне використання бюджетних коштів набуває саме в ЗС України.

Розкрадання державних фінансів, що виділяються МО України, в умовах проведення АТО/ООС посилило загрозу національній безпеці й унітарності нашої країни, збільшило втрати особового складу ЗС України, ускладнило їх модернізацію та реформування. Поширеність цього явища фактично сприяє порушенню конституційних прав і свобод українських громадян, що визначається

неспроможністю держави належно профінансувати окремі напрями зовнішньої та внутрішньої політики [41, с. 132].

З урахуванням статистичних даних військової прокуратури, можна прийти до висновку, що протягом 2010–2014 рр. кількість кримінальних правопорушень пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів у ЗС України, збільшилась майже у 2,5 рази: з 31 до 72 відповідно. Протягом 2016–2020 рр. їх кількість зросла ще майже втричі.

За даними міжнародної організації Transparency International та експертів НАТО, близько 30 % бюджету оборонного сектора нашої держави розкрадається корумпованими чиновниками [258, с. 178].

На масштабність поширення явища незаконного використання бюджетних коштів у воєнній сфері вказують і результати перевірок фінансової й господарської діяльності ЗС України. Так, у 2010–2012 рр. за окремими напрямками діяльності Міністерства оборони України контролюючими органами встановлено фінансових порушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів на загальну суму 1,3 млрд грн, у тому числі тих, що призвели до збитків на суму понад 200 млн грн [171, с. 6].

За слушним висновком О.М. Олійник, незаконне використання бюджетних коштів у ЗС України охоплює чотири групи кримінальних правопорушень: 1) господарські кримінальні правопорушення (ст. 210, 211, 222 КК України); 2) службові кримінальні правопорушення (ст. 364, 366, 367, 368, 3682 КК України); 3) кримінальні правопорушення проти власності (ст. 191 КК України); 4) інші кримінальні правопорушення (ст. 175 ч. 2 КК України); типовими формами прояву явища є: сфера державних закупівель товарів, оплати виконаних робіт і надання послуг, будівництво і придбання житла для військовослужбовців, речове забезпечення і харчування [171, с. 168].

Вивчення питання форми злочинної поведінки показало, що 67,2% кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним використанням бюджетних коштів, вчиняється у групах за попередньою змовою, рідше організованими групами (6,1%), решта – одноособово. Помітне переважання груп за попередньою змовою пояснюється тим, що у своїй масі такі кримінальні правопорушення

вчиняються розпорядниками третього ступеня, що займають керівні посади у військових частинах, на військових підприємствах тощо.

О.М. Олійник у власному дослідженні підтвердив, що для незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України характерними є такі риси, як: переважна поширеність за бюджетними програмами щодо утримання особового складу, закупівлі й модернізації озброєння, а також будівництва службового житла для військово-службовців; вчинення кримінальних правопорушень службовими особами розпорядників бюджетних коштів ЗС України другого і третього ступенів; значні негативні наслідки для обороноздатності держави й бойової готовності військ; істотне структурне переважання службових кримінальних правопорушень у сфері бюджетних відносин ЗС України (понад 70 %); нерівномірне територіальне поширення; середні показники латентності на рівні 54 % [171, с. 169].

Б.П. Андрусюк та інші також вважають, що відсутність кримінальних проваджень щодо вчинення бюджетних кримінальних правопорушень учасниками організованих злочинних груп свідчить про вмиле документальне приховування розпорядниками другого й першого ступенів своєї злочинної діяльності, проблеми з виявленням даних кримінальних правопорушень, а також процесуальні складнощі розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень та доведення вини вищих офіцерських чинів [32, с. 132].

За даними дослідження В.В. Балабіна, у ЗС України понад 60 % порушень бюджетного законодавства на сотні мільйонів гривень встановлюється на підставі результатів перевірок господарської діяльності з боку контрольно-ревізійних органів. Решта фінансових зловживань виявляється аудиторами та ревізорами Департаменту внутрішнього аудиту та фінансового контролю МО України [83, с. 132].

Окремо варто звернути увагу й на централізований принцип розподілу бюджетних коштів у ЗС України, у зв'язку із чим можна небезпідставно припустити, що військові чиновники найвищого рангу щонайменше причетні до незаконних фінансово-бюджетних операцій безпосередньо підпорядкованих їм розпорядників бюджетних коштів другого ступеня. Високоймовірна також їх участь

в організації злочинних схем та корупційної вертикалі, яка забезпечує системне розкрадання бюджетних коштів у ЗС України на рівні всіх розпорядників державного бюджету [171, с. 38].

Враховуючи наявні розбіжності показників за кількістю вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень та проваджень, що розслідувалися слідчими військової прокуратури, для нашого дослідження актуальним і необхідним є проведення аналізу показників за рівнем судимості, який за слушним твердженням Д.В. Казначевої, не слід ототожнювати з рівнем злочинності. Це пояснюється тим, що перше поняття не включає відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, однак кримінальні справи щодо них були припинені на законних підставах або замінені на адміністративні стягнення [94, с. 136]. Як показало наше дослідження, кількість кримінальних правопорушень, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом, у середньому становить 20–56 % від загальної кількості порушених кримінальних проваджень, а кількість засуджених військовослужбовців за вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України – близько 76 % від кількості викритих осіб.

Аналізуючи інформацію, надану місцевими судами м. Харкова та Харківської області, висвітленої в узагальненні судової практики розгляду місцевими судами та Апеляційним судом Харківської області у 2016 р. – I півріччі 2018 р. кримінальних проваджень про військові злочини та злочини, вчинені військовослужбовцями, можна зробити висновок про збільшення у 2018 р. кількості кримінальних проваджень, що перебувають та перебували на розгляді в судах першої інстанції. Така різниця між кількістю вчинених кримінальних правопорушень у ЗС України та кількістю кримінальних проваджень пояснюється затраченим часом у ході проведення досудового слідства, за даними наведеної вище статистики [270].

Розслідування кримінальних правопорушень вчинених у ЗС України, як військових так і загальнокримінальних, вимагає спеціальних знань, розуміння особливостей цієї категорії кримінальних правопорушень, а не пристосування до реалій загальнокримінальних проваджень.

Так, за період 2016 р. – I півріччя 2018 р. на розгляді в місцевих судах м. Харкова та Харківської області перебувало 646 кримінальних проваджень зазначеної вище категорії.

При цьому у 2016 р. на розгляді в місцевих судах перебувало 248 кримінальних проваджень за вказаними видами кримінальних правопорушень. У 2017 р. – 220 кримінальних проваджень про військові кримінальні правопорушення, у I півріччі 2018 р. (станом на 01 липня 2018 р.) – 178 кримінальних проваджень за вищезазначеними категоріями.

Таким чином, 178 кримінальних проваджень про військові кримінальні правопорушення, які перебували на розгляді в місцевих судах у I півріччі 2018 р., становлять 80,9% від загальної кількості кримінальних проваджень тієї самої категорії, що перебували на розгляді за цілий 2017 р. [270].

Вивчення стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях у 2018 р. показав, що у структурі кримінальних проваджень (справ), які були розглянуті місцевими загальними судами з ухваленням вироку у 2018 р., справи про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (статті 402–435 КК) – 3,4% [3,7%], або майже 3 тис. [3,1 тис.]; кількість засуджених – 2,7 тис. [2,8 тис.] осіб, або 3,6% [3,6%] [2].

Окремо слід зазначити, що дослідження стану й тенденції вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України не буде об'єктивним без вивчення кола прихованих (латентних) кримінальних правопорушень, що не відбиваються у статистичних показниках через такі фактори, як автономність та замкнутість військової сфери, низький рівень доступності до неї з боку громадськості, корпоративність, сталі традиції військовослужбовців тощо.

Латентна злочинність (від лат. *latens* (*latentis*) – прихований, невидимий) – частина злочинності, яка з об'єктивних причин не відбивається в державному обліку вчинених кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили [291]. Латентна (прихована) злочинність існувала й існує тією чи іншою мірою в усі часи, і її наявність зумовлена об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

Більшість науковців мають схожі позиції відносно того, що до складу латентної злочинності слід внести й ті кримінальні правопорушення, які були вчинені, але не стали відомі правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації. Відповідно, латентна злочинність на думку О. Саско представляє собою сукупність вчинених фактично, але не виявлених чи не встановлених правоохоронними і судовими органами через певні об'єктивні обставини кримінальних правопорушень, які відповідно не знайшли відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [239, с. 151].

Аналіз стану латентної злочинності має вагомий вплив на пізнання фактичного стану злочинності взагалі, усвідомлення її дійсних масштабів та структури, а також для простеження напрямків розвитку злочинності та окремих її видів [94, с. 132–140].

Латентна злочинність, її розміри зумовлюють нечітке, неповне уявлення про злочинність у цілому. Отже, її потрібно вивчати та встановлювати для формування дійсної статистичної звітності щодо кількості вчинених кримінальних правопорушень. Проблема визначення латентної злочинності міститься в тому, що вона за своєю природою має потрійний зміст, а саме: 1) кримінологічний (представляє сукупність не виявлених і не включених до статистики кримінальних правопорушень); 2) криміналістичний (не виявлені та не розкриті кримінальні правопорушення); 3) кримінально-процесуальний (кримінальні правопорушення, скоєння яких не потягло за собою конкретних юридичних наслідків у вигляді кримінального провадження) [239, с. 152].

Латентна злочинність тягне за собою істотні негативні наслідки, які впливають на показники успішності роботи правоохоронних органів і, відповідно, всього суспільства, оскільки її «невидимість» та безкарність стає підставою для нових кримінальних правопорушень. Вона формує в громадян недовіру до діяльності органів державної влади, а також невіру у можливість забезпечення їх безпеки, створення необхідних умов для захисту їх прав і свобод, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями матеріальної та моральної шкоди. При цьому, суспільство не має інформації

про реальний стан злочинності, а також про те, які збитки вона спричиняє [28].

У кримінологічній літературі існують різні позиції щодо тлумачення поняття латентної злочинності.

Зокрема, В.Ф. Оболенцев під латентними кримінальними правопорушеннями розуміє сукупність фактично вчинених, однак невиявлених або не відомих з різних обставин правоохоронним органам кримінальних правопорушень, відомості про які не відображаються в статистичному обліку [168, с. 12].

Латентна злочинність на думку О.С. Шляпочнікова та Г.І. Забрянського представляє собою сукупність кримінально караних дій, які не були виявлені державними правоохоронними органами [287, с. 98–103]. У свою чергу Л.В. Кондратюк розглядає її як складову загальної злочинності, що становить накопичувальний масив правопорушень у межах строків давності [46, с. 141].

У свою чергу О.В. Зайчук під латентною злочинністю розуміє злочинність, яку з тих чи інших причин не встановлено, не виявлено й тому вона не знайшла свого відбиття в офіційному обліку правоохоронних органів [253].

О.М. Джужа визначає, що латентна злочинність представляє собою незареєстровані чи невиявлені кримінальні правопорушення, які не знайшли свого відбиття у офіційній статистиці [140, с. 219]. А.М. Ларін вважає, що до латентних кримінальних правопорушень слід віднести ті, які стали відомими правоохоронним органам, але з певних причин приховані працівниками від обліку [277, с. 107].

О. Саско латентну злочинність у кримінологічному аспекті розглядає як сукупність не виявлених і не включених до статистичної звітності кримінальних правопорушень. Проте, вважає автор, не можна покладатися на офіційні статистичні дані щодо стану злочинності в ЗС України, оскільки вона не характеризує реальну картину. Це пояснюється тим, що офіційна статистика відбиває не стільки стан злочинності, скільки стан зареєстрованих кримінальних правопорушень [239, с. 152].

Як зазначає названий вище дослідник, дані, що містяться в ній, використовують з метою розроблення заходів щодо протидії

значеним негативним явищем, а також під час планування ресурсного забезпечення системи органів, що здійснюють таку протидію. Саме тому достовірна та повна інформація про злочинність, що знаходить своє відображення в системі статистичного обліку може сприяти ефективній реалізації цілей, які стоять перед кримінологічною наукою.

Відповідно, підставою поділу злочинності у ЗС України на «латентну» й «нелатентну» потрібно визнати наявність або відсутність відомостей про неї в системі кримінально-правової статистики [239, с. 152].

Несвоєчасний облік кримінальних правопорушень саме в ЗС України призводить до негативних наслідків тим, що втрачаються сліди кримінального правопорушення, військовослужбовці, які його вчинили, мають можливість вчиняти нові правопорушення, а спричинена шкода не відшкодовується потерпілим.

Наявність латентної злочинності в ЗС України створює у військовому мікросередовищі психологічну обстановку безкарності після вчинення суспільно-небезпечних діянь. Це, відповідно, стимулює осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, проводити і поширювати свою злочинну діяльність [120, с. 52]. Вона істотно спотворює статистичні дані, які характеризують кримінологічну ситуацію, а також реальний стан, характер, структуру та динаміку злочинності, відомості про розмір і характер спричиненої шкоди. Латентна злочинність зменшує ступінь достовірності прогнозів та перешкоджає реалізації кримінально-правового принципу невідворотності відповідальності; підриває авторитет правоохоронних органів; перешкоджає якісній протидії злочинності; негативно впливає на економічне життя країни; знижує антикримінальну активність громадян [180].

Більшість наукових джерел традиційно поділяє латентну злочинність на природну, штучну та пограничну (межову). При цьому окремі науковці виділяють ще один вид латентної злочинності – процесуальну латентність.

Природна латентність кримінальних правопорушень передбачає ситуацію, коли наявна сукупність учинених кримінальних

правопорушень, про які невідомо правоохоронним органам, які забезпечують їх облік.

Штучною латентністю кримінальних правопорушень вважають сукупність кримінальних правопорушень, інформацію про вчинення яких стало відомо державним правоохоронним органам, однак, вони з огляду на різні причини не обліковують їх.

Погранична (межова) латентність представляє собою сукупність кримінальних правопорушень про учинення яких потерпілому невідомо, або факт учинення такого кримінального правопорушення не сприймається або не усвідомлюється потерпілим в якості кримінального правопорушення [239, с. 152].

У науковій літературі досить поширеною є класифікація кримінальних правопорушень за рівнем латентності на: низьколатентні (кількість латентних кримінальних правопорушень становить близько половини від зареєстрованих); середньолатентні (кількість латентних кримінальних правопорушень більше від половини від зареєстрованих, але менше від загальної їх кількості); високолатентні (кількість латентних кримінальних правопорушень є більшою, ніж кількість зареєстрованих діянь певного виду) [168, с. 73].

Водночас С.М. Іншаков пропонує класифікувати кримінальні правопорушення за критерієм величини коефіцієнта їх латентності на: низьколатентні (коефіцієнт латентності від 1 до 2); середньолатентні (коефіцієнт латентності від 3 до 20); високолатентні (коефіцієнт латентності від 21 до 50); особливо високолатентні (коефіцієнт латентності більше ніж 50) [255].

Як показало наше дослідження, небажання потерпілого (здебільшого незалежних від нього обставин), а в більшості випадків неможливість повідомити про загальнокримінальні правопорушення, вчинені на тимчасово окупованих територіях України, є основною із суб'єктивних ознак латентної злочинності в ЗС України.

Фактори, що впливають на латентність кримінальних правопорушень, можна певним чином класифікувати, беручи за основу аналіз поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин. Серед суб'єктів головними учасниками є потерпілий, а також особи, які причетні до вчинення кримінального правопорушення, а також державні органи

кримінального переслідування та правосуддя. Безпосередньо від цих учасників залежить, чи буде виявленим кримінальне правопорушення та покарано особу що його вчинила [239, с. 154].

Зокрема, С.М. Храмов підкреслює, що породжена латентною злочинністю безкарність, справляє особливо негативний вплив на психіку підростаючого покоління [277, с. 6].

Як показало наше дослідження, військовослужбовці віком до 25 років, яким вдається тим чи іншим чином уникнути законної відповідальності за вчинені в ЗС України кримінальні правопорушення, переживають значну кримінальну трансформацію та в майбутньому стають схильними до вчинення ще більш небезпечних кримінальних правопорушень.

Для боротьби з таким негативним явищем, як латентна злочинність у ЗС України, цікавою для нашого дослідження і, на наш погляд, достатньо обґрунтованою є думка О.М. Гуміна, який, вивчаючи насильницькі латентні кримінальні правопорушення, пропонує ряд заходів щодо запобігання їм: 1) виховання законослухняності та правосвідомості; 2) підвищення правосвідомості й правової культури через здійснення правової пропаганди серед населення; 3) удосконалення статистичної звітності та обліку діяльності підрозділів ОВС та медичних установ; 4) нормативно-правове та організаційне забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих; сприяння усуненню неповноти та необ'єктивності статистичних показників про фактичну злочинність, посилення контролю над веденням статистичного обліку; 5) підвищення рівня професіоналізму працівників державних правоохоронних органів, зміцнення матеріальної бази правоохоронних органів; 6) систематичне здійснення аналітичної роботи з метою визначення кількісних і якісних характеристик злочинності, визначення повної кримінологічної характеристики суб'єкта, що вчинив кримінальне правопорушення; 7) підвищення можливостей контролю за діями правоохоронних органів з боку засобів масової інформації та громадськості; 8) забезпечення та підтримка незалежності ЗМІ [50, с. 230].

Латентна злочинність значно підриває найрезультативніший механізм протидії кримінальним правопорушенням – принцип

невідворотності покарання, оскільки покарання відіграє провідну роль у заходах по протидії злочинності.

При цьому науковці латентною вважається лише та частина фактичної злочинності, яка не знайшла відбиття в системі офіційної статистики. Ознакою латентної злочинності є «невідомість», яка розуміється як відсутність будь-якої інформації про кримінальні правопорушення, а також «неврахованість», що проявляється у невідображенні в офіційній кримінально-правовій статистиці вчинених кримінальних правопорушень. Усі ті фактично вчинені кримінальні правопорушення, що не пройшли процедури статистичного обліку й не знайшли відбиття у статистичних облікових даних, входять до розряду латентних [239, с. 154].

Узагальнення вищевикладеного дає змогу сформулювати наступне визначення латентної злочинності в ЗС України – це сукупність фактично вчинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ, але не виявлених кримінальних правопорушень або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими командирам військових частин, керівництву ЗС України або були приховані останніми, а тому не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

Латентна злочинність у ЗС України представляє собою безсумнівно небезпечне явище, виявлення якого повинно здійснюватися на рівні індивідуального явища – окремого діяння, а його дослідження – за допомогою застосування заходів кримінально-процесуальних, криміналістичних, оперативно-розшукових методів [239, с. 152].

Досить значний пласт латентної злочинності пролягає в місцях відбування засудженими військовослужбовцями кримінальних покарань. Зокрема, О.М. Литвак звертає нашу увагу на те, що майже всі науковці серед найважливіших чинників, які впливають на криміногенну ситуацію в Україні визначають відсутність

загальноновизнаної національно-державної ідеї, яка могла б об'єднати суспільство [146, с. 53].

До обставин, що перешкоджають нормальній діяльності дисциплінарних військових частин, необхідно віднести наявність різних груп засуджених, що мають негативну спрямованість та тероризують інших засуджених, заважаючи успішній реалізації виправного процесу [285, с. 104].

Незважаючи на доволі широкий спектр наукових досліджень, що стосуються військових кримінальних правопорушень, вчиненню кримінальних правопорушень організованою групою як кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки у складах військових кримінальних правопорушень уваги не приділяли.

Організована злочинність, представляючи собою динамічне явище, розвивається й набирає все більш різноманітних форм і проявів, тому кримінально-правові засоби боротьби з нею також повинні постійно вдосконалюватись. Це, безумовно, стосується й кримінально-правових засобів боротьби з організованою злочинністю в ЗС України. Серед видів злочинності організована становить найбільшу суспільну небезпеку [238, с. 305]. Зауважимо, що певною мірою такою небезпекою в Україні вражені всі сфери суспільного життя. Відповідно, ЗС України не є винятком.

Координація діяльності підрозділів Військової служби правопорядку в ЗС України, СБУ, інших правоохоронних органів з питань протидії злочинності і корупції, у тому числі в організованих формах у ЗС України, покладена на Головну військову прокуратуру України. До форм координаційної роботи військової прокуратури щодо запобігання злочинності у військовій можна віднести таке: а) проведення координаційних і міжвідомчих нарад керівників військової прокуратури, СБУ, Військової служби правопорядку ЗС України, командирів військових частин, начальників фінансово-економічних служб структурних підрозділів МО України; б) підготовку спільних організаційно-розпорядчих документів за їх підсумками, а також здійснення контролю за виконанням прийнятих рішень і документів; в) розроблення методичних рекомендацій із запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України за участю

різних правоохоронних органів; г) спільні виїзди до військових прокуратур різних регіонів України та надання методичної допомоги в організації запобіжної діяльності; д) обмін позитивним досвідом виявлення, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень у ЗС України тощо [171, с. 147].

Варто підтримати позицію Ф.Ф. Макавчука, який має наступну позицію: «Нерідко висловлюються точки зору, що організована злочинність у військовій сфері не має загрозливого масштабного характеру. Така позиція, безумовно, є хибною, адже її прибічники не враховують одну із суттєвих особливостей цього виду злочинності – високого рівня її латентності. Руйнівна сила організованої злочинності може бути спрямована на найважливіші об'єкти військового формування. Види озброєнь, бюджетні кошти, нерухомість, інше військове майно є предметами підвищеного інтересу злочинних угруповань. Посадовці оборонного відомства, маючи відповідні владні можливості, у корумпованих схемах організованих груп виконують далеко не останні ролі. З огляду на вищезазначене, здійснення заходів по запобіганню та протидії організованим злочинам у ЗС України є нагальною потребою часу» [151, с. 60].

Ми поділяємо позицію вітчизняного дослідника М.О. Олійника щодо того, що сьогодні, як ніколи, потрібно посилити прокурорський нагляд за діяльністю контрольно-ревізійних органів ЗС України на предмет виявлення фактів службових зловживань при документальному оформленні результатів інспектування, перевірок витрачання бюджетних коштів та фінансових аудитів ефективності виконання бюджетних програм у воєнній сфері, а також приховування виявлених правопорушень і злочинів бюджетної спрямованості, ненаправлення за підлеглистю матеріалів перевірок до правоохоронних органів, обмежене застосування передбачених бюджетним законодавством заходів відповідальності до винних осіб, неусунення недоліків, відображених у попередніх актах прокурорського реагування на виявлені порушення законності тощо [171, с. 148].

Важливо не погодитись з твердженням Г.М. Чернишова, відносно того, що значна кількість кримінальних правопорушень у ЗС України, крім основного безпосереднього об'єкта, має додаткові

об'єкти, якими автор визначає відносини власності, життя, здоров'я, честь, гідність людини, громадська безпека тощо [279].

У Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [214] є необхідність окремого врахування специфіки військової сфери та визначення завдань та повноважень для підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби правопорядку так само, як це визначено для підрозділів Служби безпеки України. Відсутність такого правового врегулювання діяльності підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби правопорядку суттєво зменшує їх роль у загальнонаціональній боротьбі з організованою злочинністю.

Відповідно, вбачаємо за доцільне унормувати в зазначеному Законі України діяльність підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби правопорядку з урахуванням специфіки військової сфери. Це дозволить, з одного боку, посилити контроль за діяльністю командирів військових частин, а з іншого – вживати превентивних заходів щодо запобігання злочинності в ЗС України.

Злочинність в середовищі ЗС України завдає негативного впливу не тільки на їх репутацію в соціумі, але й на військову дисципліну, державу в цілому. Військова злочинність виступає внутрішнім індикатором, за яким суспільство здійснює оцінку стану національної безпеки та мікроклімату, що спричиняє падіння авторитету державної влади, поширення в суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномію, аморальність, знижує престиж військової служби і викликає неповагу до військовослужбовців.

Відповідно питання зміцнення законності серед військовослужбовців є одним з найважливіших в сучасних умовах розвитку української держави, воно потребує розробки та вирішення [94, с. 133].

Основним причинами, що вплинули на динаміку зростання рівня злочинності в ЗС України після 2013 р., стали окремі так звані добровольчі військові формування в зоні проведенні АТО та масштабна мобілізація до лав ЗС України, що завдає істотної небезпеки боєздатності військових частин, впливає на загальне функціонування ЗС України, і, як наслідок, спричиняє значну шкоду обороноздатності країни.

2.2. Детермінанти злочинності в Збройних Силах України

Збройні Сили України є частиною нашого суспільства, а тому чинники, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України, є наслідком соціальних суперечностей, що притаманні цілому суспільству. Ідеться не про всі суперечності, характерні для розвитку суспільства, а саме про їх окремі негативні складові, які формують передумови для вчинення кримінальних правопорушень.

Дослідження детермінантів злочинності в ЗС України передбачає окреслення кола тих криміногенних явищ і процесів, які їх породжують та сприяють їх вчиненню. За силою впливу, терміном дії, щільністю зв'язку з вказаною категорією кримінальних правопорушень це можуть бути різні явища та процеси. Більшість з них пов'язані з низьким рівнем політики держави у військовій сфері, затяжною кризою у фінансуванні та будівництві ЗС України, провальними реформами військової сфери, проблемами формування й використання оборонного бюджету, застарілими принципами організації та здійснення контролю тощо. Усі вони тією чи іншою мірою сприяли деформації колективної свідомості військових, визначили в якості норми у військовому професійному середовищі порушення дисципліни [172, с. 69].

Злочинність у ЗС України – один із найважливіших чинників, що впливає не лише на їх боездатність, а й на суспільство держави загалом, оскільки стан оборонної сфери держави свідчить про стан її національної безпеки.

Структура ЗС України, категорії військовослужбовців і прирівняних до них осіб свідчать, що злочинність у ЗС є складною сукупністю протиправних дій, яка є неоднорідною за характером, рівнем і структурою щодо різних військ і категорій та має відповідні детермінанти, що породжують таку злочинність.

Варто наголосити, що зарубіжний учений В.Е. Емінов слушно зауважує, що, коли маєш справу з такими складними явищами, як злочинність, потрібно враховувати безліч причин, визначаючи

серед них основні та другорядні, об'єктивні й суб'єктивні, постійні або тимчасові [289].

Розглядаючи основні детермінанти злочинності згаданий учений виходив з того, що на її рівень впливають багато негативних економічних, соціальних, суспільно-психологічних, демографічних, організаційно-управлінських, правових та інших чинників. Такий підхід дав змогу В.Е. Емінову зробити висновок стосовно того, що причини злочинності військовослужбовців тісно пов'язані з причинами злочинності в державі (як частина й ціле), тож їх не можна розглядати окремо одне від іншого [260, с. 19].

Подібну позицію відстоював В.В. Лунєєв. За його переконанням, «основні тенденції в розвитку злочинних проявів військовослужбовців відображають загальні закономірності змін злочинності у державі» [149, с. 55].

У юридичній літературі існують різні підходи до класифікації детермінантів злочинності в ЗС України. Одним із таких підходів є дроблення детермінантів цього роду кримінальних правопорушень на групи, причини та умови формування кожної з яких відповідають конкретному життєвому шляху особи суб'єкта кримінального правопорушення військовослужбовця. Наприклад, М.І. Карпенко виділяє детермінанти, які пов'язані з допризовним періодом, а саме несенням військової служби за контрактом чи проходженням строкової служби; виключно військові детермінанти та детермінанти, пов'язані з умовами військової служби [97; 98; 42, с. 481].

Вітчизняний учений М.С. Туркот стверджує, що під час дослідження такого явища, як військова злочинність, потрібно застосовувати категорію «фактори» як родове поняття, оскільки воно містить усі види детермінації військових та загальнокримінальних кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями (військовозобов'язаними, резервістами під час проходження зборів) у ЗС України [260, с. 19].

За змістом фактори кримінальних правопорушень у ЗС України згаданий учений поділяє на: фінансові (відсутність належного бюджетного фінансування ЗС України та інших військових формувань); політичного характеру (наприклад, неодноразові зміни

політичних рішень щодо доктрини функціонування ЗС); організаційно-управлінського характеру (відсутність узгодженості між позиціями законодавчих та виконавчих органів влади по питаннях військового будівництва); соціально-психологічного характеру (правовий нігілізм, нездоровий моральний клімат у суспільстві, недоліки виховання); правового характеру (недостатність правової регламентації порядку та особливостей проходження військової служби); інформаційного характеру (перекручування інформації щодо діяльності ЗС України та інших військових формувань у засобах масової інформації); криміногенного характеру (вплив факторів, які зумовлюють злочинність у державі в цілому); соціального (недостатня соціальна захищеність окремих категорій військово-службовців) [260, с. 20].

В.В. Голіна та Б.М. Головкін детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України розглядають на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного. Причини й умови кримінальних правопорушень на макрорівні є багатоманітними та включають різні за характером сфери життя суспільні відносини: соціально-психологічні, економічні, соціальні, політичні, організаційно-управлінські, правові, ідеологічні, культурно-виховні тощо.

На нинішньому етапі реформування ЗС України особливо значущими серед них можна виділити такі, як: глибока фінансова і соціально-економічна криза у державі; дефіцит соціальної функції держави; штучне гальмування законодавчого процесу у питанні належного нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців; низький рівень культурності та моралі в українському суспільстві; відсутність соціального порядку та беззаконня; прорахунки й непослідовність у проведенні реформування ЗС України тощо [42, с. 481].

Детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України макрорівня вже давно стали приводом не лише наукових дискусій, а й підставою для відкритих обговорень на державному рівні. Так, ще до окупації частини України Російською Федерацією на парламентських слуханнях «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та

сектору безпеки України» [217] до негативних факторів національної безпеки держави віднесено таке:

– недосконалість законодавчої бази, яка відповідала б викликам ХХІ ст. і забезпечувала належні правові умови для формування надійного воєнного та безпекового середовища;

– відсутність ефективної системи вирішення проблем оборони і безпеки, у тому числі відсутність окремих основоположних документів, які б враховували сучасні тенденції та стан розвитку безпекового середовища, а також необхідність реформування Воєнної організації у відповідності до потреб безпеки і оборони в умовах дотримання Україною політики позаблоковості, недостатнє приділення уваги проблемам військової науки;

– обмежені обсяги бюджетного фінансування на потреби оборони, яке останніми роками не перевищувало 1% валового внутрішнього продукту, що не дає можливості забезпечувати належну підтримку оборонного потенціалу на рівні, який гарантував би Україні високу бойову готовність і боєздатність Збройних Сил та інших військових формувань;

– низький рівень ефективності використання ресурсів, які виокремлюються з державного бюджету для підтримання на належному рівні боєздатності та бойової готовності ЗС України й інших військових формувань;

– несвоєчасне або неякісне виконання чи невиконання вимог чинного законодавства, а також актів і доручень Президента України у сфері національної безпеки та оборони;

– державних програм реформування й розвитку ЗС України, інших складових Воєнної організації та сектора безпеки України, розвитку озброєння та військової техніки, неузгодженість їх між собою через брак системності та послідовності в їх розробці, неналежний рівень виконання визначених у державних програмах завдань, а також недостатня ефективність контролю за повнотою та своєчасністю їх виконання;

– відсутність у структурі виконавчої влади інституції, наділеної належними повноваженнями та спроможної ефективно, комплексно й компетентно здійснювати координацію реалізації

оборонно-промислової політики, створення військово-технічного забезпечення, а також передбачених Конституцією України інших заходів, спрямованих на забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку та боротьби зі злочинністю;

- несформованість вітчизняного оборонно-промислового комплексу;

- регрес у розвитку більшості оборонних конструкторських бюро, підприємств, науково-дослідних установ, призначенням яких є створення й виробництво військової техніки та озброєння сучасного зразка або модернізації існуючих зразків;

- зволікання із позбавленням Міністерства оборони України від виконання невластивих йому функцій;

- недовершеність системи реалізації надлишкового військового майна, у тому числі використання оборонних земель та вивільнюваних у зв'язку з реформуванням ЗС України військових містечок;

- вади кадрової політики, які призводять до зростання рівня плінності офіцерського складу, недостатня укомплектованість первинних офіцерських посад і, як наслідок, низький рівень професіоналізму військових кадрів, дисбаланс у співвідношенні між чисельністю молодшого та старшого офіцерського складу;

- корупційні правопорушення у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах, особливо це стосується випадків серед вищого командного та начальницького складу;

- нестача дієвих заходів, спрямованих на переведення військових формувань на комплектування за контрактом з урахуванням необхідних для цього фінансово-економічних та соціальних умов;

- ескалація соціальних проблем серед військовослужбовців, а також осіб начальницького й рядового складу, членів їх сімей, у тому числі й осіб, які звільняються із Збройних Сил України та інших військових формувань у зв'язку з їх реформуванням. Це пов'язане з занадто низьким, у порівнянні з європейськими країнами, грошовим утриманням, незабезпеченістю військовослужбовців житлом та незадовільними побутовими умовами;

– недостатня ефективність та обмеженість забезпечення демократичного цивільного, у тому числі парламентського, контролю над діяльністю ЗС України, іншими складовими Воєнної організації та сектором безпеки України. У розріз з практикою європейських держав і світових держав-лідерів, контроль з боку Верховної Ради України не поширюється на здійснення кадрової політики у військовій сфері [217].

Недостатнє бюджетне фінансування Міністерства оборони України призводить до дефіциту соціального забезпечення військово-вслужбовців та їх сімей (яке посідає одне з останніх місць у Європі), через що на сьогодні престиж професії захисника Вітчизни фактично знищено, як наслідок, спостерігається брак високопрофесійних військових кадрів, що в результаті у зв'язку з мобілізацією 2014 р. призвело до зростання більш ніж в 11 разів кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень порівняно з 2013 р.

За слушним твердженням В.Д. Суценка та В.В. Лиховея, на стан злочинності у ЗС впливає загальнодержавна криміногенна ситуація, суттєві прорахунки у реалізації молодіжної політики тощо. У першу чергу на ньому позначилися комерціалізація закладів фізичної культури та спорту і, відповідно, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, на недостатньому рівні органи місцевого самоврядування, що безпосередньо зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Як факт слід відзначити, що ще до призову на військову службу значна кількість молоді стає фактично втягнутою у протиправну, а то й відверто злочинну діяльність. Вже після призову на військову службу колишні правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були до цього [254].

Детермінанти, що є притаманними макрорівню кримінальних правопорушень у ЗС України, характерні саме для середовища військових, пов'язані з особливостями їх ставлення до проходження та несення військової служби, а також реалізації побутових відносин. До зазначених детермінант відносять: психічні відхилення, які можуть сформуватися через виснажливі фізичні навантаження у юнаків-солдатів або через позасімейне військово-виховання, яке,

в окремих випадках, відрізняється занадто жорсткими методами впливу; психологічні проблеми, які виникають через тривале перебування в одностатевому колективі; природне зосередження у лавах військових, як правило, молодих людей, які не отримали для себе належної професійної реалізації; низький рівень правосвідомості та правової культури у частини військовослужбовців через наявність у минулому проблем із законом, що відповідно відбивається у їх поведінці; низький рівень загальної культури не тільки у частини військових, а й навіть офіцерів, що позбавляє рядовий склад належного прикладу; незадовільна соціальна зрілість окремих військовослужбовців; низький рівень профілактичної роботи військових командирів і начальників з особовим складом; усвідомлене приховування фактів нестатутних відносин з метою уникнення притягнення до відповідальності, продовження військової кар'єри та збереження звання; низька якість побутової організації життя військовослужбовців; неналежна система оцінювання результатів діяльності військових командирів, яка ґрунтується на кількісному підході (вчинення кримінальних правопорушень, порушення Статуту, факти «дідівщини»); наявність так званої «кругової поруки», яка є традиційною для суто чоловічого колективу (наприклад, військові у частинах, засуджені у колоніях) та заважає збору інформації про вчинені кримінальні правопорушення компетентними органами та посадовими особами тощо.

Причини та умови на індивідуальному рівні В.В. Голіна та Б.М. Головкін пов'язують із детермінуванням певного кримінального правопорушення, що вчинений конкретним військовослужбовцем. Відповідно, є логічним, що зазначений індивідуальний рівень безпосередньо формується під впливом причин та умов вже вказаних нами вище рівнів. Відповідно, до детермінант конкретного одиничного військового кримінального правопорушення слід віднести: матеріальні труднощі військових, які вчинили корисливі кримінальні правопорушення через незадовільне соціальне забезпечення й соціальний захист їх сімей; психічні та психологічні відхилення при вчиненні насильницьких кримінальних правопорушень, сформовані у військовослужбовців як до, так і під час несення

служби в одностатевому колективі; вживання алкогольних напоїв або наркотичних речовин; наявність правового нігілізму; низький рівень педагогічної й виховної роботи військових командирів з конкретними підлеглими, зокрема тими, які потребують наставництва та підвищеної уваги; невідповідність форми й змісту діяльності військових психологів викликам сучасної армії, а також низький рівень їх професіоналізму та недостатня кількість [42, с. 481].

О.М. Джу́жа детермінанти злочинності в ЗС України розділяє на три основні групи: загальні причини злочинності, формуються в залежності від умов життя, навчання, виховання чи роботи правопорушників до їх призову на військову службу; загальні причини злочинності, що специфічно заломлюються через армійські умови життя, побуту й діяльності; спеціальні (військові) причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями. Загальні детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України, за словами автора, реалізуються в злочинній поведінці військовослужбовців унаслідок сформованих у них до служби в ЗС України криміногенних якостей особи.

Несприятливі умови морального формування майбутніх військовослужбовців до їх призову на військову службу продовжують справляти свій криміногенний вплив і під час служби. Такі обставини не можна усунути лише силами військових посадових осіб. Водночас, за допомогою організаційних, виховних та дисциплінарних заходів вони можуть бути частково послаблені чи нейтралізовані.

Серед загальних детермінантів кримінальних правопорушень у ЗС України С.М. Чімишенко виділяє: 1) підвищення рівня політичної боротьби та соціальних конфліктів; 2) кризу світу та культури; 3) відсутність соціальної справедливості під час розподілу доходів від добування та використання національних природних ресурсів; 4) низький рівень соціального захисту населення; 5) особливості сімейного виховання; 6) підвищення впливу на особистість найближчого оточення та ЗМІ; 7) вплив конкретних життєвих обставин, які впливають на формування особи з відповідною системою установок та особливостями характеру; 8) несприятливі соціально-економічні умови реформування ЗС України [280, с. 26].

Друга група обумовлюється впливом загальних причин формування злочинності в умовах сучасного життя, побуту, дозвілля й професійної діяльності військовослужбовців. Загальні причини злочинності своєрідним чином реалізуються в умовах військової служби: одні з них послабляються чи нейтралізуються у військових умовах, інші – підсилюються.

До факторів, що послаблюють дію загальних причин, варто зарахувати такі: систему військового, правового й морального виховання; військову організацію життя, дозвілля, побуту, та професійної діяльності солдат і сержантів; наявність статутного контролю за діяльністю й поведінкою військовослужбовців; забезпеченість військовослужбовців предметами першої необхідності тощо [62, с. 90].

До факторів, що підсилюють дію загальних причин злочинності в ЗС України, належать такі: зосередження в армії молоді у віці 18–25 років, якій властива вища злочинна активність; військову службу проходять переважно чоловіки, коефіцієнт злочинності яких у 6–8 разів вище, ніж у жінок; військовослужбовці, що проходять строкову військову службу при екстериторіальному комплектуванні військ, виявляються відірваними від звичних умов проживання, праці, відпочинку, а також своїх близьких, що виступає соціально-психологічним детермінантом кримінальних мотивацій; поведінка військовослужбовців тісно пов'язана з чіткою регламентацією їх життя, побуту та відпочинку, що створює додаткову внутрішню психологічну напругу, яка досить часто знімається шляхом вчинення протиправних діянь; сфера дії кримінального права в армії ширша, тому що військовослужбовці несуть відповідальність не лише за загальнокримінальні, а й за військові кримінальні правопорушення, питома вага яких у зареєстрованих кримінальних правопорушеннях в армії становить більше ніж 80 % [298, с. 75].

Третя група детермінантів кримінальних правопорушень у ЗС України представлена конкретними недоліками в управлінській, організаційній, дисциплінарній і виховній діяльності командирів та начальників. Високий рівень криміногенності окремих відхилень, недоліків і зловживань у будь-якій сфері військової служби зумовлений також і тим, що все життя, професійна діяльність, відпочинок

та побут військовослужбовців чітко регламентовані законами, статутами, інструкціями, наказами уповноважених начальників [128, с. 63].

Так, дійсно, як показали результати нашого дослідження, злочинній поведінці військовослужбовців сприяє таке: аморальна та протиправна поведінка командирів і начальників на службі та в побуті, їх прагнення підтримувати військову дисципліну лише шляхом заборон; ненормальні взаємини у військовому колективі; неналежна боротьба з пияцтвом військовослужбовців і вживанням наркотиків; байдужнє ставлення керівників до потреб і вимог підлеглих; безкарність, безконтрольність, безгосподарність та приховування вчинених кримінальних правопорушень; низький рівень побутової влаштованості; прогалини в організації військової служби, відпочинку та проведення дозвілля військовослужбовцями у майже закритому середовищі тощо [128, с. 63].

Однією з проблем протидії суб'єктів кримінальним правопорушенням у ЗС України є недосконалість законодавчої бази в цій сфері. Так, незважаючи на підвищену суспільну небезпечність кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, санкцією жодної статті, які містяться в розділі XIX КК України, додаткові покарання не передбачені. Якщо вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем було безпосередньо пов'язане з його посадою чи із зайняттям певною діяльністю професійного спрямування, суд має право у такому випадку призначати йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на підставі та у межах, встановлених ст. 55 КК України [298, с. 74].

Позбавлення військового звання як додаткове покарання може застосовуватися судом лише до військовослужбовця, який вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин, із наведенням у вирокі мотивів призначення цього виду додаткового покарання [260, с. 20]. Позбавлення військового звання в разі вчинення військовослужбовцем нетяжкого злочину законом не передбачено, незважаючи на той факт, що за період 2014–2020 рр. кількість вчинених у ЗС України нетяжких злочинів становила близько 40 % від загальної кількості військових кримінальних правопорушень.

Як показало проведене нами дослідження, провідні нормативні акти, які торкаються питання притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності у своєму змісті та між собою містять також багато суперечностей. Так, в Інструкції про порядок проведення службового розслідування в ЗС України відсутні: визначення поняття «службове розслідування»; не передбачено можливість ініціювати призначення військовослужбовцем службового розслідування з метою зняття безпідставних, на його думку, підозр чи звинувачень; не передбачена можливість військовослужбовця відмовитися від дачі пояснень відповідно до вимог ст. 63 Конституції України; відсутня вказівка на обов'язковість ознайомлення юриста військового формування з результатами службового розслідування, а також право військовослужбовця на отримання правової допомоги [62, с. 91].

За справедливим твердженням М.С. Туркота, окреслені недоліки нормативного характеру ускладнюють притягнення винних осіб (у тому числі й військовослужбовців) до матеріальної, адміністративної та кримінальної відповідальності. У деяких випадках, наявність цих недоліків тягне відміну прийнятих судом рішень чи може впливати на можливості адекватного реагування відповідних державних органів на вчинене військовослужбовцем правопорушення [262, с. 57–61; 264, с. 9–12; 226, с. 321–340].

Між групами засуджених військовослужбовців нерідко виникають конфлікти, найчастіше не на ґрунті боротьби за привілеї, а у зв'язку з особистими неприязними стосунками та втомою від служби, зокрема, роздратування, що накопичується, знаходить вихід у конфліктах. Також не є виключенням те, що особи, невтримні у своєму прагненні керувати іншими, мають негативне забарвлення своїх бажань, дотримуються законів та традицій кримінального світу [88, с. 132].

Запобігання злочинності у середовищі засуджених військовослужбовців у дисциплінарних військових частинах полягає у наступному: 1) кримінальні правопорушення вчиняються лише військовослужбовцями строкової служби; 2) другим суб'єктом даного процесу виступає дисциплінарний батальйон Міністерства оборони України.

Серед детермінант кримінальних правопорушень засуджених військовослужбовців у дисциплінарних військових частинах варто підкреслити: дії органів виконання покарань всупереч принципам міжнародних стандартів поводження із засудженими; здійснення допомоги в організації виконання покарання у виді арешту з боку Міністерства оборони України; неналежний рівень правового регулювання, яке проявляється, зокрема, у відсутності у Положенні про Міністерство оборони України норм які б здійснювали регулювання виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців тощо.

Для запобігання злочинності в ЗС України на загальносоціальному рівні в першу чергу важливу роль відіграють державні заходи, що спрямовані на обмеження та нейтралізацію сфери й потужності впливу базисних, насамперед економічних, умов та причин. Слід також відновити престиж військової служби, забезпечивши реальний професіоналізм особового складу військ у відповідності до якісно нових вимог сьогодення, які тісно поєднані з особливостями зовнішньої політики української держави. Лише за таких умов можна відповідати на виклики сьогодення щодо загального та спеціального запобігання злочинності в ЗС України [86, с. 26].

Отже, невідкладними заходами протидії злочинності у ЗС України мають стати: оновлення доктрини військової безпеки України, з огляду на вимоги сьогодення щодо забезпечення національної безпеки та з урахуванням зовнішньополітичної та внутрішньої ситуації в Україні; належний рівень фінансування ЗС України та інших військових формувань, яке б базувалося на відповідному компромісі між сучасними потребами ЗС України та економічними можливостями української держави. При цьому фінансуватися мають як заходи, пов'язані з забезпеченням та належним підтриманням бойової готовності військ, так і соціальні програми, спрямовані на захист військовослужбовців та членів їх сімей; перехід на комплектування всіх правоохоронних органів, у яких передбачена військова служба, та військових формувань виключно на контрактній основі. Для цього потрібно створити такі матеріально-технічні й соціально-економічні умови служби цих

категорій військовослужбовців, які давали б їм більше можливостей для самореалізації. Варто зауважити, що про необхідність переходу військових формувань на контрактну основу неодноразово висловлювались повноважні представники органів законодавчої та виконавчої влади [298, с. 76].

Важливо вдосконалити кадрову політику в ЗС України та інших військових формуваннях, яка передбачала б усебічну підготовку офіцерського складу, підвищення вимог до його ділових і моральних якостей. Найважливіше це відновлення (з урахуванням сучасних вимог) військово-патріотичного виховання допризовників, призовників та осіб, які проходять військову службу; здійснення заходів, спрямованих на недопущення до призову на військову службу осіб схильних до девіантної поведінки [90, с. 26].

Ми поділяємо позицію М.С. Туркота про те, що в більшості країн світу проблеми, з якими стикаються військові формування, вирішують на законодавчому та урядовому рівнях. Лише за допомогою послідовних заходів загальнодержавного характеру, підкріплених розумінням та підтримкою суспільства, можна успішно протидіяти кримінальним правопорушенням у військових формуваннях [260].

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що визначення детермінантів злочинності в ЗС України полягає у формуванні цілісної теорії, яка дасть змогу на системному рівні зрозуміти сутність та особливості детермінації злочинності в ЗС України в умовах теперішнього часу й виявити закономірності та механізм формування й реалізації детермінуючого комплексу заходів та впливу різних соціальних чинників на зростання таких кримінальних правопорушень у майбутньому.

2.3. Характеристика особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення в Збройних Силах України

Розкриваючи кримінологічну характеристику злочинності в ЗС України, ми не могли оминати дослідження кримінологічно-значущих ознак особи яка вчиняє кримінальні правопорушення в ЗС України. Проте надання характеристики особи, яка вчиняє

кримінальні правопорушення в ЗС України, нам видається неповним без розуміння суб'єктивного та кількісного складу ЗС України.

Так, на кінець 2013 р. чисельність ЗС України становила 120,9 тис. військовослужбовців (та ще 44600 цивільних службовців).

З початком проведення АТО на Донбасі ЗС України було суттєво підсилені за рахунок шести хвиль мобілізації (було призвано понад 200 тис. військовозобов'язаних), тільки в 2014 р. було сформовано 4 нові бригади та 29 батальйонів територіальної оборони, які згодом були переформовані в окремі мотопіхотні батальйони. У результаті на кінець року чисельність ЗС України становила 250 тис. осіб, у тому числі 204 тис. військовослужбовців. Далі цей процес набував доволі стрімких форм: так, із початку проведення АТО у складі Збройних Сил було сформовано 15 бригад, полк, 5 батальйонів (дивізіонів), а також бригаду, 6 полків та 11 батальйонів оперативного (бойового), тилового і технічного забезпечення [165].

У 2013 р. військову службу відбували 16 557 жінок, а вже у 2020 р. їхня кількість становила 31 757, з них у 2013 р. 1633 особи належали до офіцерського складу, а у 2020 р. цей показник підвищився до 4810.

Відповідно до Закону України «Про чисельність Збройних Сил України» від 05 березня 2015 р. № 235-VIII, затверджена чисельність ЗС України, яка не перевищує 250 000 осіб, у тому числі 204 000 військовослужбовців.

В особливий період чисельність Збройних Сил України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу з метою виконання указів Президента України про мобілізацію.

За офіційними даними вебсайту МО України, станом на 2020 р. чисельність ЗС України становить 246 160 осіб, з них 193 800 військовослужбовців та 52 360 цивільних працівників, 5275 з яких перебувають на посадах військовослужбовців:

- чисельність військовослужбовців – 193 880 осіб;
- чисельність військових, які беруть участь в Операції Об'єднаних Сил, – 40 094 особи;
- чисельність курсантів з числа цивільної молоді – 6233 особи;
- чисельність військовослужбовців строкової служби – 21400 осіб;

– чисельність працівників на посадах військовослужбовців – 5275 осіб;

– чисельність держслужбовців та працівників (без зазначених вище військовослужбовців) – 47 085 осіб.

У 2013–2020 рр. жінки становлять близько 13 % від загальної чисельності ЗС України.

Як уже зазначалося вище, суб'єктами кримінальних правопорушень, які вчиняються в ЗС України, є: персонал військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, а також з'єднань і установ; особи з особового складу Збройних Сил України, громадяни, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [190], військовослужбовців залежно від виду військового звання поділено на кілька груп: рядовий склад, сержантський і старшинський склад та офіцерський (молодший, старший, вищий) склади.

За статистичними даними, наданими Державною судовою адміністрацією України, відносно кількості засуджених військовослужбовців за видом звання, встановлено, що близько половини з них припадає на рядовий склад, чверть – на сержантський і старшинський склад, близько 15 % – на молодший офіцерський, 10 % – на старший офіцерський [55].

Поряд з тим, дослідження показало і окремі випадки притягнення до кримінальної відповідальності осіб вищого офіцерського складу за скоєння ними військових кримінальних правопорушень. Вважаємо, що цьому неабияким чином сприяють геополітична ситуація та гібридна війна на Сході країни, забезпечення обороноздатності та протистояння ЗС України військовим нападам з боку так званих ДНР і ЛНР, а також латентна злочинність [66, с. 127].

У межах нашого наукового пошуку становлять інтерес результати дослідження І.Ю. Марко, Д.М. Котія, Ю.Б. Медведєва та інших щодо військового звання засуджених за кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів. Учені у дослідженні визначають, що серед військових командирів

і начальників засуджено: «генералів – 1,9%, полковників – 9,3%, підполковників – 25,9%, майорів – 35,2%, капітанів – 27,8%. До кримінальної відповідальності в основному притягують військово-вслужбовців старшого офіцерського складу (70,4%)» [152, с. 132]. І це, вважають науковці, є цілком закономірним, оскільки особи старшого офіцерського складу постійно або тимчасово займають посади начальників служб забезпечення або командирів підрозділів, які безпосередньо пов'язані з розподілом бюджетних коштів.

Досліджуючи вплив на злочинність такого показника як військове звання, В.В. Лунєєв встановив статистичну закономірність, яка визначається тим, що чим вище вік, службове становище особи, її рівень освіти, трудовий стаж чи грошове забезпечення, тим більше відбувається зміщення мотивації від насильницької до корисливої [24, с. 48]. Якщо розвивати цю позицію, то можна прийти до висновків, що чим вище військове звання або займана посада в керівній ланці ЗС України, чим більші владні повноваження, – тим вищий рівень корупційних зв'язків і більше можливостей незаконного використання бюджетних коштів на постійній основі, а також збагачення за злочинними схемами. Відомими є випадки й входування таких високопосадовців до складу злочинних груп, у тому числі організованих. І при цьому таким особам вдається тривалий час уникати кримінальної відповідальності.

Вивчаючи особу злочинця незаконного використання бюджетних коштів у ЗС України, О.М. Олійник підтвердив результати, отримані в ході дослідження В.В. Лунєєва, Д.М. Котія, І.Ю. Марко, Ю.Б. Медведєва, та зазначив, що за соціальним типом це командири структурних підрозділів і начальники служб забезпечення військових формувань. Загалом їхня особистість вирізняється соціальною зрілістю й орієнтованістю на збагачення шляхом використання службового становища. Узагальнений статистичний портрет особистості злочинця виглядає так. Як правило, це чоловіки (72%), зрілого віку (30–50 років – 53,3%, 50–65 років – 29,1%), які мають високий рівень військової освіти (повна та базова вища освіта – 61,2%), займають посади розпорядників бюджетних коштів третього і другого ступенів, мають військове звання майора (35,2%), капітана (27,8%) або

підполковника (25,9%) і вчиняють кримінальні правопорушення у групах за попередньою змовою (67,2%). Установка злочинців спрямована на використання службового становища в особистих та корпоративних цілях, що виражається в збагаченні шляхом розкрадання бюджетних коштів. Ступінь глибини антисоціальних деформацій особистості цих злочинців залежить від їх місця в ієрархії розпорядників бюджетних коштів ЗС України [171, с. 168].

З урахуванням специфічних умов побудови, життя й діяльності ЗС України, інших військ і військових формувань кримінальне законодавство, визначаючи систему покарань, підстави й порядок їхнього призначення, передбачає застосування спеціальних видів кримінальних покарань тільки до військовослужбовців, зокрема покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, яке може бути призначене виключно до військовослужбовців строкової служби.

Оскільки для вчинення кримінальних правопорушень проти військової служби характерне зневажливе ставлення військовослужбовців до встановленого порядку і правил несення військової служби, покарання за ці кримінальні правопорушення передбачає як один із засобів виправлення та ресоціалізації засуджених військовослужбовців військове навчання. Запобіжні цілі покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців у зазначених випадках насамперед спрямовані на попередження вчинення військовослужбовцями правопорушень у Збройних Силах України [67, с. 104].

Сучасне складання кримінологічного портрета засудженого військовослужбовця, що відбуває покарання в дисциплінарній військовій частині, також буде здійснюватися порівняно з аналогічними даними, отриманими іншими дослідниками із цієї проблематики кілька років тому [285, с. 132], що дасть змогу виявити деякі тенденції й зробити певні висновки.

На сьогодні багато дослідників встановило можливість антикриміногенного впливу на особу з боку сім'ї. Зауважимо, що несприятливі сімейні умови, такі як протиправний і аморальний спосіб життя членів сім'ї, неповна сім'я, зневага до загальнолюдських цінностей,

характерні для значного числа суб'єктів, схильних до вчинення, або таких, що вчинили кримінальне правопорушення. Не є винятком в цьому випадку і військовослужбовці [73, с. 134].

Аналіз отриманих статистичних даних у процесі нашого дослідження свідчить про те, що майже всі військовослужбовці, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах є неодруженими, хоча на момент призову на строкову службу статистичні дані дещо інші. Так, у відповідності до наведених даних, значна частина засуджених військовослужбовців не перебували у шлюбі (87,2%), а в тих, які перебували, після засудження сім'ї, як правило, розпадалися.

Порівняльний аналіз наведених даних з раніше отриманими дослідженнями сімейного стану засуджених військовослужбовців, свідчить про зменшення кількості осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, і про збільшення кількості сімей, що розпалися. Можна припустити, що ймовірно, ці тенденції є наслідком молодості чоловіків, недостатності життєвого досвіду, низького рівня свідомості і психологічної стійкості тощо.

Також, деякі науковці підкреслюють, що формування особи правопорушника також ґрунтується на такому негативному факторі як сімейне неблагополуччя [146, с. 52]. Так, 78,6% анкетованих нами засуджених військовослужбовців мають лише одного з батьків, 68,7% – тільки матір, 31,3% – тільки батька, 12,6% – взагалі не мають батьків. При цьому свої відносини з батьками й родичами як «гарні» оцінює 26,2%, як «нормальні» – 58,6% тих, хто тримається в дисциплінарних батальйонах, як «задовільні» – 12,4%, а 2,8% опитаних не підтримують відносин з батьками і родичами (Додаток Г).

Аналізуючи дослідження Ю.В. Сокоринського щодо тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні (кримінально-виконавча характеристика) [249, с. 165], ми дійшли висновку, що ці статистичні показники збільшилися. На нашу думку, цьому сприяли АТО, мобілізація 2014 р. та подальша ООС.

Сучасні умови, що сформувалися в суспільстві в період дії АТО/ООС, супроводжуються негативною реакцією батьків військовослужбовців щодо призову на військову службу за деякими регіонами, зокрема на півночі, на півдні, частково в центрі країни.

Зазначене свідчить про те, що подальший розвиток військово-соціальної патології може призвести до значних, а у деяких випадках і невивірених втрат у плані збереження цілісності суспільства й державності. Це підтверджують отримані нами статистичні дані щодо готовності Українців до самопожертви для захисту своєї Батьківщини [71, с. 81].

Однак встановлено, що під час тримання у дисциплінарному батальйоні, в умовах ізоляції як від рідних, так і від звичного оточення, засуджені починають більш позитивно відноситися до сімейних відносин, усвідомлюючи їх значення у житті. Цим і пояснюється високий відсоток оцінки «гарних» та «нормальних», з погляду військовослужбовців, відносин у сім'ї. В інших випадках дані свідчать у цілому про неблагополуччя у сімейних відносинах військовослужбовців, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах.

Погоджуємося з твердженням учених-кримінологів стосовно того, що у кримінологічному плані чим вищим є військово звання засудженого, тим нижча (статистично) злочинна активність, а серед суб'єктів кримінального правопорушення більше зрушення від насильницько-агресивної мотивації до корисливої [249, с. 162]. За військово-соціальним статусом серед опитаних респондентів виявилася більшість рядовий склад – 84 %, і лише 16 % сержантський і старшинський склад, що свідчить про дефекти системи контролю та санкцій у найнижчій структурній ланці.

Враховуючи, що Збройні Сили України наразі знаходяться в обстановці глибокої кризи як спеціальний державний інститут, серйозною проблемою армії залишається компетентність і професійна придатність сержантського й старшинського складів. Їх матеріальне, правове та соціальне забезпечення не відповідають їх призначенню. Неприйнятною, на наш погляд, є обстановка у військах, за якої абсолютна більшість осіб сержантського складу не володіє належними навичками та відповідною підготовкою для управління підлеглими.

Загострення ситуації пояснюється ще й тією обставиною, що більша частина засуджених військовослужбовців є молодшими командирами, а не відносяться до рядових військовослужбовців. Цей показник говорить про те, що є необхідність зміни та

удосконалення програми підготовки молодшого командного складу, в першу чергу, шляхом прийняття із цього питання відповідних нормативно-правових актів. На нашу думку, для прийняття військовозобов'язаних осіб або військовослужбовців строкової служби на посади молодших командирів за контрактом, необхідно розробити нормативно закріплені критерії та стандарти, яким вони повинні відповідати.

Також слід відмітити, одним з основних факторів, які визначають характер і ступінь криміногенної деформації особи, є її позиція у сфері суспільно корисної трудової діяльності. Якщо говорити про наявність цивільної спеціальності, то тільки трохи більше від половини анкетованих осіб указали на наявність якої-небудь цивільної спеціальності.

Результати проведеного дослідження вказуються на те, що більшість від третини осіб, які тримаються в дисциплінарній військовій частині, становлять особи, які проходять військову службу у сухопутних військах, а більше ніж кожен десятий – у прикордонних військах Служби безпеки України, частка інших родів військ – менш істотна.

З точки зору кримінології виходить, що чим нижчий престиж роду військ, тим вища (статистично) злочинна активність. Крім того, вища криміногенність осіб, що проходять військову службу будівельних спеціальностей пов'язана з тим, що більшість призовників має психофізіологічні аномалії.

Важливим кроком у частині забезпечення виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в дисциплінарних батальйонах, є необхідність урахування ступеня антисоціальної спрямованості особистості засудженого, яка проявляється в характері вчиненого ним кримінального правопорушення.

Дані вивчення вироків за 2014–2020 рр. щодо осіб, засуджених за військові кримінальні правопорушення, свідчать про те, що більша їх частина – це самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) – 68 %; дезертирство (ст. 408 КК) – 14 %; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів

пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) – 5 %; непокора (ст. 402 КК) та недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – по 3 %; порушення правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК), – 2,5 %; втрата військового майна (ст. 413 КК) – 2 %; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426–1 КК) – 1,5 %; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК) та порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК) – по 1 %; необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК), та бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) у своїй сукупності становлять близько 2 % [60, с. 110].

Дані вивчення вироків за 2014–2020 рр. щодо осіб, засуджених за загальнокримінальні правопорушення вчинені у ЗСУ, за результатами аналізу вироків, близько 15,6 % – це корисливі кримінальні правопорушення (крадіжка – 8,2 %, грабіж 4,6 %, розбій – 2,8 %), умисне легке тілесне ушкодження та вимагання – приблизно 6 %, до решти кримінальних правопорушень можна зарахувати вбивство через необережність, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, доведення до самогубства, зґвалтування, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, хуліганство тощо (Додаток А).

Причиною більшості кримінальних правопорушень є нестатутні відносини між військовослужбовцями. Безсумнівним є те, що колишні засуджені, які відбували покарання у місцях позбавлення волі, приносять в армію порядок «зони» [17, с. 132].

За окремими даними, 23,9% осіб, які перебувають у дисциплінарному батальйоні, мали приводи до міліції чи поліції, у тому числі непоодинокі, – 1,3%. Відповідно, вони мають підлітковий досвід насильницької, корисливої й анархічної поведінки, яка у багатьох з них зберігається у подальшому житті [119, с. 112]. Вплив на нестійкість правомірної поведінки раніше засуджених військовослужбовців пояснюється й тим, що тривала деморалізація, звичний спосіб життя та способи поведінки в конфліктних ситуаціях нівелюють такі стримуючі фактори як «сильний військовий колектив», у який вони включені та цінують, цікава військова служба, культура дозволя тощо.

Викладене свідчить, що процес виправлення описаної категорії осіб та подальший процес їхньої ресоціалізації слід починати з виявлення у допризовної молоді негативних якостей, визначення сукупності соціально-педагогічних і психологічних причин їх виникнення та створення таких умов, які б запобігали їх прояву під час служби у ЗС України [36, с. 19].

Таким чином, процес соціалізації в допризовний період визначається такими факторами як кримінальна обстановка за місцем проживання, в оточенні; сімейне неблагополуччя, деморалізація у навчальному чи трудовому колективі, психічні аномалії, наявність попередньої протиправної поведінки тощо.

Отже, для успішного досягнення мети покарання важливим фактором є виявлення суб'єктивних причин, які спонукали військовослужбовця у минулому до вчинення кримінального правопорушення. Поняття мотивації є набагато ширшим, ніж поняття мотиву чи сукупності мотивів. Воно включає сукупність як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, що взаємодіють. Видається, що поняття мотиву у кожному конкретному випадку недостатньо для вирішення питання про покарання винного [51, с. 9]. Також, слід визнати, що стан криміногенної обстановки у дисциплінарних військових частинах багато в чому залежить від якості виконання обов'язків тим чи іншим офіцером.

Однак самим їм із кримінальними проявами в армійських колективах не впоратися. До соціальних факторів ми враховуємо

сформовану у представників офіцерського складу тенденцію – не брати на себе відповідальність. У першу чергу це пов'язане з тим, що офіцери часто караються за проступки своїх підлеглих і при цьому, найчастіше, більш суворо, ніж винний підлеглий.

Для виявлення кримінологічних значущих особливостей, властивих соціально-психологічній характеристиці особи яка вчиняє кримінальне правопорушення в ЗС України, потрібно звернути увагу на його мотиваційна сферу.

Щодо мотивів та цілей осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ЗС України, нами в процесі дослідження встановлено, що вони є різними й залежать від інтересів, корумпованості, можливостей, безкарності, бажання до збагачення, використання службового становища тощо. Саме ці категорії й лежать в основі вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України.

Внутрішніми умовами мотивації є психофізіологічні та біологічні особливості особистості (у тому числі психофізіологічні аномалії – психопатія, олігофренія). Зовнішніми умовами мотивації є нестабільність у ЗС України, вчинення окремими посадовцями корупційних кримінальних правопорушень, небажання молоді служити в армії тощо.

Значно рідше суб'єкти кримінальних правопорушень керуються іншою особистою зацікавленістю, зокрема забезпечення кар'єрного зростання, засвідчення особистої відданості вищому начальству, проведення незаконних банківсько-господарських операцій [173, с. 132].

В окремих випадках ідеться про мотиви, пов'язані з недбалим ставленням до виконання службових обов'язків, наприклад, неналежне оформлення використання державних коштів з урахуванням вимог діючого законодавства [203, с. 132].

Отже, злочинність у ЗС України варто визнати як небезпечний дестабілізуючий фактор, що вкрай негативно впливає не лише на ЗС України її функціонування, а й на національну безпеку держави в цілому.

Варто підтримати позицію зарубіжного вченого Ю.М. Антоняна, згідно з якою істотний вплив на особу яка вчиняє кримінальне правопорушення у ЗС України, справляють такі детермінанти:

- 1) наявність в міжособистісному спілкуванні замкнутої стійкої одностатевої соціальної групи;
- 2) правова регламентація повсякденного життя та побуту;
- 3) при наявності певних умов необхідність ризикувати життям;
- 4) ієрархічність (субординація) у відносинах «керівник – підлеглий» при безумовному дотриманні принципу єдиноначальності;
- 5) обмеження вільного часу і, як правило, обмежений вибір культурно-дозвіллевих заходів;
- 6) значні щоденні фізичні й психологічні навантаження;
- 7) тимчасовий «кочовий» спосіб життя тощо [4, с. 40].

Через неврахування адміністрацією Міністерства оборони країни, командуванням військових частин ЗС України цих факторів, як показують результати нашого дослідження, військовослужбовець строкової служби здійснює найчастіше насильницькі кримінальні правопорушення щодо своїх товаришів, а в деяких випадках – і щодо своїх командирів.

На відміну від військовослужбовців строкової служби, які вчиняють кримінальні правопорушення в ЗС України, особа командир має більш суперечливі характеристики залежно від кримінальних правопорушень, які ними вчиняються. Таким чином, головною особливістю вчинення військовослужбовцями насильницьких кримінальних правопорушень є їх дезадаптація до служби в ЗС України.

Злочинності в ЗС України властиві прояви латентності, що виступає генератором рецидивів. При цьому основними потерпілими від латентний правопорушень під час військової служби стають солдати першого року служби. Також слід відзначити два основних підходи до цієї проблеми. Один із них базується на помсті військовослужбовців, які на початку військової служби пережили такі самі знущання [66, с. 126].

Як показали результати проведеного нами дослідження, кримінальні правопорушення в ЗС України вчиняють військовослужбовці сухопутних військ, повітряних та військово-морських сил. На зазначені сили приходить близько 80% усіх засуджених військових. Найменше засуджують осіб з лав внутрішніх військ МВС України, залізничних військ та СБУ.

Щодо співвідношення суб'єктів кримінального правопорушення строкової служби та за контрактом, то воно постійно збільшується у бік військових-контрактників. Це пояснюється щорічним зменшенням кількості призовників строкової служби та переходом на контрактне комплектування армії з 2015 року.

Важливість дослідження криміногенних рис осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в ЗС України, зумовлена тим, що врахування їх різних особливостей дасть змогу розробити типовий кримінологічний портрет такого суб'єкта кримінального правопорушення. Хоча, як зазначає зарубіжний учений В.В. Лунеев, останнє не дає повного уявлення про суб'єкта кримінального правопорушення, а лише описує його із зовнішнього боку. Але при цьому без їх характеристики не має можливості надати вичерпний типовий портрет військовослужбовця як суб'єкта кримінального правопорушення [84].

За результатами нашого дослідження, проведеного на основі статистичних даних про осіб військовослужбовців, зокрема в зоні ООС за 2016–2020 рр. Генеральної прокуратури України, встановлено: за віком переважають соціально зрілі суб'єкти кримінального правопорушення – 18–54 років (із них: 18–28 років – 43 %, 29–39 років – 35 %, 40–54 роки – 20 %. Питома вага 55–59-річних суб'єктів кримінального правопорушення становить 1,5 %, а 60 і більше років – 0,5 %. За статтю – 96 % чоловіки та близько 4 % жінки. Мають освіту 99,5 %, з них: основну вищу й базову вищу – 17 %, професійно-технічну – 40,5 %, повну загальну середню та базову загальну середню – 42 %, початкову загальну та без освіти – 0,5 %, 99,9% – це громадяни України (Додаток Г).

За визначенням українського кримінолога А.Ф. Зелінського, належність до військової служби формує у військовослужбовців певний атрибут еліти. Він актуалізує у них потребу в досягненні відповідного рівня статків, високих стандартів споживання матеріальних благ, що відповідає їх високому соціальному статусу. Через це стає актуальною потреба у жорсткому дотриманні історично установлених цінностей, корпоративної етики, субординації, пристосуванні до корумпованих умов діяльності управлінського апарату. Такий

стиль поведінки дає можливість увійти до еліти чи наблизитись до неї, добитися соціального визнання, утвердити авторитет займаної посади [84, с. 132].

Зарубіжна вчена А.І. Долгова вважає, що в психологічному плані військові командири й начальники, які вчиняють кримінальне правопорушення, «це сформовані особистості, із стійкою ієрархією антисоціальних цінностей, життєвих орієнтирів та мотивів. Корумпована система отримання військових звань для офіцерського складу, призначення на матеріально привабливі посади накладає негативний відбиток на моральний образ командира і начальника, який займає посаду, пов'язану з розпорядженням матеріально-фінансовими ресурсами. Такі офіцери не вирізняються високою мораллю, не керуються інтересами служби, нехтують офіцерською честю та службовим обов'язком» [122, с. 132].

Отже, армія, виступаючи складовою суспільства, не може бути відокремлена від впливу вже сформованих антисоціальних процесів розвитку та поширення злочинності. «Не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити» [283, с. 82–83], – слушно зауважує В.О. Шамрай. На сьогодні до 40 % призовників мають погане здоров'я та недоліки у фізичному розвитку.

Важливим з визначеного є висновок, що від рівня морально-психологічної обстановки в колективі засуджених військовослужбовців залежить спрацювання соціально-кримінального фактору серед осіб, що залучені до латентно-нормативної системи кримінальної субкультури дисциплінарного батальйону. Відповідно, це свідчить про створення у колективах сприятливого соціально-психологічного ґрунту для всіляких форм асоціальної поведінки. У цілому варто говорити про шкідливу роль поширення нестатутних форм відносин між засудженими, що призводить до криміналізації й дестабілізації управління військами.

За таких умов інститут особи яка вчиняє кримінальні правопорушення в ЗС України, є малодослідженим у галузевому значенні, що пов'язане з не вирішеністю основоположних питань, які торкаються сфери спеціальних видів кримінальних покарань, що призначаються виключно військовослужбовцям (зокрема, тримання

в дисциплінарному батальйоні або службові обмеження для військовослужбовців).

Висновки до другого розділу

1. Нестабільне становище України на світовій політичній та економічній аренах спричинило загострення криміногенної ситуації в державі. Окремою та досить нагальною проблемою стало різке зростання останніми роками кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, а особливо – тяжких злочинів. Основним показником, що впливає на динаміку рівня злочинності в ЗС України, є участь окремих підрозділів у проведенні АТО/ООС та масштабність мобілізації до лав ЗС України. Усе це створює істотну небезпеку для боєздатності військових частин, впливає на загальне функціонування ЗС України, як наслідок, завдає значної шкоди обороноздатності країни. Частка військових кримінальних правопорушень становить 81,7%, а частка правопорушень загальнокримінального спрямування, що вчиняються в ЗС України, – 18,3%.

2. На зростання злочинності в ЗС України впливають такі погляди та поняття, як культ неповаги до іншої людини, ганебні звички, небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби чи допомагати товаришам по службі, ігнорування вимог військової дисципліни та статутів, прояви агресивної поведінки в конфліктній ситуації тощо.

3. Значна частина злочинності в ЗС України є латентною, основною із суб'єктивних ознак існування якої є небажання потерпілого (здебільшого з незалежних від нього обставин), а в більшості випадків неможливість повідомити про скоєне щодо нього, здебільшого на тимчасово окупованих територіях України, правопорушення загальнокримінального спрямування. Під латентною злочинністю в ЗС України розуміємо сукупність фактично вчинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих

частин, з'єднань і установ, але не виявлених кримінальних правопорушень або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими командирам військових частин, керівництву ЗС України або були приховані останніми, а тому не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

4. Детермінанти злочинності в ЗС України потрібно розглядати на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях. До причин та умов злочинності в ЗС України на макрорівні належать різні за характером сфери життя суспільні відносини. Детермінанти макрорівня властиві саме середовищу військових, пов'язані з особливостями їх ставлення до проходження та несення військової служби, а також побутових відносин. Детермінантами індивідуального рівня є причини та умови певного кримінального правопорушення, що вчинене конкретною особою-військовослужбовцем у ЗС України.

5. Характеризуючи особу військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення в ЗС України, можна говорити, що в ЗС України до кримінальної відповідальності притягуються військовослужбовці: громадяни України (99,9%) чоловічої статі (96%), які мають повну загальну середню або базову загальну середню (42%) чи професійно-технічну (40,5%) освіту, віком від 18–54 років (18–28 років – 43%, 29–39 років – 35%, 40–54 роки – 20%), які здебільшого в минулому мали приводи до міліції/поліції (23,9%), здебільшого мають одного з батьків (68,7%), у зареєстрованому шлюбі не перебували (87,2%), рядового та сержантського складу (близько 80%) (крім корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, – військовослужбовці старшого офіцерського складу (70,4%).)

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

3.1. Зарубіжний досвід запобігання злочинності серед військових

Революція гідності 2013–2014 рр. проти корумпованої влади, яка, свідомо ігнорувала права, свободи й законні інтереси громадян, а також намагалася проєвропейський вектор розвитку українського суспільства, відкрила перед Україною можливість формування нової системи взаємодії між громадянином, суспільством і державою, яка ґрунтується на демократичних цінностях та свободах.

Прагнучи перешкодити долученню українського народу до європейської спільноти, Росія окупувала частину території України, а також розв'язала військові дії на Сході України, намагаючись зруйнувати єдність українського демократичного світу, переформатувати світовий порядок, що усталився після закінчення Другої світової війни та підірвати тим самим основи міжнародної безпеки та міжнародного права.

Отже, довгострокова російська загроза, що призводить до докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України, виступають детермінантами для формування нової системи забезпечення національної безпеки України [219].

Питання зміцнення законності та правопорядку, запобігання злочинності у ЗС України, особливо в нинішніх умовах, для України залишається надзвичайно актуальним.

На сьогодні, реалізація державної політики у сфері профілактики правопорушень вимагає вирішення основних проблем серед яких:

низький рівень нормативно-правового, організаційного, кадрового та інформаційного фінансового забезпечення профілактики правопорушень; низький рівень комплексних запобіжних заходів, які направлені на усунення причин і умов злочинності, а також профілактичної роботи з особами, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень.

Враховуючи, що питання запобігання злочинності у ЗС України та інших військових формуваннях дослідженні недостатньо, а також у зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують запобігання злочинності у ЗС України, у нашому дослідженні ми вирішили розглянути кримінологічний вектор цієї проблеми крізь призму аналізу зарубіжного досвіду запобігання злочинності серед військових. Недостатній рівень дослідження проблем запобігання вчиненню кримінальних правопорушень армії, обґрунтованості заходів протидії військовій злочинності досить негативно позначається на ефективності функціонування самих ЗС України.

У кримінології, нормативно-правових актах, науковій літературі вживаються близькі за значенням дефініції: «профілактика», «попередження», «запобігання» та «припинення». Окремі науковці розмежовуючи поняття «попередження» та «профілактика», пов'язують їх з різними напрямками та видами людської діяльності. Так, під попередженням злочинності А.Ф. Зелінський визначає як систему заходів, які вживає суспільство для того, щоб стримати ріст злочинності і, за можливістю, знизити її реальний рівень за допомогою усунення та нейтралізації причин і умов, що сприяють її розвитку, а також шляхом припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням [84, с. 239].

Співзалежність понять «профілактика», «припинення» та «запобігання» найбільш точно, на наш погляд, розкрито Ю.Ф. Івановим та О.М. Джужою. Науковці під профілактикою злочинності визначають багаторівневу систему державних і громадських заходів, спрямованих на виявлення, усунення та нейтралізацію причин і умов розвитку злочинності. Відповідно, профілактика розглядається ученими як діяльність, спрямована на усунення, ослаблення

чи нейтралізацію факторів, що породжують злочинність або сприяють її розвитку [89, с. 165].

Припинення як явище міститься у діях, які спрямовані на заупинення злочинної діяльності, яка розпочалася, та на недопущення настання злочинного результату від такої діяльності. Запобігання представляє собою напрямок державної діяльності та зусиль з боку суспільства, спрямованих на утримання злочинності на потенційно допустимому мінімальному рівні шляхом усунення її причин і умов, а також на недопущення та припинення конкретних кримінальних правопорушень.

У залежності від виявлених причин та умов злочинності ученими виділяються три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [41, с. 68].

Основним завданням ЗС будь-якої держави є охорона її суверенітету та захист від актів агресії як з боку інших держав, так і в її межах з боку різних небезпек (наприклад, діяльності терористичних формувань тощо). Створення, підтримка та використання ЗС є правом держави, що дає їй змогу залишатись незалежною та реалізувати свої національні інтереси. Армія як інститут держави з'явилась разом з виникненням перших держав світу. Тоді ж виникла перша необхідність правового регулювання відповідальності осіб, що перебувають на військовій службі за військові кримінальні правопорушення [135, с. 103].

Реформуванням ЗС займається не тільки Україна, а й ціла низка інших держав, а тому запозичення позитивного досвіду формування власних ЗС, вирішення соціальних проблем серед звільнених з армії офіцерів, створення невеликої професійної армії, у якій служать висококваліфіковані фахівці тощо, є надзвичайно актуальним завданням, тим більше в сучасних умовах, які склалися в Україні.

На нашу думку, ЗС України мають залишатися за межами політичних дискусій і розподілу владних повноважень, однак тоді до Конституції України потрібно внести зміни про те, що Президент України не може бути головнокомандувачем, інакше обійти політичну складову буде дуже важко.

У більшості країн світу військове кримінальне право є самостійною галуззю законодавства. Виняток становлять країни СНД та Балтії, республіки, що входили до складу колишньої Югославії, а також Болгарія, Угорщина, КНР, В'єтнам, Монголія, Польща, Румунія, Чехія, Швеція. У цих країнах норми про військові кримінальні правопорушення включено до текстів кримінальних кодексів у вигляді окремих розділів, параграфів або глав. У кримінальних кодексах країн СНД цей розділ має назву «Злочини проти військової служби». В Україні це розділ XIX Особливої частини КК України з назвою «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» (ст. 401–435) [135, с. 104].

У більшості держав, у тому числі Україна, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Російська Федерація тощо, норми військово-кримінального права безпосередньо включено до кримінальних кодексів, а відтак, існує закріплене поняття військового кримінального правопорушення, військового злочину або злочину проти військової служби, і принципівих відмінностей між собою, у тому числі дефініції військового кримінального правопорушення, сформульованої у нашому законодавстві і закріпленої в ст. 401 КК України, не мають [124; 265; 266; 267; 268].

У країнах англо-американської (Великобританія, Ірландія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.) та романо-германської (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Голландія, Австрія, Швейцарія та ін.) правових сімей, як уже зазначалось вище, питання, які стосуються військових кримінальних правопорушень, не врегульовані кримінальними кодексами (у деяких з них кримінальний кодекс як такий відсутній). У цих країнах військове кримінальне право стало окремою галуззю права. При цьому й у законодавстві цієї групи країн немає єдиного підходу до визначення терміна «військові кримінальні правопорушення» [135, с. 105].

Так, наприклад, у США протидія правопорушенням у військовій сфері та питання кримінальної і дисциплінарної відповідальності військовослужбовців забезпечується величезною низкою норм військового законодавства, і одне з основних місць займає Єдиний кодекс військової юстиції (Uniform Code of Military Justice) 1951 р.

Аналіз цього нормативно-правового акта дає підстави стверджувати про його каральний характер, оскільки фактично 40 % його норм із 140 статей розкривають суть караних діянь і санкцій за їх вчинення та стягнень. Крім того, в Єдиному кодексі військової юстиції США не міститься поняття військового кримінального правопорушення чи злочину, проте останній розкриває поняття «суб'єкт військового кримінального правопорушення», до якого належить особа, що вчинила кримінальне правопорушення, визначене в розділі X цього Кодексу, та (або) особа, що сприяє, підбурює, радить, віддає команду, забезпечує її вчинення, чи особа, що сприяє виконанню діяння, якщо воно головним чином здійснено нею (ст. 77) [299].

Також відсутнє визначення поняття «військове кримінальне правопорушення» і у Франції, де основним джерелом військового кримінального права є Code de Justice Militaire (Кодекс військової юстиції) [293].

Відсутнє визначення поняття «військове кримінальне правопорушення» і у Великобританії, основним нормативно-правовим актом якої у цій сфері є Armed Forces Act (Закон «Про Збройні Сили») [293]. Незважаючи на це, у Законі «Про Збройні Сили» Великобританії реалізовано принцип пріоритету кримінально-правових норм над кримінально-процесуальними та іншими правовими нормами. Перший розділ документа (ст. 1–49) містить виключно кримінально-правові приписи. Він присвячений формулюванню складів кримінально караних кримінальних правопорушень та загальним питанням військово-кримінального права [35, с. 225].

У Німеччині в нормативно-правовому акті Wehrstrafgesetz (Закон «Про військові покарання») норма, яка визначає поняття військового кримінального правопорушення, хоч і існує (§ 2), проте є формальною і такою, що відсилає до Особливої частини цього закону [300].

Цей закон (Wehrstrafgesetz) (Закон «Про військові покарання») є основним джерелом військово-кримінального права; предметна сфера його дії обмежується складами кримінальних правопорушень, що сформульовані в частині другій цього закону і має назву «Військові злочини» [300].

Аналізуючи наведені вище міжнародні нормативно-правові акти, ми не можемо не погодитися з Я.С. Кулькіною стосовно того, що в сучасних умовах норми зарубіжного та національного військово-кримінального права виступають вагомим правовим засобом охорони відносин у сфер військової служби від кримінально протиправних посягань та слугують захисту інтересів держави у військовій сфері. До цього прикута увага законодавців різних держав, про що свідчить його динамічний розвиток [135, с. 108].

Аналіз зарубіжного досвіду боротьби зі злочинністю говорить про те, що у сучасних умовах розвитку суспільства кримінально протиправні прояви створюють реальну загрозу демократичному розвитку та національній безпеці більшості країн світу. Наявність у кримінальних елементів тісних міжрегіональних та міжнародних зв'язків сприяє встановленню контролю з їх боку над найбільш прибутковими сферами економічних відносин [107, с. 132–135].

Так, відсутність єдиної національної концепції протидії злочинності, низький рівень узгодженості загальнодержавних, регіональних, галузевих державних цільових програм соціальної профілактики за необхідними напрямками не сприяє запобіганню злочинності серед військових у країні. Таке становище протирічить визнаним конституційним положенням, які регламентують соціальну, демократичну та правову державу бо сучасна ситуація не враховує об'єктивних реалій, оскільки боротьба з військовою злочинністю вже перетворилася на проблему глобального характеру, яка має статус не лише національної, а й міжнародної [30, с. 7].

Протягом останнього десятиліття у міжнародній спільноті спостерігається тенденція до зростання рівня злочинності у військовій сфері, що супроводжується браком заходів соціально-правового контролю щодо зростаючої криміналізації суспільних відносин. В Україні це можна простежити через відсутність схваленої на державному рівні концепції боротьби зі злочинністю, що зумовлено багатьма економічними, соціальними, політичними, правовими й іншими особливостями та суперечностями розвитку ринкових відносин у країні: не завершено створення системи кримінальної юстиції; відбувається формування національного законодавства;

вводяться нові державні інституції, що відповідають сучасним міжнародним та європейським стандартам у досліджуваній сфері суспільних відносин [143, с. 24–29].

На початку 2000-х рр. динаміка й тенденції злочинності в усіх країнах світу практично не змінились. Все більш витонченою стала діяльність організованих злочинних угруповань. Така ситуація утворилася не дивлячись на розгалужену систему міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на протидію військовій злочинності. До цієї системи слід віднести: Генеральну Асамблею ООН, Раду Безпеки ООН, Секретаріат ООН з попередження злочинності та кримінального правосуддя, Економічну й Соціальну Раду, Міжнародний кримінальний Суд, Комісію з попередження злочинності й кримінального правосуддя, а також регіональні дослідницькі інститути й центри ООН та інше [107, с. 132].

Надзвичайну тривогу викликає і той факт, що в цілому у світі щороку зростає і військова злочинність. Так, відповідно до офіційних даних, за останні 10 років у значній частині держав Європи відбувалося зростання основних показників цього виду злочинності [107, с. 132].

Значний внесок у протидію злочинності у світі здійснюють міжнародні неурядові організації: Міжнародна асоціація кримінального права та Міжнародна кримінологічна асоціація. Важливе місце займає Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол). На регіональному рівні сприяє боротьбі зі злочинністю Рада Європи, до складу якої входить Парламентська Асамблея, Комітет Міністрів, Європейський комітет із правового співробітництва, Європейський комітет з проблем злочинності, а також Центральне агентство кримінальної поліції – Європол [69, с. 85].

Аналіз, проведений А.М. Клочко, засвідчив, що найбільш досяжними формами обміну досвідом у боротьбі зі злочинністю є: обмін інформацією про способи вчинення, приховування й виявлення кримінальних правопорушень; спеціальною літературою; результатами наукових досліджень; делегаціями практичних працівників і науковців тощо. Обміну досвідом щодо запобігання та протидії злочинності сприяють: спільне здійснення наукових досліджень та підготовка наукових праць, наукової та навчальної літератури; збір

інформації, сумісна розробка пропозицій, проєктів нормативних актів; врахування при розробці заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють злочинності, міжнародної спеціалізації й кооперування; проведення наукових досліджень спільно з іноземними фахівцями і впровадження їх результатів у практику; координація поточних і перспективних планів взаємодії щодо боротьби зі злочинністю серед військових [107, с. 134].

У Франції створено Національну раду із запобігання злочинності, до якої входять члени парламенту, міністри, мери міст, експерти та представники бізнесових структур. Зі свого боку, в Україні Головою Національної ради із запобігання злочинності, як у загальній, так і військовій, є прем'єр-міністр країни.

Рада за своїм статусом вирішує такі завдання: забезпечує фінансування програми запобігання злочинності; здійснює інформування громадськості про стан злочинності та напрямки протидії їй; забезпечує розробку національної політики у сфері боротьби зі злочинністю, стимулює антикримінальні ініціативи з боку держави [247, с. 25].

У Великобританії ж діє Постійна конференція з профілактики військових кримінальних правопорушень, яка включає представників британської Торговельної палати, Конфедерації британських промисловців, членів профспілок і Асоціації старших офіцерів поліції. До складу цієї організації входять робочі групи, що спеціалізуються на запобіганні злочинності серед військових [107, с. 132–135].

Значним досягненням системи профілактики кримінальних правопорушень у розвинутих зарубіжних країнах слід вважати її ґрунтовне правове забезпечення. Програми уряду ґрунтуються на соціологічних дослідженнях, містять відповідно до них розроблені методики з підготовки персоналу, фінансування, організації та реалізації превентивних заходів [9, с. 240]. Вони передбачають сукупність заходів спеціально-кримінологічної превенції, закріплених у нормах кримінального, процесуального й пенітенціарного права. Наприклад, характерною рисою боротьби зі злочинністю серед військових у США є тяжіння до централізованого планування й координації, створення системи спеціальних органів і наділення їх значними повноваженнями [107, с. 132–135].

Значна кількість країн світу створили аналогічні органи, що здійснюють аналіз стану запобігання військовим кримінальним правопорушенням з наданням належних рекомендацій урядовим структурам з метою прийняття відповідних рішень. Так, в Австрії існує консультативна служба із запобігання злочинності, яка налічує 143 регіональних бюро; у Бельгії створена Вища профілактична рада; у Данії – Вища рада профілактики, яка об'єднує 46 організацій [288, с. 400].

Відтак, зміцнення законності та правопорядку, запобігання злочинності серед військових залишається досить актуальним питанням, що потребує окремих наукових досліджень та нормативно-правового регулювання.

У зв'язку з тим, що протидії кримінальним правопорушенням у розвинутих країнах світу надають важливого значення, постає необхідність впровадження їх позитивного досвіду для України, одним із аспектів якого є перевірка особового складу ЗС України на поліграфі [70, с. 111].

Як зазначає І.В. Рогатюк, наразі перевірки на поліграфі проводять більше ніж у 75 країнах світу. Серед них загальноновизнаним лідером є США. Великої популярності цей прилад набув також у правоохоронних органах Фінляндії, Хорватії, Колумбії, Японії, Південної Кореї, Ізраїлю, Бельгії, Сербії, Польщі та Молдови тощо [233, с. 294–298].

Сучасні процеси, викликані збройним конфліктом на Сході України, зумовлюють необхідність впровадження та законодавчого закріплення принципово нових методів боротьби зі злочинністю, особливо у ЗС України. У межах цього процесу особливої актуальності набули методи інструментальної детекції брехні. Тому все більш нагальною стає потреба у приладах і методах виявлення неправдивої інформації, і одним із таких приладів є поліграф.

Поліграф, або детектор брехні (polygraph, від грец. πολυ – «багато» та γράφω – «писати») – представляє собою різновид психофізіологічної апаратури та комплексну багатоканальну апаратну методику, яка дає можливість реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення певних психологічних стимулів за спеціальною схемою. Аналіз інформації, яка отримується від людини під час роботи з поліграфом, як стверджується, дає змогу

одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти приховану [182]. Цей пристрій та комплекс методичних процедур, пов'язаний з його використанням, набули значного поширення у світі.

Зокрема, в Ізраїлі цей прилад, як один із основних елементів технології роботи з персоналом та проведення службових розслідувань, активно використовується у Військовій поліції Армії оборони Ізраїлю. Саме ізраїльський досвід використання поліграфа у силових структурах є дуже значним та потужним, однак уся документація, пов'язана з питаннями щодо використання поліграфа, є грифованою, а тому недоступна до широкого загалу.

Опитування з використанням поліграфа не є виключно явищем країн далекого зарубіжжя. У цьому контексті слід згадати про активне та ефективне використання поліграфа такими стратегічними партнерами нашої країни, як Польща (дослідження та практика використання поліграфа з 1950 р.), Латвія та Литва [257, с. 57–64].

Зокрема, у Польщі використання поліграфа врегульовано на нормативному рівні та проводиться спеціальними підрозділами, наприклад у підрозділах Міністерства оборони таким є Польська військова жандармерія. Цей підрозділ є правонаступником Польської військової поліції, чий підрозділ спеціалістів поліграфа ще в період з 1969–1998 рр. провів перевірку близько 5200 осіб у межах 1180 кримінальних справ, більшість з яких були вбивства та крадіжки військової зброї чи амуніції. На сьогодні до 20 000 співробітників Агентства розвідки Польщі та Агентства внутрішньої безпеки пройшли опитування з використанням поліграфа, переважно в процесі відбору на посади та в процесі рекрутингу [297].

Починаючи з 1992 р., Литва активно використовує цей науково-технічний засіб та на сьогодні належить до країн (враховуючи США та Молдову), у яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом – «Закон про використання поліграфа» (2000 р.). Слід зауважити, що зазначений закон в основному регламентує використання поліграфа під час професійного відбору персоналу на окремі посади, а також у ході проведення службових розслідувань [257, с. 57–64].

Що стосується застосування опитування з використанням поліграфа, зокрема, у силових відомствах, то воно має не меншу

географічну поширеність. Беручи за приклад досвід США, ми бачимо, що, починаючи з середини 1950-х рр. усі без винятку громадяни США, які влаштовувались на службу в ЦРУ, зобов'язані були пройти перевірку на благонадійність з використанням поліграфа [257, с. 57–64].

Як зазначають С.І. Оглоблін і А.Ю. Молчанов, на сьогодні всі співробітники ЦРУ проходять перевірку на поліграфі не рідше ніж один раз на п'ять років. У 1980-х рр. опитування з використанням поліграфа стало обов'язковою практикою в рамках спеціальних перевірок, що проводилися відносно осіб, які влаштовувались на службу в Міністерство оборони США [170].

Для більш чіткого і глибокого розуміння особливостей практики опитування з використанням поліграфа у роботі з кадрами і при проведенні службових розслідувань доцільно здійснити аналіз першоджерел – нормативно-правових актів та офіційних документів, що регулюють таку діяльність.

Одним із основних документів, що встановлює особливості застосування поліграфа у військових відомствах США, є Інструкція № 5210.48, застосування якої стосується військових відомств, Канцелярії голови Об'єднаного комітету начальників штабів і Об'єднаного штабу, а також всіх інших організацій і підрозділів у межах міністерства оборони [257, с. 57–64].

Аналіз змісту Інструкції № 5210.48 дає змогу стверджувати, що в Міністерстві оборони США наявні законодавчо закріплені дієві механізми оцінювання достовірності інформації, яку доводиться обробляти у практичній діяльності військових підрозділів. Важливим аспектом реалізації програми оцінювання достовірності вважається чітке встановлення відповідальних за проведення опитування з використанням поліграфа посадових осіб, сфери їх повноважень та оперативної роботи [295].

У більшості іноземних країн опитування з використанням поліграфа чітко регламентується нормативно-правовими актами. Наприклад, в Угорщині, відповідно до ст. 41 Закону «Про поліцію» (1994 р.) дозволяється застосування поліграфу з метою отримання інформації під час проведення окремих слідчих дій, зокрема, як засіб встановлення місцезнаходження осіб та речей [233, с. 294–298].

В Україні нормативне закріплення та використання поліграфу розпочалося лише після 2014 р. Норми щодо використання поліграфа містяться у Законах України «Про Національну поліцію» та про «Державне бюро розслідувань», проте лише в частині використання поліграфа при вступі на службу, при цьому обов'язковою умовою такого використання є вільна згода особи, яка піддається тестуванню на поліграфі.

На законодавчому рівні використання поліграфа у ЗС України до сьогодні не закріплено. Застосування поліграфа у ЗС України врегульовано лише Інструкцією з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженою наказом Міністерства оборони України від 14 квітня 2015 р. № 164 [202] (далі – Інструкція). Вона встановлює основні принципи, умови, напрями та порядок проведення психофізіологічного дослідження персоналу ЗС України із застосуванням поліграфа.

Означена Інструкція має на меті підвищення якості роботи з персоналом під час: а) прийняття або поновлення на військову службу за контрактом; б) призначення чи переміщення осіб офіцерського складу на посади; в) вступу на державну службу або призначення на посади до підрозділів Міністерства оборони України та Генштабу ЗС України; г) при попередженні та виявленні корупційних або інших правопорушень у сфері службової діяльності [159].

Мета застосування поліграфу у ЗС України відповідно до означеної Інструкції полягає в отриманні ймовірної та орієнтувальної інформації, що неможливо отримати в інший спосіб, з метою встановлення рівня її правдивості та повноти, або ж отримання додаткових відомостей, які можуть бути застосовані у службовій діяльності.

Основними завданнями дослідження на поліграфі є: а) забезпечення кадрової безпеки під час підготовки та прийняття кадрових рішень на підставі принципів прозорості та об'єктивності; б) підвищення ефективності процесу проведення службових розслідувань або перевірок; в) виявлення, протидія та профілактика корупції та інших ризиків, які можуть утворюватися у ході службової діяльності [202].

Проте з огляду на наявні статистичні дані та динаміку зростання як військових, так і загальнокримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, а особливо в зоні АТО/ООС, перелік основних завдань використання поліграфа у Міністерстві оборони України та ЗС України нам вбачається неповним, у зв'язку з чим:

- статтю 18 Закону України «Про Збройні сили України» від 06 грудня 1991 р. № 1934-ХІІ варто доповнити частиною 3 такого змісту: з метою виявлення, протидії та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням, корупції та іншим ризикам, які можуть виникнути в службовій діяльності, особовий склад Збройних Сил України за його згодою проходить тестування на поліграфі;

- пункт 3 частини 3 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та ЗС України, затвердженої наказом Міністерства оборони України № 164 від 14 квітня 2015 р., про виявлення, протидію та запобігання корупції та іншим ризикам, що можуть виникати у процесі службової діяльності, слід доповнити словосполученням «кримінальним правопорушенням», виклавши його в такій редакції: виявлення, протидія та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, корупції та іншим ризикам, що можуть виникати в процесі службової діяльності. Це твердження обґрунтовано й визначеними Інструкцією складовими напрямів проведення дослідження, спрямованих на попередження та виявлення правопорушень, у тому числі кримінальних, якими є: вчинення суб'єктом дослідження протиправних дій та відкриття щодо нього кримінального провадження; наявність взаємодії із членами злочинних організацій, виявлення участі в діяльності заборонених громадських об'єднань, членства у політичних партіях; виявлення потенційної причетності суб'єкта дослідження до підготовки чи вчинення правопорушення, інших протиправних дій, що перевіряються; здобуття доказів про підготовку або вчинення правопорушень; визначення місцезнаходження викраденого військового майна тощо.

Відповідно до Інструкції, під час проведення дослідження передбачається дотримання наступних основоположних засад

(принципів): добровільної згоди, правомірності, комплексності, всебічного забезпечення прав і свобод людини.

В п. 4 Інструкції зазначається, що дослідження не виступає підставою отримання незаперечних результатів відносно реакції суб'єкта дослідження на психологічні стимули, відповідно отримані висновки за результатами дослідження носять виключно орієнтувальний характер [202].

У п. 5 Інструкції встановлюється, що результати проведеного дослідження не можуть виступати причиною настання правових наслідків або стати підставою для прийняття адміністративно-управлінських рішень відносно суб'єкта дослідження. Вони використовуються виключно як відомості ймовірного та орієнтувального характеру, що можуть сприяти можливому формуванню у посадових осіб Міноборони та ЗС України внутрішнього сприйняття ситуації, щодо якої проведено дослідження. Також підкреслюється, що результати дослідження не мають будь-якої доказової сили. Вони лише орієнтують ініціаторів дослідження на здобуття матеріальних та інших доказів у встановленому законом порядку [202].

До суб'єкта дослідження висувається ряд вимог. Ним є 18-річна особа, військовослужбовець, працівник ЗС України чи кандидат на посаду в Міноборони та ЗС України. Він має надати добровільну згоду на проведення дослідження із застосуванням поліграфа та не мати медичних протипоказань [202].

Проте у ЗС України перебувають не лише військовослужбовці, а й інші робітники чи службовці, які мають безпосередній стосунок до ЗС України, громадяни, що перебувають наприклад, у запасі, але беруть участь у військових зборах, персонал військових частин, з'єднань та установ, юридичної та медичної служби ЗС України тощо. У зв'язку з цим частину 2 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України № 164 від 14 квітня 2015 р. щодо суб'єкта дослідження після слів «працівником Збройних Сил» доцільно доповнити й подати в такому вигляді: «...громадянином, що перебуває в запасі, під час проходження ними військових зборів...».

За згаданою нами вище Інструкцією, спеціалістом поліграфа є співробітник структурного підрозділу Науково-методичного центру кадрової політики Міноборони України, наділений функціями щодо проведення дослідження та має освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче ніж «бакалавр» (однак, на нашу думку, це є дискусійним питанням), здобув належну підготовку, має документ, що засвідчує проходження такої підготовки, а також володіє методиками проведення дослідження і навичками роботи з поліграфом [202].

Отже, Інструкцією з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України [202], встановлюється, що спеціаліст поліграфа повинен мати освіту не нижче, ніж «бакалавр». Водночас, Порядком проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань встановлено, що спеціаліст поліграфа повинен мати ступінь «магістра» [204]. Безумовно, ми вважаємо, що спеціаліст поліграфа повинен мати повну вищу освіту. Зауважимо, що після набрання чинності Законом України «Про вищу освіту» вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» прирівнюється до вищої освіти ступеня магістра, а відтак, спеціаліст поліграфа повинен мати повну вищу освіту за рівнем «спеціаліст» або «магістр».

На підставі викладеного вважаємо за необхідне внести такі зміни:

1) до частини 2 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України № 164 від 14 квітня 2015 р. щодо спеціаліста поліграфа, замінивши після слів «освітньо-кваліфікаційний рівень» словосполучення «не нижче ніж «бакалавр» на «не нижче ніж «спеціаліст» або «магістр»;

2) до частини 2 Загальні питання Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро

розслідувань» від 11 травня 2017 р. № 449, щодо спеціаліста поліграфа, замінивши словосполучення «ступінь «магістра» на словосполучення «освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста» або «магістра».

Наразі проблема досліджень за допомогою поліграфа в Україні та перспектива їх використання в ЗС України з метою запобігання злочинності є надзвичайно актуальною, оскільки, за нашим об'єктивним переконанням, цей науково-технічний пристрій спроможний допомогти керівництву Міністерства оборони України та ЗС України не тільки у психологічному відборі кандидатів на відповідні посади під час працевлаштування, а й запобігти вчиненню у ЗС України кримінальних правопорушень.

Як засвідчило наше дослідження, використання у ЗС України науково-технічного приладу – поліграфа – можна вважати одним із дієвих заходів запобігання злочинності у ЗС України.

Вивчення зарубіжного досвіду запобігання злочинності серед військових багатьох країн світу засвідчує, що поліграф досить успішно використовують у військовій сфері, у тому числі й для запобігання злочинності серед військовослужбовців, а також проникненню в армію осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень.

Водночас слід звернути увагу, що застосування поліграфа викликає багато суперечок з приводу того, що порушує ряд прав і свобод людини та принижує людську честь та гідність. На цьому, зокрема, наголошують правозахисники, апелюючи до ст. 28 Конституції України, а тому варто прислухатися до їх думок і, застосовуючи поліграф при дослідженні особи, не забувати про її конституційні права і свободи.

Крім того, незважаючи на те, що в основі використання поліграфа лежить суттєве наукове емпіричне й теоретичне підґрунтя, а опитування з використанням поліграфа базується на сучасних методологічних положеннях психологічної науки: теоріях виявлення приховуваної інформації (П.М. Єршов, Є.А. Костандов, О.Р. Лурія, П.В. Сімонов, П. Бен-Шахер, Д. Фереді та ін.) та принципах, методах, поняттях психофізіології – прикладної галузі психологічної науки, що вивчає фізіологічні основи психічної діяльності і поведінки людини, серед науковців продовжує точитись постійна

дискусія щодо можливостей використання поліграфа: одні вважають, що поліграф, якщо його правильно використовувати, дасть змогу стати доказовою базою для визнання винуватості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, інші взагалі є категоричними у своїх поглядах і вважають, що використання поліграфа – це псевдонаука [296, с. 75–86].

Щодо наведених вище аргументів варто зазначити таке. Ми не погоджуємося з позицією деяких учених стосовно того, що використання поліграфа порушує ряд прав і свобод людини та принижує людську честь і гідність. Так, відповідно до проаналізованої вище Інструкції, основними принципами проведення психофізіологічного дослідження персоналу в Міністерстві оборони України та ЗС України із застосуванням поліграфа є принципи: добровільної згоди, правомірності, комплексності та всебічного забезпечення прав і свобод людини.

Робота спеціаліста поліграфа здійснюється на підставі вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конституції України, законів України (Кодексу законів про працю України, Законів України «Про державну службу», «Про Збройні Сили України», «Про очищення влади», «Про запобігання корупції», «Про інформацію», «Про захист персональних даних» та ін.), підзаконних актів (зокрема, Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженого Указом Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153) та інших нормативно-правових актів [202].

Ми підтримуємо позицію вітчизняних учених стосовно того, що застосування поліграфа дає змогу повною мірою використовувати можливості збору доказів під час досудового розслідування та отримання важливих даних, при проведенні психофізіологічної експертизи з його використанням [246, с. 265].

Проте варто погодитись із позицією Л.Д. Удалової, яка із цього приводу звертає увагу на проблемність застосування та оцінювання результатів реалізації будь-яких технічних засобів у доведенні. На її думку, наявні в кримінальному провадженні гарантії встановлення істини все-таки не можуть повністю унеможливити помилку, не

дивлячись на їх реальність, повноту й ефективність, що дає можливість говорити про їх моральну недосконалість [269, с. 184–185].

Зарубіжний учений В.А. Ніколаєнко слушно зауважує, що явища й процеси, які відбуваються в психіці людини, складні та багатогранні й до цього часу досконало не вивчені. Тому поліграф дає змогу лише частково зазирнути в ці процеси та дослідити їх [166, с. 329].

Оцінюючи міжнародний досвід використання поліграфа для України, можна виділити певні дуже важливі з урахуванням забезпечення конституційних прав людини і громадянина особливості, а саме: заборона вживання жодних негативних наслідків до особи, яка відмовляється або не бажає проходити поліграф; така відмова не повинна реєструватися в кадрових, слідчих або будь-яких інших документах (окрім як у довідці про результати психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа).

У кримінальній справі відмова від проходження опитування з використанням поліграфа не доводиться до відома будь-кого, крім тих, хто безпосередньо бере участь у ході проведення досудового слідства. Таким чином, поліграф може бути використаний для вивчення:

1. Військових і цивільних осіб у зв'язку з розслідуванням вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі.

Людина, яку планують залучити до проходження опитування на поліграфі, має бути попередньо опитана, і мають існувати достатні підстави вважати, що вона має інформацію або була причетна до справи, стосовно якої проводиться розслідування. Виняток може бути зроблено для реабілітаційних перевірок.

2. Іноземних військових і цивільних осіб у зв'язку з кримінальним розслідуванням кримінальних правопорушень військового характеру, якщо це не заборонено законами конкретної іноземної держави. Винятки можуть бути зроблені для реабілітаційних перевірок.

3. Військових і цивільних осіб, у тому числі персоналу підрядників і іноземних військових і цивільних осіб, коли вони є суб'єктами розслідування, що стосуються: несанкціонованого розкриття секретної інформації або матеріалів за умови, якщо є розумні

підстави вважати, що у людини може бути інформація або вона була залученою до несанкціонованого її розкриття; актів шпionажу і шпionунства, саботажу, зради, підривної діяльності або тероризму.

4. У контррозвідувальній сфері [295].

Для проведення опитування має бути отримано погодження. Опитування може проводитися з представниками інших відомств правоохоронних органів тільки тоді, коли за запитом правоохоронних органів, які проводять розслідування кримінальної справи, у межах якої необхідно допитати особу, проводиться розслідування військового характеру.

Проведення перевірок на поліграфі можуть проводити лише і тільки сертифіковані поліграфологи. За необхідності, принаймні за 3 робочі дні до початку перевірки на поліграфі, екзаменатору мають бути представлені всі слідчі дані на людину, що підлягає опитуванню. Вони будуть включені до попередніх результатів перевірки на поліграфі. Винятки допускається тільки для оперативної необхідності.

Опитування не проводиться, якщо, на думку спеціаліста поліграфа, особа не відповідає хоча б одній з таких умов: розумова або фізична втома; очевидний психічний розлад; екстремальний емоційний стрес, наркоманія, інтоксикація, надмірне вживання антидепресантів, стимуляторів, транквілізаторів або галюциногенів; фізичний дискомфорт.

Сертифікований поліграфолог має бути офіційно ідентифікований як «поліграфолог» [257, с. 57–64].

Отже, отриманий аналіз інформації в процесі використання поліграфа дає можливість фахівцям встановити приховує або не приховує людина інформацію про вчинення нею кримінального правопорушення. Особливо це стосується осіб, які засуджені за вчинення кримінального правопорушення, але не визнають своєї вини.

На підставі досліджень А.І. Богатирьова, можна констатувати, що сьогодні в місцях позбавлення волі відбувають покарання засуджені, які не визнали своєї вини у вчиненому ними кримінальному правопорушенні (більше ніж 40 %). Можливо, як зазначає науковець, настав час застосовувати поліграф відносно тих осіб, які не визнають своєї вини у вчиненому ними кримінальному правопорушенні [153, с. 12].

Але чи погодиться така особа на використання поліграфа є відкритим питанням, враховуючи той факт, що це право особи. З одного боку, відмова від проходження на поліграфі – це вже певна підозра в тому, що інформація про вчинене кримінальне правопорушення є неправдивою.

З іншого боку, надання особою згоди на проведення психофізіологічної експертизи чи інтерв'ю з застосуванням поліграфа не виступає доказом того, що вона хоче довести свою невинуватість у вчиненому кримінальному правопорушенні.

До осіб, які відмовляються або не бажають проходити поліграф, не повинні вчинятися жодні негативні дії, а їх відмова не повинна реєструватися в кадрових, слідчих або будь-яких інших документах, (крім як у довідці про результати психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа) [58, с. 64].

Враховуючи сучасні процеси, які відбуваються в Україні, у тому числі й викликані переходом України до європейських стандартів, використання такого технічного засобу запобігання злочинності у ЗС України, як поліграф, є, на нашу думку, надзвичайно актуальним і своєчасним.

Таким чином, ми переконані, що поліграф може бути використаний з метою запобігання злочинності у ЗС України у тих випадках, коли відносно осіб, що перебувають у ЗС України, проводиться кримінальне провадження. Таке опитування на поліграфі мають проходити особи, у разі, якщо вони виступають суб'єктами несанкціонованого розкриття секретної інформації чи матеріалів; якщо вони підозрюються у державній зраді, шпionажі, тероризмі, підривної діяльності, або скоєнні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів тощо [58, с. 64].

Опитування не повинно проводитися, якщо, на думку спеціаліста поліграфа, людина відповідає хоча б одній із таких вимог:

- 1) наявність розумової або фізичної втоми;
- 2) очевидні психічні розлади;
- 3) наявність екстремального емоційного стресу, інтоксикації, має ознаки наркоманії, або надмірного використання антидепресантів, транквілізаторів, стимуляторів або галюциногенів;
- 4) має будь-який фізичний дискомфорт.

Якщо наявна будь-яка з вищеназваних підстав, то наставники-поліграфологи приймають рішення щодо подальших дій, які потрібно вжити. При проведенні дослідження експерти поліграфу не повинні ставити будь-яких діагнозів. Також опитуваного не може бути піддано тривалому допиту безпосередньо на початку опитування [257, с. 57–64].

Думка експерта щодо правдивості або обману висловлюється лише в тому випадку, якщо кожне ключове запитання було поставлене принаймні двічі протягом серії і при наявності дійсних критеріїв оцінювання. Під час проведення процедури опитування в ході кримінального провадження основну увагу звертають на виявлення інформації щодо обставин кримінальних правопорушень та оцінювання достовірності інформації, що повідомляється суб'єктом [257, с. 57–64].

При цьому правове поле застосування процедури поліграфа, за позицією вітчизняного науковця О.А. Назарова, повинно окреслюватися характеристиками санкції, яка передбачена відповідною статтею нормативно-правового акту. Аналізуючи сучасні тенденції та завдання використання поліграфа, науковець зауважував, що його мета не полягає в усуненні порушень прав громадян чи їх дискримінації у зв'язку з тими чи іншими рішеннями.

Ми підтримуємо позицію О.А. Назарова, що перспективним напрямом використання поліграфа у ЗС України слід вважати створення комісії чи сертифікаційного центру, які б давали можливість визначити рівень професійних знань осіб, що бажають проводити психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа, а також вирішували питання щодо їх дисциплінарної відповідальності [162, с. 118].

Таким чином, проведений нами аналіз досвіду зарубіжних країн щодо застосування поліграфа у порівнянні з існуючим вітчизняним досвідом дає змогу зробити висновок, що для уніфікації процедур використання поліграфа в процесі запобігання злочинності у ЗС України доцільно: 1) укласти національні міжвідомчі регламентуючі нормативно-правові акти; 2) розробити систему відомчого контролю та супроводу діяльності поліграфологів; 3) розробити та нормативно закріпити систему сертифікації та підвищення кваліфікації для фахівців-поліграфологів; 4) визначити порядок

позаслужбового використання поліграфа у разі відсутності конфлікту інтересів [257, с. 57–64]. Саме такий підхід, запропонований ученими, сприятиме захисту прав і свобод суб'єктів при використанні поліграфа.

Проведене нами дослідження використання поліграфа в процесі запобігання злочинності у військовій сфері (в Україні, зокрема, у ЗС) засвідчило, що в зарубіжних країнах цьому питанню приділяється більше уваги, ніж в Україні, а тому їх багатий досвід слід впроваджувати і в діяльність ЗС нашої держави.

Узагальнюючи викладене, вважаємо за необхідне створення в Україні спеціального державного органу в структурі ЗС України, основними завданнями якого мають стати: визначення основних напрямів державної політики у сфері запобігання злочинності у ЗС України; проведення загальнонаціональних досліджень з виявлення рівня латентної злочинності у ЗС України; координація діяльності правоохоронних органів та інших державних структур з питань формування та реалізації заходів протидії та запобігання злочинності у ЗС України; узагальнення практики протидії злочинності у ЗС України; організація міжнародного співробітництва щодо протидії та запобігання злочинності у військовій сфері тощо.

3.2. Заходи загальносоціального запобігання злочинності в Збройних Силах України

Передумови запобігання злочинності ґрунтуються на міжнародних стандартах, Конституції України, законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, які визначають правові засади організації та запобігання злочинності, де не є винятком і ЗС України.

Поняття запобігання злочинності взагалі досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, щодо дало змогу, по-перше, розгорнути наукову дискусію щодо його визначення; по-друге, сформувати цілісну систему запобігання злочинності.

Так, на думку вітчизняного вченого кримінолога А.Ф. Зелінського, запобігання злочинності розглядається як система заходів, які застосовуються суспільством з метою стримання зростання злочинності та, по можливості, зниження її реального рівня шляхом

усунення та нейтралізації причин та умов, що їй сприяють, а також припинення та запобігання конкретним кримінальним правопорушенням [84, с. 140]. Поряд із цим інший вітчизняний учений В.В. Голіна під профілактикою злочинності розуміє сукупність заходів, які вживаються уповноваженими суб'єктами з метою нейтралізації, обмеження чи блокування впливу причин та умов, які детермінують злочинну поведінку [41, с. 12].

Запобігання представляє собою діяльність держави (в особі її органів) та суспільства, що спрямована на утримання на мінімальному рівні злочинності шляхом нейтралізації її причин та умов, а також на недопущення й припинення конкретних кримінальних правопорушень [90, с. 165].

На сучасному етапі державотворення в Україні значну суспільну увагу приділяють питанням, пов'язаним із криміногенною ситуацією в державі, станом протидії кримінальним правопорушенням, запобігання криміналізації суспільства, нейтралізації негативних тенденцій цього процесу. Ідеться, зокрема, про проблеми екстраординарного плану, які прямо співвідносяться з питаннями національної безпеки України, громадською безпекою, захистом конституційних прав і свобод людини, законності та правопорядку в державі. У цьому контексті особливої гостроти набуває проблема запобіжної діяльності, яка сьогодні є складною й суперечливою за своїм змістом, неоднозначною за наслідками реформаційних процесів та докорінної зміни суспільних відносин. Тому забезпечення внутрішньої стабільності, правопорядку й законності в системі та механізмі її функціонування набуло важливого значення, оскільки на цьому й ґрунтується національна безпека [229, с. 130].

Основним реалізатором функції запобігання злочинності в ЗС України, згідно зі ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України», є військова служба правопорядку у ЗС України. Вона представляє собою «спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях,

військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах» [194].

Статтею 3 цього Закону встановлено основні завдання військової служби правопорядку в ЗС України, до яких належать: виявлення причин, передумов і обставин кримінальних правопорушень та інших правопорушень, які були вчинені у військових частинах і на військових об'єктах; здійснення розшуку осіб, що самовільно залишили військову частину; попередження вчинення й припинення кримінальних правопорушень та інших правопорушень у ЗС України; забезпечення участі в охороні військових об'єктів та охороні громадського порядку й дотримання військової дисципліни серед військовослужбовців, які знаходяться на вулицях і в громадських місцях, у місцях дислокації військових частин, військових містечках; захист майна ЗС України від розкрадання та інших злочинних посягань; забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів; взяття участі у гарнізонних заходах; забезпечення виконання випадках, встановлених законом, рішень щодо тримання на гауптвахті військовослужбовців; гарантування реалізації кримінального покарання щодо військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарних батальйонах; в межах своєї компетенції сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків; забезпечення відсічі терористичним актам та диверсійним проявам на військових об'єктах [229, с. 129].

У разі прийняття рішення щодо запровадження на території України чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або

надзвичайного стану на Службу правопорядку додатково покладаються наступні завдання: прийняттям участі у протидії ворожим диверсійно-розвідувальним групам на українській території; забезпечення організації збору, охорони та супроводження військовополонених; забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах; здійснення охорони військових містечок та їх населення військових об'єктів; підтримання та відновлення дисципліни і правопорядку у військових частинах; контроль за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів ЗС України [194].

Враховуючи надзвичайно гостру проблему оновлення, удосконалення, змін, розширення законодавчої бази запобігання злочинності, мінімізації негативних тенденцій злочинності, нейтралізації дії причин та умов скоєння кримінальних правопорушень, а також перекриття каналів, джерел, можливостей їх продукування, важливим напрямом діяльності щодо удосконалення процесу функціонування системи є теоретичні розробки, які стосуються проблем формування комплексу заходів запобігання злочинності в ЗС України, а також стратегії й тактики їх реалізації [120, с. 121].

Втім, існує низка принципових питань, які потребують спеціального вивчення, зокрема, щодо заходів корегування загального порядку, які можуть у подальшому якісно вплинути на кількість вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень [229, с. 129].

На сьогодні як ніколи питання передумов запобігання злочинності в ЗС України є нагальним, адже в Україні йде фактична війна, частина нашої держави анексована й зазнала людських і матеріальних втрат від загарбницьких дій з боку РФ. Важливу роль у цьому відіграє саме ставлення особи до служби, де внутрішня та психічна рівновага постає на перше місце, адже нестабільність особи призводить до її девіантної поведінки в ЗС України. В умовах військової служби виділяють такі типи девіантної поведінки: вживання алкоголю та наркотиків; порушення статутних норм і правопорядку; суїцидальна поведінка; відхилення в сексуальній поведінці.

Проведене нами дослідження кримінальних правопорушень у ЗС України свідчить, що найбільш поширеною формою девіантної поведінки у військовослужбовців є вживання алкоголю та

наркотиків, а тому вплив, який здійснюється на особистість за допомогою зовнішніх факторів, сам по собі не викликає злочинної поведінки; кримінально каране діяння є в кінцевому результаті лише актом людської волі. Тому профілактика кримінальних правопорушень в одному зі своїх головних аспектів – це запобігання певним формам людської поведінки [87, с. 320].

Причин загострення, ускладнення, негативної криміногенної ситуації в Україні загалом і ЗС України зокрема є чимало. Вони містяться: 1) в соціальних та економічних негараздах, у низьких темпах реформування, які відбуваються у суспільстві, через суб'єктивне протистояння цьому процесу; 2) у низькому рівні ефективності роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, що пояснюється орієнтованістю правоохоронної діяльності переважно на розкриття та розслідування вже вчинених кримінальних правопорушень, а не на попередження їх через вплив на причини та умови вчинення кримінальних правопорушень; 3) у відсутності належної, а головне – системної роботи в межах окремих напрямів. Вагомим чинником у цьому ряду постає й проблема наявності серйозних прогалин, застарілих норм законодавчої бази протидії злочинам, що практично не діють, та запобігання їм [229, с. 129].

Таким чином, враховуючи активну роль особистості у розвитку протиправної поведінки, профілактичний вплив постійно повинен здійснюватися не лише на зовнішні щодо неї фактори, а й на саму особистість. Адже, за деякими кримінологічними даними, 65–67% населення держав представляють собою особи, які потенційно спроможні порушувати кримінально-правові приписи в залежності від конкретної життєвої ситуації, 23–25% населення – це громадяни, які уникатимуть за будь-яких обставин порушення кримінально-правових заборон і практично до 7% населення будь-якої держави складають особи, які, незважаючи на об'єктивні умови, завжди будуть порушувати кримінально-правові приписи [273, с. 68].

Характеризуючи та вивчаючи злочинність у ЗС України, теоретично та практично можна виділити залежно від ієрархії причин та умов злочинності наступні рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [120, с. 179].

Так, В.В. Голіна ресурсний потенціал загальносоціальних засобів запобігання злочинності розглядає як процес удосконалення суспільних відносин з метою поступового усунення різних негативних явищ, криміногенних суперечностей, що формують у людей викривлену правосвідомість, злочинну мотивацію й відповідну поведінку [40, с. 193–201].

Загальносоціальне запобігання злочинності в ЗС України – це діяльність командирів щодо виявлення детермінантів такої злочинності, а також сукупність заходів щодо обмеження, нейтралізації та/або усунення дії детермінантів вчинення в ЗС України кримінальних правопорушень.

Загальносоціальне запобігання злочинності в ЗС України виявляється через систему заходів економічного, політичного, ідеологічного, організаційного характеру, спрямованих на розвиток економіки, підвищення рівня життя громадян, які тим самим вирішують завдання ліквідації злочинності. Ці заходи не мають спеціальних цілей боротьби зі злочинністю в ЗС України та профілактики кримінальних правопорушень. Однак вони мають важливий кримінологічний аспект, стаючи основою, платформою спеціального запобігання, оскільки їх спрямованість на вирішення проблемних завдань, які стоять перед нашою державою, створює передумови для зменшення рівня вчинення таких кримінальних правопорушень.

Реалізація загальносоціальних заходів запобігання злочинності в ЗС України входить до першочергових завдань Уряду та Міністерства оборони України й пов'язана передусім із реалізацією положень нового законодавства України в цій сфері.

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють запровадження загальносоціальних заходів, можна вважати Рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про Концепцію реформування і розвитку ЗС України на період до 2017 року», затверджене 29 грудня 2012 р. (далі – Концепція 2012 р.) [120, с. 81] та «Про концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 04.03.2016 р. (далі – Концепція 2016 р.) [207].

Концепція 2012 р. передбачала науково обґрунтоване, послідовне (у два етапи) реформування й розвиток ЗС України на найближчий час.

Для першого етапу (включає 2013–2014 рр.) була запланована оптимізація складу і чисельності ЗС України, звільнення їх від виконання невластивих їм функцій, укомплектування військових частин, вивільнення надлишкового військового майна, підвищення рівня соціальних гарантій для військовослужбовців та забезпечення соціального захисту осіб, які звільняються з військової служби через реформування ЗС України [207].

За роки незалежності України 2012 р. з економічного погляду став переломним, оскільки на видатки Міністерства оборони України було вперше виділено з державного бюджету фактично 14,7 млрд грн (0,98 % від ВВП України). Однак, цей відсоток від ВВП є замалим для сталого розвитку ЗС України, оскільки для цього необхідно 1,45 % ВВП (21,8 млрд грн). Також структуру видатків військової сфери слід наблизити до найкращих світових стандартів. Згідно з ними відсоткове співвідношення видатків на підготовку та утримання військових, розвиток озброєння й військової техніки має виглядати наступним чином: 50%: 20%: 30% (у порівнянні станом на 2012 р. це співвідношення було наступним: 82%: 5,7%: 12,3%).

Під час другого етапу (протягом 2015–2017 рр.) виконання зазначеної Концепції було пов'язане із забезпеченням та здатністю своєчасного реагування українських військ на загрозу з боку прикордонного збройного конфлікту; нарощуванням оперативних можливостей в період відсічі збройної агресії; переходом до комплектування ЗС України виключно за контрактом (так, у 2012 р. співвідношення контрактників та військових строкової служби було 50:50, а у 2014 р. було заплановано звільнити останнього військового строкової служби); приведення показників технічного оснащення, матеріального забезпечення ЗС й рівня грошового забезпечення військовослужбовців до показників ЗС провідних європейських держав. Так, у 2012 році мінімальне грошове забезпечення контрактника першого року служби складало 1463 грн – удвічі менше, ніж середня заробітна плата в Україні на той час, та найнижчим у порівнянні із середньою заробітною платою в інших галузях. Це підтримало необхідність не лише модернізації системи української армії, а й спонукало до кардинальної зміни підходу до грошового й соціального забезпечення

військовослужбовців, що, безперечно, мало сприяти обмеженню соціально-економічних факторів поширення кримінальних правопорушень у військовій сфері [207].

Відповідно до Концепції 2016 р., основними завданнями сектора безпеки й оборони, до якого входять і ЗС України, стали:

- захист державного суверенітету, територіальної цілісності України та її недоторканності;
- забезпечення захисту державного кордону України;
- забезпечення захисту конституційного ладу, науково-технічного, економічного і оборонного потенціалу України; законних інтересів держави та прав та інтересів громадян від розвідувальної діяльності іноземних спецслужб, а також посягань з боку окремих груп та осіб та організацій; підтримка громадського порядку та забезпечення громадської безпеки; охорона державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом;
- попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, а також інших протиправних дій, що можуть створювати загрозу життєво важливим інтересам української держав, боротьба організованою злочинністю, тероризмом та корупцією;
- забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки;
- сприяння органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування щодо запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного, воєнного характеру, а також забезпечення розвитку міжнародного співробітництва в зазначених сферах;
- прийняття участі у забезпеченні міжнародної безпеки та стабільності [207].

Аналізуючи ці завдання, можна визначити, що ЗС України посідають першочергове місце в секторі безпеки й оборони, а вдосконалення законодавчих актів, що визначають основи державної політики у сфері військового будівництва, у подальшому допоможуть забезпечити ефективне проведення якісного реформування ЗС України й сектора безпеки та оборони з подальшим створенням потужного інституту ЗС України.

Для військової галузі кінця ХХ – початку ХХІ ст. характерне різке підвищення уваги до професійної армії. Провідним аргументом для цього виступив військово-технічний фактор. Стало зрозумілим, що на зміну військовослужбовцеві, який може вести бій віч-на-віч із супротивником, приходять інше розуміння військового професіонала, який вміє керувати складними електронними системами, знаходячись на великій дистанції від державного кордону країни-супротивника [229, с. 131].

Автоматизація, комп'ютеризація всіх сфер військової діяльності неминуче приводять до зниження чисельності особового складу військовослужбовців. Зокрема, у США перехід до професійної армії забезпечив зниження кількості військовослужбовців приблизно на один мільйон осіб. За даними досліджень, солдати строкової служби, у порівнянні з «контрактниками», допускають на 25 % більше технічних і організаційних помилок у ході мирної військової діяльності, а в екстремальних умовах цей показник підвищується до 40 % [39, с. 7].

Процеси реорганізації ЗС України здійснюються постійно, і це пов'язано як з розвитком нових засобів та методів військової боротьби й розвитком сучасних видів озброєння та техніки, так і зі зростанням злочинності в ЗС України.

Військова реформа, яка була розпочата в Україні у 1992 році, отримала за мету розв'язання проблеми формування ЗС України та інших військових формувань нової генерації. Цей процес є вкрай важливим для належної військової організації. До його основних рис слід віднести: виховання воїна-громадянина, підвищення рівня професіоналізму, демократизація армійського життя.

Остаточним принципом комплектування армії визначався змішаний – контрактно-призовний, тобто 50 % – за призовом, 50 % – за контрактом, а службу за призовом уже скорочено до одного року [229, с. 131].

Крім того, можливе підвищення віку призовників. До речі, як показали результати дослідження вітчизняного вченого Є.Б. Пузиревського, щодо впливу підвищення віку призову осіб на військову службу до 19 років на скорочення нестатутних відносин: 58 % респондентів зазначили, що незначно скоротить, 20,9 % – помітно їх скоротить,

19,4% – не вплине, 1,7% – важко відповісти [229, с. 128]. Тобто 78,9% опитаних респондентів указують на те, що підвищення віку приззову скоротить нестатутні відносини більшою або меншою мірою.

Важливими для покращення порядку проходження служби є заходи, спрямовані на уповільнення та припинення відтоку молодих офіцерів з армії. Зокрема, через підвищення рівня забезпечення й припинення видачі дипломів із цивільною кваліфікацією випускникам військових ЗВО. На це питання звертали увагу як на початку реформи, так і зараз.

Останнім часом на військову службу приходять лише невеличка частка призовників. Інші користуються пільгами, відстрочками тощо. Ситуація з укомплектуванням ЗС України стає складнішою через наявність військових формувань ще в кількох відомствах, які також мають попит на призовний контингент. Відповідно, слід зменшити число відомств, які мають військові формування шляхом переходу до змішаної, а пізніше – до контрактної системи комплектування. Під час скорочення ЗС України ця перспектива стає цілком реальною, що дає змогу перейти до професійної армії [229, с. 132].

Привертає неабияку увагу як науковців, так і суспільства в цілому та обставина, що до армії дозволено призивати раніше засуджених осіб. Відповідно до п. 1 ст. 18 Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», від призову на строкову військову службу в мирний час «звільняються громадяни України, які були засуджені за вчинення кримінального правопорушення до позбавлення волі, обмеження волі, у тому числі із звільненням від відбування покарання» [6]. Водночас поза увагою залишаються інші види кримінального покарання, відбування яких не є перешкодою до призову громадянина України на військову службу (штраф; покарання у вигляді позбавлення права займатися певною діяльністю або займати певні посади; покарання у вигляді позбавлення спеціального, військового або почесного звання) [229, с. 132].

Системність і специфіка запобіжних заходів на загальносоціальному рівні щодо військових кримінальних правопорушень пов'язані також із комплексним дослідженням проблеми насильства в армії. Заходи запобігання в цих випадках (первинні, вторинні й третинні)

можуть бути адресовані різним категоріям військовослужбовців [201].

Гібридна війна в Україні представляє симбіоз знищення військово-політичної системи нашої держави з боку Російської Федерації шляхом: підкупу, шантажу, диверсій, інформаційного тиску, маніпуляції масовою свідомістю українських громадян. Саме гібридна війна у 2014 р. створила умови захоплення Криму, частини території Донецької й Луганської областей та поставили перед державою надзавдання: захистити свої кордони, свій народ від війни, зберегти мир і спокій у самій державі.

Соціальні економічні умови, обороноздатність країни, кримінальні правопорушення в усіх сферах вимагали від керівництва держави, населення країни не піддаватися впливу пропаганди засобів масової комунікації Росії та проводити виважену зовнішню й внутрішню дипломатію з метою збереження незалежності, напрацювання позитивних змін, спрямованих на вихід української держави з кризового стану.

Більше того, злочинність як складова соціально-правової системи стала індикатором криміналізації суспільства. Наразі важко собі уявити, що в суспільстві знайдеться хоча б одна особа, що не схильна до вчинення правопорушень. Причина такого становища прихована в самій природі людини. Вона, до речі, не завжди виявляє щирість у вчинених діях, замовчує про кримінальні правопорушення, сподівається, що їй усе минеться, тощо. Вчинення кримінального правопорушення в сукупності з безкарністю знижує індекс терпимості до кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчиняють; формує у суспільстві недовіру до органів влади, управління й кримінальної юстиції.

Боротьба зі злочинністю на територіях проведення ООС може бути ефективною тільки в тому випадку, якщо вона ґрунтується та реалізується на міцній правовій основі, що відповідає об'єктивним закономірностям воєнного періоду, в якому перебуває наша країна. Розвиток законодавства, спрямованого на запобігання злочинам, повинен бути тісно пов'язаний з реформами в економіці, політичній і соціальній сферах, з міжнародними зобов'язаннями країни,

з потребами суспільства в обмеженні негативних явищ, що порушують його нормальну життєдіяльність.

До 2014 р. фактично не існувало нормативно-правової бази розробки, прийняття й реалізації саме державних програм запобігання злочинності в Україні. Відсутність національної стратегії запобігання злочинності виступає однією з важливих причин, що створює негативні тенденції в існуванні, відтворенні та поширенні кримінальних правопорушень на регіональному, загальнодержавному та транснаціональному рівнях [74, с. 64, 71].

У зв'язку із цим доцільно переглянути підходи до проведення та організації заходів загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України з урахуванням наукових надбань кримінології й позитивного досвіду інших центральних органів виконавчої влади.

Загальносоціальне запобігання потрібно розглядати як стратегічний напрям протидії кримінальним правопорушенням у цілому, досягнення справжньої соціальної справедливості у сфері розподілу духовних і матеріальних благ серед усіх членів суспільства, ліквідації соціальної та економічної нерівності, а також всіх форм експлуатації. Відповідно, тактичні заходи мають бути спрямовані на усунення детермінант певних видів злочинної поведінки [229, с. 130].

За слушним твердженням О.М. Олійника, визначення шляхів удосконалення державної політики у сфері забезпечення ЗС України має базуватися на раніше проаналізованих недоліках і прорахунках державної політики у воєнній сфері за стратегічними напрямками її здійснення.

Керуючись спеціальними нормативно-правовими актами у сфері реформування сектора безпеки й оборони України, результатами перевірок господарської діяльності МО України, а також вивчення недоліків програмних документів, автор обґрунтовано пропонує такі напрями вдосконалення державної політики у сфері забезпечення ЗС України: 1) боротьба з корупцією; 2) удосконалення нормативно-правового забезпечення; 3) зміна пріоритетів соціально-економічної політики держави у воєнній сфері; 4) удосконалення бюджетної політики у сфері оборони й фінансового контролю

за діяльністю розпорядників бюджетних коштів у ЗС України; 5) посилення ролі громадського впливу на законність бюджетного процесу тощо [171, с. 115].

За визначенням зарубіжного вченого В.Н. Кудрявцева, основні напрями загальносоціального запобігання злочинності повинні охоплювати три сфери: соціально-економічну, політико-правову й духовно-моральну [131, с. 294].

Отже, загальносоціальні заходи запобігання злочинності – це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших заходів. У ЗС та інших військових формуваннях України до загальносоціальні заходів можна віднести ті, що спрямовані на поліпшення життя й діяльності військ, удосконалення ідеологічної та виховної роботи з військовослужбовцями тощо. Вони не мають спеціальної мети боротьби зі злочинними проявами, однак їх вжиття створює необхідні умови для запобігання кримінально караним діянням [229, с. 130].

На підставі викладеного вище можна виділити такі основоположні заходи запобігання злочинності в ЗС України:

- поступовий, але дієвий перехід ЗС України на контрактну професійну армію, для чого необхідно зменшити кількість відомств, що мають військові формування, нормативно забезпечити підвищення вимог до «контрактників», з відповідним зведенням до мінімуму кількості військовослужбовців за призовом;

- організація та проведення комплексних системних досліджень для забезпечення профілактики наркоманії та алкоголізму серед військовослужбовців ЗС України. До цієї роботи варто залучити психологів, медиків, соціологів, правознавців, педагогів, економістів і фахівців із соціальної роботи. Вважаємо за потрібне також введення посади нарколога у військово-медичній службі. Окремі групи військовослужбовців (наприклад, учасники бойових дій) повинні проходити обов'язкові медичні (зокрема, психологічні та психіатричні) обстеження після виконання бойового завдання тощо;

- створення для забезпечення належної виховно-патріотичної складової роботи з військовослужбовцями науково-дослідних баз, спрямованих на формування концепції з введення інституту

військових священиків у військових частинах, у тому числі дисциплінарних;

- зменшення обсягу покладених на командирів функціональних обов'язків. У зв'язку із цим видається, що більша частина навантаження з профілактики правопорушень, у тому числі кримінальних, повинна лягти на окремі структури: службу військового правопорядку й військову виконавчу службу;

- обов'язкове усунення військовослужбовця, визнаного судом винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення (як загальнокримінального, так і військового), з певної посади та від певної діяльності;

- для підвищення ефективності виконання кримінальних покарань, особливо на гауптвахтах і в дисциплінарних військових частинах, ми поділяємо пропозицію Є.Б. Пузиревського щодо доцільності створення в межах Міністерства оборони України структури, аналогічної кримінально-виконавчій службі Міністерства юстиції України. Її мета полягатиме у забезпеченні виправно-профілактичного впливу до засуджених військовослужбовців [229, с. 130].

Ми підтримуємо позицію І.Г. Богатирьова щодо того, що при розробці сучасної моделі запобігання злочинності у Збройних силах України потрібно враховувати такі компоненти:

- вид вчиненого кримінального правопорушення (від невеликої тяжкості до більш тяжкого й особливо тяжкого);

- класифікацію злочинності з урахуванням історичного, правового, фінансово-економічного, політичного, ідеологічного, морального, медичного та соціально-психологічного критеріїв;

- вид шкоди (пряма чи побічна), заподіяної спеціальним суб'єктом не лише потерпілому, а й державі та суспільству в цілому;

- суми виплат потерпілим від кримінального правопорушення на підставі позовних заяв. Цей компонент засвідчує, що на 01 жовтня 2016 р. суми, які повинні відшкодувати потерпілим засуджені, становили понад 55 млн грн;

- суми виплат за заподіяну моральну шкоду особам, які незаконно були притягнуті до кримінальної відповідальності на виконання рішень Європейського суду з прав людини [14, с. 114–120].

Разом з тим, для вирішення проблеми запобігання злочинності в ЗС України потрібно визначити конкретні шляхи виконання поставлених державою завдань, тому розуміння причин такої злочинності й можливостей суспільства з її запобігання є ключовою ланкою держави у формуванні кримінологічної політики щодо протидії цьому соціальному злу [14, с. 114–120].

3.3. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинності в Збройних Силах України

Із загальносоціальним запобіганням кримінальним правопорушенням у ЗС України тісно взаємопов'язане спеціально-кримінологічне запобігання злочинності, проте, на відміну від загальносоціального, воно має безпосередню мету та спрямоване на виявлення й усунення (блокування, нейтралізацію) детермінантів злочинності, що є його профільною ознакою та головною особливістю. Поряд із цим спеціально-кримінологічне запобігання включає в себе як запобігання задуманим і тим, що готуються, так і припинення розпочатих кримінальних правопорушень.

Під спеціально-кримінологічним запобіганням кримінальним правопорушенням потрібно розуміти соціальний процес, в основу якого покладені спеціальні методи, прийоми, знання та навички регулювання соціальних відносин з метою ліквідації в середині них тих негативних моментів, які можуть спричинити вчинення кримінальних правопорушень [80, с. 10].

У цілому можна виділити такі зв'язки між заходами загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання: загальносоціальна профілактика кримінальних правопорушень як самостійна підсистема цілісної системи профілактики кримінальних правопорушень здійснюється в першу чергу, тобто передусім потрібно намагатися використовувати можливості загальних заходів або переконатися в тому, що їх розвиток та інтенсифікація в цій сфері не призведуть до очікуваного результату; загальні заходи виступають основою інших методів впливу, реалізують умови для їх реалізації;

водночас, загальні заходи й самі зазнають позитивного впливу правильно організованої спеціально-кримінологічної профілактики; потреби в проведенні спеціально-кримінологічної профілактики можуть визначатися й здійснюватись лише з урахуванням ефективності та поширеності загальних заходів. У разі прийняття рішення, наприклад, щодо проведення спеціально-кримінологічних заходів, слід обов'язково звертати увагу на інформацію про види та інтенсивність загальних заходів, що планується застосувати до конкретного об'єкта [132, с. 286].

Крім того, як зазначає вітчизняний дослідник К.П. Рубан, основною відмінністю спеціально-кримінологічних заходів запобігання від загальносоціальних є те, що їх дія має тактичне, а не стратегічне спрямування [234, с. 218]. Таким чином, метою спеціально-кримінологічних заходів є вирішення обмежених завдань, тобто подолання конкретних причин та умов вчинення в системі ЗС України кримінальних правопорушень.

Зарубіжний учений-кримінолог А.Є. Жалинський також вважає, що загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням тісно взаємопов'язане із спеціально-кримінологічним запобіганням злочинності, під яким автор розуміє соціальний процес, в основу якого покладене використання спеціальних методів, прийомів, способів, знань та навичок регулювання соціальних відносин виключно з метою ліквідації тих їх негативних детермінант, які можуть вплинути на вчинення кримінальних правопорушень, тобто з метою забезпечення кримінально-правових вимог [80, с. 10].

У цілому можна виділити такі зв'язки між заходами загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання: загальносоціальна профілактика кримінальних правопорушень як самостійна підсистема цілісної системи профілактики кримінальних правопорушень здійснюється в першу чергу, тобто передусім потрібно намагатися використовувати можливості загальних заходів або переконатися в тому, що їх розвиток та інтенсифікація в цій сфері не дадуть бажаного результату; загальні заходи виступають підставою для реалізації інших методів впливу, вони формують мови для їх реалізації; у свою чергу, загальні заходи й самі зазнають позитивного

впливу правильно організованої спеціально-кримінологічної запобігання; потреби у проведенні спеціально-кримінологічного запобігання злочинності.

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване на виявлення й послаблення або усунення впливу факторів, що виступають причиною розвитку злочинності у цілому, окремі види та групи кримінальних правопорушень, причини й умови конкретних кримінальних правопорушень. Важливим аспектом спеціального запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України виступають розробка та впровадження наукових програм з вивчення факторів ризику щодо поведінки військовослужбовців, що відхиляється від норми.

Для того, щоб спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в ЗС України отримали більшу ефективність, слід перед їх плануванням не тільки виявити фактори вчинення вказаної категорії кримінальних правопорушень, а й детально дослідити особу, яка схильна до вчинення такого кримінального правопорушення.

Звертаємо увагу на позицію Л.В. Раєцької, яка стверджує, що під спеціально-кримінологічним запобіганням слід уявляти комплекс напрямів боротьби зі злочинністю, сутність якого полягає у різнобічній діяльності державних органів, громадян та їх об'єднань, спрямованій на розробку і реалізацію заходів, спрямованих на усунення негативних процесів та явищ, що виступають факторами вчинення кримінальних правопорушень, а також попередження їх вчиненню на різних стадіях кримінально-протиправної діяльності [231, с. 251–252].

Однак, вважаємо, що наведене поняття спеціально-кримінологічних заходів не дає можливості розкрити їх специфіку і може водночас бути застосоване відповідно і для тлумачення змісту загальносоціальних заходів запобігання злочинності в ЗС України. Більш доцільною ми вважаємо дефініцію, що була надана Л.Т. Головійчуком, в якій спеціально-кримінологічне запобігання злочинності представляє собою діяльність, яка охоплює сукупність політичних, соціально-економічних, організаційних, правових, освітніх та інших заходів, які у своєму комплексі спрямовані на запобігання конкретним видам кримінальних правопорушень [43, с. 156].

Надана Л.Т. Головійчуком дефініція підкреслює вузьку спрямованість спеціально-кримінологічних заходів попередження злочинності, що пов'язана з боротьбою з певними видами кримінальних правопорушень, а не зі злочинністю взагалі. Також науковець, включаючи до спеціально-кримінологічних заходів є комплекс соціально-економічних, політичних та інших заходів, підкреслює взаємозв'язок спеціально-кримінологічних і загальносоціальних заходів. У даному випадку слушною є думка М.В. Круміної відносно того, що мета спеціально-кримінологічних заходів полягає у припиненні вже розпочатих та недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень [130, с. 52].

До основоположних спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності у ЗС України належать такі: модернізація, узгодження з економічними й політичними умовами законодавства, яке регулює запобігання злочинності в ЗС України; створення прозорої й відкритої процедури відбору кадрів до ЗС України, особливо на керівні посади; своєчасне проведення службових перевірок щодо вчинення злочину в ЗС України та притягання військовослужбовця до кримінальної відповідальності; розробка комплексних кримінологічних програм, спрямованих на запобігання злочинності в ЗС України; формування гідних умов праці й безпеки для посадових осіб суб'єктів боротьби зі злочинністю в системі ЗС України.

Таким чином, спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності в ЗС України можуть бути визначені й здійснені лише з урахуванням ефективності та розмаху загальних заходів. При прийнятті рішення, про проведення спеціально-кримінологічних заходів, обов'язково потрібно враховувати інформацію про інтенсивність, види загальних заходів, які застосовують щодо конкретного об'єкта кримінологічного дослідження.

Невід'ємною складовою спеціально-кримінологічних заходів запобігання злочинності в ЗС України є загальносоціальна профілактика віктимності військовослужбовців, що містить у собі два аспекти: 1) аналіз та наукове обґрунтування причин віктимізації військовослужбовців, скоєння ними аморальних вчинків, правопорушень, а також умов, які сприяють їх скоєнню; 2) розробка на

підставі проведеного аналізу методів і засобів, спрямованих на усунення та забезпечення нейтралізації у військових відносинах (статутних і нестатутних) чинників, що сприяють віктимній поведінці.

Віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень у ЗС України на спеціально-кримінологічному рівні забезпечується діями в межах таких трьох спрямувань: виявлення умов і причин, які виступають підставами вчинення військових кримінальних правопорушень, якщо вони пов'язані з особою й поведінкою потерпілих, та усунення цих причин і умов або їх нейтралізацію; відслідковування осіб, які за особистісними характеристиками чи поведінкою можуть стати жертвами військових кримінальних правопорушень, і проведення з ними роботи, спрямованої на активізацію їх захисних реакцій, сприяння забезпеченню їх особистої та майнової безпеки; попередження та припинення конкретних кримінальних правопорушень з залученням захисних можливостей потенційної жертви, а застосування при організації профілактичної роботи так званої тактики «від потерпілого».

До спеціально-кримінологічного запобігання вчинення кримінальних правопорушень у ЗС України можна зарахувати: подолання корупції в ЗС України; унеможливлення прояву нестатутних відносин, а також інших порушень військового законодавства; використання поліграфа в процесі відбору кандидатів на військову службу; використання НСРД у процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються військовослужбовцями ЗС України; ефективна співпраці військового командування з громадськістю, засобами масової комунікації з родичами військовослужбовців; проведення командирами індивідуально-профілактичної роботи серед особового складу щодо недопущення кримінальних правопорушень насильницького і корисливого характеру; доведення командирами військових частин до особового складу інформації про випадки вчинення кримінальних правопорушень у військовій сфері тощо.

Запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України представляє собою комплексну системну реакцію суспільства на злочинні прояви і знаходить свій вираз у наступних взаємопов'язаних аспектах: як засіб соціального регулювання найбільш значущих

суспільних відносин в армії; як сукупність заходів виховного, освітнього, правового або спеціально-кримінологічного характеру в ЗС України; як система різних рівнів запобігання та превенції кримінальним правопорушенням, що лежить в основі діяльності різних суб'єктів ЗС України [229, с. 130].

3.4. Заходи індивідуального запобігання злочинності в Збройних Силах України

На відміну від спеціально-кримінологічного, індивідуальне запобігання злочинності вчені розглядають як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Разом з тим погляди вчених на зміст понять «запобігання» та «попередження злочинності на індивідуальному рівні» близькі за змістом. Поняття «індивідуальне попередження злочинності» визначають як: систему дій органів публічної влади, недержавних організацій та їх представників, спрямованих на виявлення осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, і здійснення щодо них та оточуючого їх соціального середовища коригувального впливу; діяльність органів публічної влади і громадськості щодо виявлення осіб, схильних до кримінальної поведінки, і здійснення щодо них попереджувального впливу засобами контролю, виховання, допомоги (що не несуть характеру покарання) з метою нейтралізації та усунення факторів, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; діяльність державних та органів публічної влади, недержавних організацій та їх представників щодо виявлення осіб, які своєю поведінкою показали схильність до кримінальних правопорушень, здійснення впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції їх поведінки, нейтралізації чи ліквідації криміногенних факторів, що існують у їх середовищі» [81, с. 421].

А.І. Долгова поняття індивідуального попередження кримінальних правопорушень визначає як дії державних і недержавних органів, організацій ата їх представників щодо виявлення осіб, стосовно яких, з огляду на об'єктивно встановлені дані, є підстави припускати можливість вчинення кримінальних правопорушень, і здійснення

щодо них та їх соціального навколишнього мікросередовища коригуючого впливу позитивного спрямування [121, с. 456].

А.П. Закалюк під індивідуальним попередженням кримінальних правопорушень розуміє дії державних органів і представників громадськості щодо встановлення осіб, які виявляють схильність до вчинення кримінальних правопорушень своєю поведінкою і застосування щодо них попереджувального впливу через засоби контролю, виховання, допомоги з метою нейтралізації чи усунення умов і причин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень з залученням заходів, які не носять характеру покарання [81, с. 63–64].

В.Д. Малкова індивідуальне попередження кримінальних правопорушень розглядає через призму діяльності державних органів та недержавних утворень, їх представників щодо виявлення осіб, від яких, з огляду на їх поведінку, можна передбачити вчинення кримінальних правопорушень з метою здійснення впливу на них і їх оточення для нейтралізації або ліквідації криміногенних факторів, існуючих у зазначеному середовищі, а також забезпечення позитивної корекції їх поведінки [123, с. 163].

Є.Б. Пузиревський, вивчаючи кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам, доводить, що індивідуальне запобігання злочинності у ЗС України спрямоване на особистість військовослужбовця, а також на ситуації, умови чи обставини, що сприяють чи полегшують вчинення кримінально карних діянь цього виду. Розгляд тактики індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України дав змогу виявити кілька її провідних рис.

За твердженням згаданого вченого, по-перше, таке запобігання забезпечують за допомогою не одиночного, а комплексного застосування заходів. По-друге, результат при одній і тій самій тактиці кримінологічного впливу істотно змінюється залежно від ступеня криміногенності кожної з трьох основних детермінант формування злочинної поведінки: особистості правопорушника, мікросоціального середовища її формування та розвитку, конкретної ситуації військового кримінального правопорушення. По-третє, інтенсивність запобіжних заходів повинна перебувати в прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних детермінантів [229, с. 14].

Наведені вище визначення об'єднують наявність суттєвих ознак індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, зокрема таких: представляє собою діяльність спеціально уповноважених на неї органів; виступає в якості цілеспрямованого впливу на конкретну особу, яка є носієм соціально значущих якостей; особа, яка піддається індивідуальному запобіжному впливу, володіє відмінною від інших членів суспільства ознакою – схильність до вчинення кримінальних правопорушень; мета запобіжної діяльності полягає у реалізації позитивного впливу на особистість правопорушника та її оточуюче середовище [65, с. 183].

Метою індивідуального попередження можна визначити позитивну корекцію особистості, яка сприяє зміні її поведінки від девіантної до законослухняної. Індивідуальна профілактика за основними поглядами науковців має наступні ознаки: направлена на виявлення осіб, що мають схильність до вчинення кримінальних правопорушень; має на меті вивчення правопорушників і джерел негативного впливу на них; здатна до прогнозування індивідуальної поведінки; передбачає планування заходів індивідуального запобігання; спрямована на здійснення коригувального впливу на особу; контроль за досягненням мети індивідуального запобігання та фіксація (документування) його процесу й досягнутих результатів [65, с. 183].

Об'єктом індивідуального запобігання протиправній (злочинній) поведінці є особа. З огляду на основні характеристики особи, коригувальний вплив має бути спрямований на: 1) поведінку і спосіб життя особи; 2) особистісні характеристики людини, які мають кримінологічне значення, оскільки характеризують деформацію її поведінки; 3) кримінологічно значущі психофізіологічні особливості людини (у міру її схильності до виправлення, зміни, лікування); 4) оточуюче середовище як сукупність умов для несприятливого формування особистості та її життєдіяльності у побуті (насамперед у сім'ї), під час навчання, праці та дозвілля, у мікросоціальних групах, у тому числі девіантних; 5) довготривалі несприятливі життєві умови, які носять криміногенний характер [33, с. 73].

З аналізу запропонованих у кримінологічній літературі класифікацій методів індивідуального запобігання вчиненню кримінальних

правопорушень вважаємо найбільш вдалим їх поділ на: примус, переконання та надання допомоги.

Ми підтримуємо позицію Є.М. Коржа стосовно того, що чинне законодавство передбачає здійснення індивідуального запобігання щодо осіб, які знаходяться на профілактичному обліку, а саме: звільнені з місць позбавлення волі, що відбували покарання за умисні кримінальні правопорушення, коли судимість не знято або не погашено у відповідності до закону; засуджені, виконання вироку щодо яких не пов'язане з позбавленням волі; особи, щодо яких було винесено офіційне застереження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї; психічно хворі, що перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я та представляють суспільну небезпеку тощо [113].

Постановка особи на профілактичний облік певною мірою пов'язана із застосуванням обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина. Підстави та способи постановки на профоблік перелічених вище осіб визначаються інструкціями Міністерства внутрішніх справ України. Суб'єктами постановки на профоблік виступають органи державної влади, посадові особи, громадські організації та окремі громадяни, які залучені до виявлення та усунення причин і умов злочинності, а також запобігання вчиненню кримінальних правопорушень з боку схильних осіб [176, с. 325].

Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких така діяльність належить до основних завдань і функцій. До них відносять правоохоронні органи в особі Національної поліції України, внутрішніх військ, прокуратури, суду, фіскальної служби, органів юстиції, прикордонної служби, наукових й навчальних спеціалізованих юридичних установ і т. ін.

Індивідуальна профілактика забезпечується за допомогою таких основних методів як переконання і правозастосування. Метод переконання включає в себе:

- тлумачення, що виражається у роз'ясненні особі до якої застосовується профілактичний захід про зміст допущених нею порушень і помилок;
- осуд протиправної поведінки;

– здійснення впливу на свідомість профілакуємої особи для формування у неї бажання уникати дій, які можуть спровокувати вчинення кримінального правопорушення.

У свою чергу, метод правозастосування дає можливість застосувати до профілакуємої особи заходів дисциплінарного або громадського впливу, а в окремих випадках – ініціювати питання про притягнення такої особи до інших видів передбаченої законом відповідальності [32, с. 408].

У ЗС України індивідуальна профілактика правопорушень здійснюється в системі соціально-психологічної та виховної роботи. Під нею розуміється система правових, організаційних, психологічних, культурно-просвітницьких, інформаційних, освітніх та військово-соціальних заходів, направлених на розвиток і формування у військовослужбовців професійно важливих морально-бойових якостей, стійкого морально-психологічного духу, які повинні сприяти високій мобілізаційній та бойовій готовності, зміцненню військової дисципліни та правопорядку в середині органів та підрозділів ЗС України з метою реалізації покладених на них завдань [244, с. 126].

До основних форм індивідуальної виховної роботи належать індивідуальна бесіда, психологічна допомога, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль [8, с. 36].

До важливих прикладних завдань індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України варто зарахувати пошук і встановлення прогностично значущих ознак кримінально-протиправної поведінки. Порядок взаємодії та прогнозування індивідуальної кримінально-протиправної поведінки та визначення індивідуального запобіжного впливу (корекції) кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями в ЗС України, виглядає наступним чином.

Виявлені під час аналізу підсумки оцінки особистісних властивостей особи покладаються в основу складання психограм відповідних військовослужбовців-делінквентів. Така психограма представляє собою вихідну модель, що містить набір нейтральних, негативних, або соціально позитивних якостей, які можуть сприяти ймовірному

вчиненню кримінальних правопорушень військовослужбовцями ЗС України за сприятливих умов [229, с. 16].

Далі визначають відповідність комплексних критеріїв означених якостей конкретних осіб ознакам криміногенної ситуації, що склалася. У ході такого дослідження порівняння індивідуальних характеристик зі створеним еталоном (психограмою) дає можливість змогу надати обґрунтований прогноз «соціальної надійності» вивчаємої особи військовослужбовця.

Це може допомогти певною мірою вирішити проблеми ранньої профілактики кримінально протиправної поведінки шляхом розробки теоретично і практично обґрунтованих рекомендацій щодо здійснення впливу або корекції поведінки військовослужбовців у ході проведення виховної роботи [227, с. 194].

Здійснення індивідуальної профілактики в системі індивідуально-виховної роботи серед осіб, що перебувають у ЗС України, не повною мірою відповідає теоретичним основам запобігання злочинності.

На індивідуальному рівні віктимологічну профілактику кримінальних правопорушень у ЗС України потрібно організовувати за такими напрямками: вивчення й виховання осіб, залучених до нестатутних відносин; вчасне виявлення осіб, у яких виявляються: глибокий депресивний стан, дратівливість, невдоволення собою і оточенням, сильні емоційні сплески, бажання до самоствердження за рахунок товаришів по службі; пошук та нейтралізація факторів створення конфліктних ситуацій [229, с. 18].

Вказані ситуації розрізняються за ступенем їх розвиненості та часом втілення у них негативних моментів (потенційні ситуації, умовно реальні ситуації, реальні ситуації), за масштабом (макро- і мікроситуації).

На сьогоднішній день в армійській практиці існує ряд типових ситуацій, для яких можливо опрацювати сталі алгоритми профілактичних заходів як щодо потенційного суб'єкта кримінального правопорушення, так і можливої жертви.

Варіанти цих ситуацій мають наступні схеми: 1) наявна конфліктна ситуація за участю двох або декількох осіб, в якій однозначно

наявні потенційні злочинець і жертва з виключенням зміни ролей між ними; 2) наявна подібна конфліктна ситуація, але є висока ймовірність зміни ролей між злочинцем та жертвою; 3) потенційний злочинець відомий, однак в ситуаціях, яких він може діяти, не конкретизована можлива жертва; 4) потенційна жертва відома, однак в ситуаціях, коли вона поводить себе певним чином, невідомим залишається потенційний злочинець; 5) відомими є ситуації, які представляють небезпеку для певного кола осіб, оскільки вони можуть виступати потенційними суб'єктами кримінального правопорушення або його жертвою [229, с. 128].

Індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням у ЗС України, за визначенням М. Колодяжного, полягає у вивченні, діагностуванні, оцінюванні та, по можливості, нейтралізації обставин у поведінці конкретного військовослужбовця чи його оточення, що носять чи можуть носити криміногенний характер, [111, с. 191–197].

У психологічному аспекті індивідуальне запобігання злочинності в ЗС України, за твердженням Є.Б. Пузиревського, пов'язано з потребами складання особистісних психограм та здійснення їх порівняння з моделями різних криміногенних характеристик, властивих для ймовірного скоєння військових кримінальних правопорушень. Така діяльність військових психологів зробить можливим прогнозування поведінки конкретного військовослужбовця. З точки зору педагогіки, ці запобіжні включають в себе і виховний процес, що повинен здійснюватися командним офіцерським складом з конкретними військовослужбовцями, які складають «групу ризику», шляхом проведення з ними корекційної роботи [229, с. 128].

До речі, у нормативно-правових актах, які покладені в основну організації виховної роботи в ЗС України відсутнє чітке зазначення щодо здійснення на індивідуальному рівні профілактики кримінальних правопорушень, більше того, цей напрям узагалі залишається по заувагою командирів військових частин. Під час опитування 48,5 % військовослужбовців зазначили, що індивідуально-виховна робота проводиться з військовослужбовцями в окремому порядку, коли є певні ознаки, які вказують на схильність до правопорушень [72, с. 154].

Водночас, як зауважує В.І. Бакун, поза увагою залишається значна група військовослужбовців, які є потенційними правопорушниками:

– працівники ЗС України, які під час виконання службових обов'язків вчиняють правопорушення, що не містять складу кримінального правопорушення;

– військовослужбовці, які під час виконання службових обов'язків вчиняють правопорушення, що не містять складу кримінального правопорушення [8, с. 38].

Ми підтримуємо позицію В.І. Бакуна, згідно з якою індивідуальна виховна робота в ЗС України представляє собою вид військового виховання, що ґрунтується на принципі індивідуального підходу до підлеглих. За своїм змістом він включає систему планомірного вивчення особистостей підлеглих та забезпечення педагогічної взаємодії з ними для ефективного виховання та розвитку, забезпечення належного рівня військово-професійної підготовки з урахуванням їх психологічних, психічних, фізіологічних та інших можливостей [8, с. 36].

Підтримуючи позицію згаданого вченого, вважаємо, що особливу увагу при проведенні індивідуально-виховної роботи потрібно спрямовувати на військовослужбовців, які звертаються по психологічну допомогу, а також знаходяться у стані психоемоційного збудження; вчинили протиправне діяння або грубо порушили дисциплінарний статут; були притягнуті до кримінальних покарань не пов'язаних з позбавленням волі.

Висновки до третього розділу

1. Вивчення зарубіжного досвіду в напрямі запобігання злочинності серед військових засвідчило доцільність, дієвість та необхідність використання в ЗС України науково-технічного приладу – поліграфа, який можна вважати як одним із заходів запобігання злочинності серед військових, так і засобом забезпечення дієвого зменшення проникнення в армію осіб, схильних до вчинення кримінального правопорушення, за умови неухильного дотримання таких принципів як: добровільність згоди, правомірність, комплексність та всебічне забезпечення прав і свобод людини.

2. Важливим напрямом запобігання злочинності в ЗС України є віктимологічна профілактика військових і загальнокримінальних правопорушень, у системі якої виділено заходи загальносоціального, спеціального та індивідуально-профілактичного запобігання.

3. До основних та винятково небезпечних причин, що є першоосновою зростання злочинності в ЗС України, варто зарахувати поширення серед військовослужбовців наркоманії та алкоголізму, правового нігілізму; незадовільну педагогічну й виховну роботу військових командирів з підлеглими, що потребують окремої уваги; недостатню кількість військових психологів та невідповідність форм і змісту їх діяльності щодо осіб з психічними розладами; відсутність в особового складу ЗС України відповідної підготовки до поведіння в екстремальних умовах, у районах бойових дій, у зоні АТО/ООС, участі в збройних конфліктах тощо.

4. До основних заходів запобігання злочинності в ЗС України належать: поступовий, але дієвий перехід ЗС України на контрактну професійну армію; організація та проведення комплексних системних досліджень для забезпечення профілактики наркоманії й алкоголізму серед військовослужбовців ЗС України; створення умов для забезпечення належної виховно-патріотичної складової роботи з військовослужбовцями; зменшення обсягу покладених на командирів функціональних обов'язків; обов'язкове усунення військовослужбовця, визнаного судом винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення (як загальнокримінального, так і військового) з певної посади та від певної діяльності; для підвищення ефективності виконання кримінальних покарань, у тому числі в дисциплінарних військових частинах та на гауптвахтах, створення в рамках Міністерства оборони України структури, аналогічної кримінально-виконавчій службі Міністерства юстиції України.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання щодо кримінологічної характеристики та запобігання злочинності в ЗС України. Одержані результати дають підстави для таких висновків і пропозицій:

1. Відсутність ґрунтовних монографічних праць та здобутків учених у вивченні злочинності в ЗС України підтверджує недостатній стан дослідження цього інституту та його методологічного інструментарію, що, у свою чергу, у край негативно позначається на функціонуванні самих ЗС України та виконанні ними державних завдань. Актуальність проблеми зростає також і в зв'язку з давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують запобігання злочинності в ЗС України.

Проведений нами аналіз функціонування ЗС України останніми роками показав, що визначена стратегія національної безпеки та оборони не забезпечує відповідності сектора безпеки України потребам суспільства, причинами чого є критичний стан матеріально-технічної бази, озброєння, військової техніки, низький рівень забезпечення й підготовки військовослужбовців для ЗС України, що в кінцевому результаті приводить до загрози належного виконання поставлених перед ними завдань з оборони держави.

Доведено, що злочинність на різних етапах функціонування ЗС України пов'язана з розпуском єдиної армії СРСР; неналежним здійсненням обліку взаємозалежності різних родів військ, засобів зв'язку, системи, виникнення неформальних відносин між військовослужбовцями тощо, у зв'язку із чим названі процеси негативно позначилися на криміногенній обстановці серед військовослужбовців.

2. На підставі аналізу позицій учених та норм чинного законодавства запропоновано авторську дефініцію злочинності в Збройних Силах України, під якою запропоновано розуміти невід'ємну

та зумовлену внутрішньою й зовнішньою детермінацією сукупність учинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом установ у зв'язку, військових частин та з'єднань з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ кримінальних правопорушень.

3. Вивчення зарубіжного досвіду багатьох країн світу щодо запобігання злочинності серед військових показало доцільність, дієвість та необхідність використання в ЗС України науково-технічного приладу – поліграфа, який можна вважати як одним із заходів запобігання злочинності серед військових, так і засобом забезпечення дієвого зменшення проникнення в армію осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень. Встановлено, що в Україні на законодавчому рівні використання поліграфа не закріплено, а Закони України «Про національну поліцію» та «Про Державне бюро розслідувань» містять лише норми, що дозволяють використання поліграфа при вступі на службу. Обов'язковою умовою такого використання є вільна згода особи, яка піддається тестуванню на поліграфі.

4. Дослідження стану й тенденцій вчинення кримінальних правопорушень у Збройних Силах України показало різке зростання за останні роки кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, а особливо – тяжких злочинів. Так, за 2020 р. кількість вчинених військових кримінальних правопорушень становила 4055 (з них 87% – тяжкі злочини), що на 14% більше порівняно з 2019 р., в якому їх кількість була 3616 (з них 82% – тяжкі злочини). Натомість рівень злочинів середньої тяжкості показав тенденцію до їх зниження. Пік вчинених у ЗС України таких злочинів припав на 2014 р. (75% від загальної кількості вчинених у ЗС України злочинів). У 2015 р. цей показник становив 48%, у 2016 р. – 20,5%, у 2017 р. – 17%, у 2018 р. – 5%, у 2019 р. – 10%. У 2020 р. нетяжких злочинів було 2,5%. Сплески зростання особливо тяжких злочинів, вчинених у ЗС України, спостерігались у 2016 р. (3,5%), 2017 р. (5%), 2019 р. та 2020 р. (4,5%). У 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5% від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних

правопорушень. Рівень вчинених у ЗС України злочинів невеликої тяжкості у 2015 р. – I півріччі 2020 р. тримався на позначці 0,5–1%, і лише у 2014 р. цей показник становив майже 9% від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. За II півріччя 2020 р. кримінальних проступків у ЗС України було вчинено 7.

Для показників вчинених військових кримінальних правопорушень характерні хвилеподібні коливання, найвище значення амплітуди яких припадає на 2015 р. (6213), 2017 р. (4577) та 2020 р. (4055), а найнижче – на 2019 р. (3616). Наближені до 2019 р. показники спостерігалися у 2016 р. та 2018 р. Протягом 2014–2020 рр. загальна кількість військових кримінальних правопорушень із певним коливанням хоч і зменшилася, але ці показники є досить необ'єктивними, оскільки не охоплюють великого пласту прихованих (латентних) кримінальних правопорушень.

Безумовно, на цю негативну ситуацію із станом законності й правопорядку у військових формуваннях України суттєво впливають бойові дії, яка відбуваються протягом тривалого часу на Сході нашої держави, а також економічна й соціально-політична обстановка в суспільстві в цілому, яка тривалий період часу не поліпшується.

Щодо географії кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України у 2014–2020 рр., то найбільша їх кількість зареєстрована військовою прокуратурою Центрального, Південного регіонів України, найменша – прокуратурою Західного регіону України, що цілком кореспондує з географією військових кримінальних правопорушень в залежно від області (регіону), на території якої розташовано військову частину, де здійснюється проходження військової служби. За даним критерієм військові кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються в Одеській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Херсонській, Миколаївській та Харківській областях.

Проаналізовані статистичні дані за період 2014–2020 рр. свідчать, що найпоширенішим з військових кримінальних правопорушень, що вчиняються в ЗС України, є самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) (до 70%). Так, у 2014 р. таких кримінальних правопорушень було 44%. З 2015 р. спостерігається

тенденція до збільшення цього виду кримінальних правопорушень до 60–70 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень.

Статистичні дані щодо вчинених у ЗС України військовослужбовцями загальнокримінальних правопорушень дають підстави констатувати, що найбільш поширеними є незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (30,2%), кримінальні правопорушення проти власності (22%), кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я (16,2%), кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (14,3%). Дещо менший відсоток припадає на кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (9,1%) і кримінальні правопорушення проти громадського порядку (4%); близько 5% – на інші загальнокримінальні кримінальні правопорушення.

Окрему та досить значну категорію в системі загальнокримінальних кримінальних правопорушень, які вчиняються в ЗС України, становлять кримінальні корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з розпорядженням бюджетними коштами.

5. На підставі проведеного системного аналізу детермінантів злочинності в ЗС України на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях встановлено, що на її рівень впливають багато негативних економічних, соціальних, суспільно-психологічних, демографічних, організаційно-управлінських, правових та інших чинників, які, особливо після мобілізації 2014 р., пов'язаної з окупацією Російською Федерацією Криму та частини території Донецької й Луганської областей, призвели до зростання більше ніж в одинадцять разів кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень порівняно з 2013 р.

Серед основних рис злочинності в ЗС України можна виділити: по-перше, кількість вчинених військовослужбовцями кримінальних правопорушень, що збігається з тенденцією динаміки злочинності в цілому по країні; по-друге, збільшення латентних кримінальних правопорушень у ЗС України; по-третє, неналежний соціально-правовий контроль з боку керівництва ЗС України над цим

видом злочинності; по-четверте, вплив на злочинність у ЗС України детермінантів, які характеризують її за межами ЗС України.

6. Встановлено, що значна частина злочинності в ЗС України є латентною, основними причинами існування якої є небажання потерпілого (здебільшого з незалежних від нього обставин), а в більшості випадків неможливість повідомити про скоєне щодо нього, здебільшого на тимчасово окупованих територіях України, правопорушення загальнокримінального спрямування.

Під латентною злочинністю в ЗС України розуміється сукупність фактично вчинених особами з особового складу Збройних Сил України, а також громадянами, що перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, чи персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ, але не виявлених кримінальних правопорушень або таких, які через інші конкретні обставини не стали відомими командирам військових частин, керівництву ЗС України або були приховані останніми, а тому не знайшли свого відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

7. Вивчено особу військовослужбовця, який вчиняє кримінальні правопорушення в ЗС України, і з'ясовано, що в ЗС України до кримінальної відповідальності притягують таких військовослужбовців: громадян України (99,9%) чоловічої статі (99%), які мають повну загальну середню або базову загальну середню (42%) чи професійно-технічну (40,5%) освіту, віком від 18–54 років (18–28 років – 43%, 29–39 років – 35%, 40–54 роки – 20%), які здебільшого в минулому мали приводи до міліції/поліції (23,9%), здебільшого мають одного з батьків (68,7%), у зареєстрованому шлюбі не перебували (87,2%) і належать до рядового та сержантського складу (близько 80%) (крім корупційних кримінальних правопорушень і правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, – військовослужбовці старшого офіцерського складу (70,4%)).

8. Надано ґрунтовну характеристику заходам запобігання злочинності в ЗС України та виділено три основних рівні запобігання їй: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та

індивідуально-профілактичний, які передбачають: поступовий, але дієвий перехід ЗС України на контрактну професійну армію; організацію та проведення комплексних системних досліджень для забезпечення профілактики наркоманії й алкоголізму серед військово-службовців ЗС України; створення умов для забезпечення належної патріотично-виховної складової роботи з військовослужбовцями; зменшення обсягу покладених на командирів функціональних обов'язків; обов'язкове усунення військовослужбовця, визнаного судом винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення (як загальнокримінального, так і військового), з певної посади та від певної діяльності; з метою підвищення ефективності виконання кримінальних покарань, особливо в дисциплінарних військових частинах та на гауптвахтах та створення в межах Міністерства оборони України структури, аналогічної кримінально-виконавчій службі Міністерства юстиції України.

9. На підставі цього, а також з урахуванням зарубіжного досвіду та вітчизняних реалій запобігання злочинності в ЗС України сформульовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів, а саме:

■ доповнити:

– статтю 18 Закону України «Про Збройні сили України» від 06 грудня 1991 р. № 1934–XII частиною 3 такого змісту: *з метою виявлення, протидії та запобігання вчиненню кримінальним правопорушенням, корупції та іншим ризикам, які можуть виникнути у службовій діяльності, особовий склад Збройних Сил України за його згодою проходить тестування на поліграфі;*

– пункт 3 частини 3 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» від 14 квітня 2015 р. № 164, про виявлення, протидію та запобігання корупції та іншим ризикам, що можуть виникати у процесі службової діяльності, –

словосполученням «кримінальним правопорушенням», виклавши його в такій редакції: *виявлення, протидія та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, корупції та іншим ризикам, що можуть виникати в процесі службової діяльності;*

– частину 2 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» від 14 квітня 2015 р. № 164, щодо суб'єкта дослідження – після слів «працівником Збройних Сил» зазначити: *«...громадянином, що перебуває в запасі, під час проходження ними військових зборів...»;*

■ внести зміни до:

– частини 2 розділу 1 Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України» від 14 квітня 2015 р. № 164, щодо спеціаліста поліграфа, замінивши після слів «освітньо-кваліфікаційний рівень» словосполучення «не нижче ніж «бакалавр» на ««спеціаліста» або «магістра»;

– частини 2 «Загальні питання» Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» від 11 травня 2017 р. № 449, щодо спеціаліста поліграфа, замінивши словосполучення «ступінь «магістра» на словосполучення «освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліста» або «магістра».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 500 с.
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2018 році. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewiHt7Gf-KTqAhVy_SoKHU_sBZMQFjAFegQIBxAB&url=https%3A%2F%2Fsupreme.court.gov.ua%2Fuserfiles%2Fmedia%2FAnaliz_statistika_kriminal_2018.pdf&usg=AOvVaw24SvghxyBj0MQ2v1B-mLy0 (дата звернення: 01.02.2021).
3. Анісімов Г.М., Дзюба Ю.П., Касинюк В.І. Військові злочини у сфері службової діяльності. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / за ред. М.І. Панова. Харків, 2011. 184 с.
4. Антонян Ю.М. Криминология : учеб. для бакалавров. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2014. 523 с.
5. Артеменко О.М. Криминологічна характеристика та запобігання злочинам проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.
6. Ахметшин Х.М., Белый И.Ю., Бражник Ф.С. Военно-уголовное право : учебник / под ред. Х.М. Ахметшина, О.К. Зателепина. Москва : За права военнослужащих, 2008. 384 с.
7. Бабаніна В.В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 309–318.
8. Бакун В.І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.
9. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків, 2011. С. 240–243.

10. Баскаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования : учеб. пособ. 2-е изд., испр. Киев : МАУП, 2004. 154 с.
11. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
12. Біла книга – 2018. Збройні Сили України. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewi2y9mg86TqAhWpxIsKHSlaD0AQFjAAegQIBB&url=https%3A%2F%2Fwww.mil.gov.ua%2Fcontent%2Ffiles%2Fwhitebook%2FWB-2018.pdf&usq=AOvVaw2wv-isIoehOxpt7qPv6809> (дата звернення: 17.02.2021).
13. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 432 с.
14. Богатирьов І.Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.
15. Богатирьов І.Г. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Дакор, 2016. 140 с.
16. Богатирьов І.Г. Проблема ціни злочинності в Україні. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матер. Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права (Харків, 9 грудня 2016 р.) / за ред. В.Я. Тація, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2016. С. 87–89.
17. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУ ВС, 2008. 234 с.
18. Богатирьов І.Г., Колб О.Г. Національна безпека України: теоретичні і нормативно-правові підходи відносно визначення даного поняття. *Феміда*. 2021. № 1(301). С. 8–12.
19. Богуцький П.П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.
20. Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 16 с.
21. Боднар І.В., Шеремета О.П. Сучасні тенденції розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої політики стосовно відповідальності за військові злочини, порядку та умов виконання кримінальних покарань відносно військовослужбовців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 184–186.
22. Бойко А.М., Брич Л.П., Грищук В.К., Дудоров О.О. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та доповн. Київ : Юридична думка, 2009. 1296 с.

23. Бондарев В.В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.
24. Брижеватий В.М., Сизов А.І. Економіка Збройних Сил України як складова частина оборонної економіки країни. Київ : ВІКНУ, 2014. 59 с.
25. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 21 с.
26. Бугаєв В.О. Військові злочини і покарання : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2002. 190 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
28. Веприцький Р.С. Латентність злочинності та шляхи її подолання. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe_index.htm_2014_1_14.pdf (дата звернення: 15.02.2021).
29. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності в регіоні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08. Харків, 2016. 40 с.
30. Вербєнський М.Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
31. Виховання доброчесності та зниження ризиків корупції : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 252 с.
32. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін. ; за заг. ред. Б.П. Андрєсюка. Чернівці, 2011. 407 с.
33. Віденєєв І.О. Типи акцентуацій характеру в структурі нормативної та протиправної поведінки : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1998. 17 с.
34. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика : колективна монографія / за заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон : Гельветика, 2015. 340 с.
35. Военно-уголовное право : учебник / Х.М. Ахметшин, И.Ю. Белый, Ф.С. Бражникий др. ; под ред. Х.М. Ахметшина, О.К. Зателепина. Москва : За права военнослужащих, 2008. 384 с.
36. Ворошилов С.В. Социальные проблемы минимизации отклоняющегося поведения военнослужащих срочной службы : автореф. дис. ... канд. социол. наук. Санкт-Петербург, 1993. 22 с.
37. Герцензон А.А. Криминология : учеб. для юрид. фак. и ин-тов. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юридическая литература, 1968. 471 с.

38. Герцензон А.А., Карпец И.И., Кудрявцев В.П., Сахаров А.Б., Самощенко И.С. Преступность и ее предупреждение : сб. статей / под ред. проф. М.Д. Шаргородского, Н.П. Кана. Ленинград : Лениздат, 1966. 239 с.
39. Говорун Д. Профессиональные Вооруженные Силы: опыт, проблемы, перспективы. *Методист*. 2003. № 12. С. 3–9.
40. Голіна В.В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2(73). С. 193–201.
41. Голіна В.В. Попередження злочинності : конспект лекції. Харків : Укр. юрид. академія, 1994. С. 68–71.
42. Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. 513 с.
43. Головійчук Л.Т. Основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання злочинам у сфері митної діяльності. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2013. № 2. С. 155–161.
44. Головка М.Б. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 24–29.
45. Горшенков Г.Н. Криминология: научные инновации : монография. Н. Новгород : Изд-во Нижегород. ун-та, 2009. 212 с.
46. Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. Москва : Изд-во ВНИИ МВД РФ, 1994. 152 с.
47. Гребеньков Г.В., Назимко Є.С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.
48. Григоренко Є.І. Проблеми реформування воєнної правоохоронної сфери в напрямі створення ефективної системи боротьби з військовими злочинами : монографія. Херсон, 2015. С. 34–48.
49. Гришук В.К., Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 308 с.
50. Гумін О.М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2009. Вип. 2(30). С. 226–231.
51. Гуськова А.П. Личность обвиняемого в уголовном процессе (проблемы теории и практики) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Екатеринбург : Уральская гос. юрид. акад., 1997. 40 с.

52. Давиденко В.С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 21 с.
53. Даньшин І.М., Голіна В.В., Кальман О.Г., Лисодєд О.В. Кримінологія: Загальна і Особлива част. : підручник. Харків : Право, 2003. 352 с.
54. Денисов С.Ф., Бодаєвський В.П. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за корисливі посягання на військове майно (ст. 410 КК України) : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 324 с.
55. Державна судова адміністрація України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/> (дата звернення: 12.12.2020).
56. Джужа О.М., Гаркуша А.В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.
57. Дзюба Ю.П., Панов М.І. Військові злочини у сфері службової діяльності. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)* : навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін. ; за ред. М.І. Панова. Харків, 2011. 184 с.
58. Дмитренко Н.А. Використання поліграфа, як одного із засобів запобігання злочинності у Збройних силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право*. 2018. Т. 2. № 53. С. 62–66.
59. Дмитренко Н.А. Дезертирство: кримінально-правовий аналіз та проблеми кваліфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 136–138.
60. Дмитренко Н.А. Деякі питання кваліфікації військових кримінальних правопорушень в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* : наук. зб. Дніпровського нац. ун-ту ім. Олеся Гончара. 2017. № 6(4). С. 108–113.
61. Дмитренко Н.А. Деякі протиріччя у розгляді суб'єктивної сторони порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК України). *Перші наукові читання керівника школи «Інтелект» доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Богатирьова І.Г.* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Ірпінь, 2019. С. 119–121.
62. Дмитренко Н.А. До проблем військових кримінальних правопорушень: причини та умови. *Problemes et perspectives d'introduction de la recherche scientifique innovante* : Міжнар. наук.-практ. конф. Брюссель, Бельгія, 2019. С. 89–92.

63. Дмитренко Н.А. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та особливості. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу* : Всеукр. наук.-практ. конфер. Полтава, 2019. С. 108–110.
64. Дмитренко Н.А. Злочинність у Збройних силах України. *Problems and scientific solutions* : III International Scientific and Practical Conference International Forum. Melbourne, 2020. P. 166–169.
65. Дмитренко Н.А. Індивідуальне попередження злочинів у Збройних силах України: поняття, мета та завдання. *Challenges in science of nowadays* : IV International Scientific and Practical Conference. Washington, 2020. P. 180–183.
66. Дмитренко Н.А. Латентна злочинність у Збройних силах України. *Особливості розвитку законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / Східноукр. наук. юрид. організація. Харків, 2020. С. 125–127.
67. Дмитренко Н.А. Особливості профілактики та попередження окремих груп злочинів у Збройних Силах України. *Право та державне управління* : зб. наук. пр. 2019. № 4. С. 101–105.
68. Дмитренко Н.А. Поняття та ознаки злочинності серед військово-службовців. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Херсон, 2020. Т. 2. С. 162–165.
69. Дмитренко Н.А. Протидія військовій злочинності: міжнародний досвід. *Moldalitati conceptuale de dezvoltare a stiintei modern*. Bucuresti, 2020. P. 84–87.
70. Дмитренко Н.А. Протидія правопорушенням військовослужбовців: досвід зарубіжних країн. *Jurnal juridic national: Teorie si practica*. S.R.L. Publicatie stiintifico-practica de drept. 2020. № 1. P. 110–113.
71. Дмитренко Н.А. Роль Збройних сил України у запобіганні злочинності в умовах гібридної війни. *Місце юридичних наук у формуванні правової культури сучасної людини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 21–22 грудня 2018 р.). Запоріжжя, 2018. Ч. 2. С. 80–82.
72. Дмитренко Н.А. Суб'єктивні ознаки складу військових кримінальних правопорушень. *Право і суспільство*. 2018. Т. 6. Ч. 2. С. 150–156.
73. Дмитренко Н.А. Характеристика особи військовослужбовця строкової служби, який вчиняє злочини у Збройних силах України. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук. конф. Луцьк, 2020. Т. 3. С. 133–135.

74. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. Київ : НІСД, 2015. 474 с.
75. Дремін В.Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества : монографія. Одесса : Юридическая литература, 2009. 614 с.
76. Дремін В.Н., Березовский А.А., Орловская Н.А. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции : монографія / под ред. В.Н. Дремينا. Одесса : Феникс, 2007. 280 с.
77. Дрьомін В.М. Діяльнісна методологія у вивченні злочинності. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (гол. ред.), В.М. Дрьомін (заст. гол. ред.), Ю.П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Вип. 74. С. 295–302.
78. Дячук С.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України* / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, П.П. Андрушка : у 3 кн. Київ : ФОРУМ, 2005. Кн. 3: Особлива частина. Коментарі до статей 255–447 Кримінального кодексу України. 584 с.
79. Євенко Д.В. Феноменологія функції оборони держави. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 5. С. 190–197.
80. Жалинский А.Э. Условия профилактики преступлений. Москва, 1978. 133 с.
81. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
82. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.
83. Запобігання корупції, очищення влади та фінансовий контроль у воєнній сфері України : навч. посіб. / уклад. : С.П. Пасіка, О.О. Опанасенко та ін. ; за заг. ред. В.В. Балабіна. 2-ге вид. Київ : ВІКНУ, 2016. 315 с.
84. Зелінський А.Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків, 1996. 260 с.
85. Злочинність військова. Українська кримінологічна енциклопедія / упоряд.: О.М. Джужа, О.М. Литвинов ; за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка. Київ ; Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ : Нац. акад. внутр. справ : Кримін. асоц. України : Золота миля, 2017. С. 254–257.
86. Зяблюк Т.В. Мотивація до військово-професійної діяльності у військовослужбовців військової служби за контрактом. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів* / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2015. С. 26.

87. Йосипів А.О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутр. справ*. 2010. № 1. С. 315–324.
88. Исправительно-трудовая психология / под ред. К.К. Платонова, А.Д. Глоточкина, К.Е. Игошева. Рязань : РВШ МВД СССР, 1985. 356 с.
89. Иванов Ю.Ф. Індивідуальні засоби протидії злочинності. *Право*. 2013. С. 165–172.
90. Иванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.
91. Івлєв М.М. Методологічні засади дослідження проблеми протидії насильству в збройних Силах України. *Право та державне управління*. 2013. № 4. С. 90–95.
92. Івлєв М.М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину. *ФП*. 2015. № 2. С. 64–68.
93. Казначеева Д.В. Військова злочинність. *Кримінологія. Академічний курс* / за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
94. Казначеева Д.В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 132–140.
95. Кальман О.Г., Козьяков І.М., Куц В.М., Лизогуб Б.В., Мірошніченко С.С. Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 347 с.
96. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В.К. Матвійчука. Харків : Право, 2016. 316 с.
97. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємодосин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 17 с.
98. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. / Держ. фіск. служба України ; Ун-т держ. фіск. служби України. Ірпінь, 2020. 39 с.
99. Касинюк В.І., Білоконеv В.М. Кримінальна відповідальність військово-вслужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : Вид-во Глазунов С.О., 2011. 231 с.
100. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження служби : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 198 с.

101. Касько Т.Ю. Кримінально-правова характеристика злочинів проти порядку проходження військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Одеса, 2015. 19 с.
102. Касько Т.Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. URL: <http://www.apdr.in.ua/v74/64.pdf> (дата звернення: 21.02.2021).
103. Кельман М.С. Методологія як форма мислення і складова культура дослідника : навч. посіб. для аспірантів та магістрів. Львів, 2017. 220 с.
104. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
105. Керимов Д.А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права) : монографія. 5-е изд. Москва : Изд-во СГУ, 2011. 520 с.
106. Клименко В.А., Чангулі Г.И. Воинские преступления. *Уголовный кодекс Украины* : научно-практ. комент. / отв. ред.: В.И. Шакун, С.С. Яценко. 5-е изд., доп. Киев : А.С.К., 1999. С. 1010–1080.
107. Ключко А.М. Досвід зарубіжних країн у сфері боротьби зі злочинністю. *Європейські перспективи*. 2012. № 3. Ч. 2. С. 132–135.
108. Кобзар А.О., Копаниця О.В., Грицюк В.М. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / за заг. ред. Б.П. Андрусюка. Чернівці, 2011. 408 с.
109. Ковалевська Є.С. Кримінально-правова охорона військового майна за статтями 411 та 412 Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2014. 21 с.
110. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України ; Закон, Кодекс від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI із змінами та доповненнями. *Матеріали офіційного веб-порталу Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 14.02.2021).
111. Колодяжний М. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Нац. академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 191–197.
112. Конституція України прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
113. Корж Є.М. Дільничний інспектор міліції як суб'єкт реалізації профілактичних заходів. *Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу* (Київ, 29 квітня 2014 року). URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/11467/1/profil-zloch_p198-200.pdf (дата звернення: 10.12.2020).

114. Корж И.Ф. Военная служба в Украине: поступление, продвижение, прекращение : дис. ... канд. юрид. наук / Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины. Киев, 2004. 222 с.
115. Корнієнко М.В., Романюк Б.В., Мельник І.М. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джузи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1. 480 с.
116. Коропатнік І.М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3(11). С. 138–140.
117. Костенко О.М. Концепція модернізації кримінології у світлі соціального натуралізму (про основи «натуралістичної» кримінології). *Право України*. 2009. № 7. С. 150.
118. Кривенко О.В., Качан І. . Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах) : навч. посіб. Київ, 2008. 182 с.
119. Кримінологи о неформальных молодежных объединениях. Проблемы, дискуссии, предложения / отв. ред. : И.И. Карпец. Москва : Юрид. лит., 1990. 272 с.
120. Кримінологія / под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 432 с.
121. Кримінологія : учеб. для вузов / под общ. ред. А.И. Долговой. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 784 с.
122. Кримінологія : учеб. для вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2005. 912 с.
123. Кримінологія : учеб. для вузов / под ред. проф. В.Д. Малкова. 27-е изд., перераб. и доп. Москва : ЗАО «Юстицинформ», 2006. 528 с.
124. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.02.2021).
125. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / уклад.: Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2016. 1196 с.
126. Кримінологія : навч. посіб. / упоряд. : О.М. Джуза, В.В. Василевич, Ю.Ф. Іванов, П.М. Опанасенко, В.Г. Сюрвачик ; за заг. ред. О.М. Джузи. Київ : НАВСУ, 2004. 200 с.
127. Кримінологія : підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

128. Кримінологія : підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Черней, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О.М. Джужі. Київ : ФОРМ Маслакова, 2020. 612 с.
129. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
130. Круміна М.В. Передумови реалізації загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів щодо запобігання вчиненню необережних вбивств та тілесних ушкоджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 50–52.
131. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Наука, 2005. 366 с.
132. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью. Москва : ЮРИСТЪ, 2003. 312 с.
133. Кудрявцев В.Н., Карпец И.И., Коробейников Б.В. Курс советской криминологии: Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. Москва : Юридическая литература, 1985. 416 с.
134. Кузьменко М.Д. Психологічні аспекти сучасного інформаційного простору. *Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів та студентів*. Київ, 2014. С. 26.
135. Кулькіна Я.С. Порівняльна характеристика військових злочинів в Україні та зарубіжних країнах (на прикладі ст. 414 КК України). *Форум права*. 2016. № 5. С. 103–109. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2016_5_19.pdf (дата звернення: 15.02.2021).
136. Купар Д.Ю. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 19 с.
137. Курилюк Ю.Б. Адміністративно-правові та кримінологічні засади забезпечення правопорядку в прикордонній сфері України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07, 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2020. 36 с.
138. Курилюк Ю.Б. Відповідальність військовослужбовців за перевищення влади або службових повноважень: деякі законодавчі прогалини. *Вісник прокуратури*. 2015. № 2(164). С. 86–91.
139. Курилюк Ю.Б. Кримінальна відповідальність за порушення правил несення прикордонної служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2014. 20 с.

140. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
141. Кухар В.В. Кримінально-правові засоби попередження розголошенню відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ МВС України. Львів, 2007. Текст з грифом «таємно».
142. Куц В.М. Поняття злочинності. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 34–39.
143. Куц В.Н. Роль кодифікації уголовного законодавства України в сближенні європейських законодавчих систем. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 12. Ч. 2. С. 24–29.
144. Лазейчук А.М. Правове регулювання Збройних Сил України. *Юр. правник*. 2014. С. 282–293.
145. Леонов Б.Д. Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія Служби безпеки України. Київ, 2004. Текст з грифом «таємно».
146. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика. Київ : Україна, 1997. С. 52–53.
147. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 39 с.
148. Лукич Р. Методология права. Москва : Прогресс, 1981. 304 с.
149. Лунеев В.В. Криминология: причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах СССР : учебник. Москва : Военный Краснознаменный ин-т Министерства обороны СССР, 1986. 356 с.
150. Лунеев В.В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. *Государство и право*. 2009. № 1. С. 39–41.
151. Макавчук Ф.Ф. Запобігання та протидія організованій злочинності у військовій сфері. *Вісник прокуратури*. 2011. № 7. С. 60.
152. Марко І.Ю., Котій Д.М., Медведєв Ю.Б., Семеніхін І.М., Анохін В.М. Основи фінансового забезпечення військової частини : навч. посіб. Київ : ВІКНУ, 2006. Ч. 1. 380 с.
153. Матеріали узагальнення наукових здобутків школи «Інтелект» / укл.: І.Г. Богатирьов, А.І. Богатирьов, М.С. Пузирьов. Київ, 2017. 40 с.

154. Матіос А. Проблеми провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення та торгівлі спеціальними технічними засобами : тези виступу на круглому столі 29.05.2012. Київ, 2012.
155. Медицький І.Б. Запобігання злочинності : навч. посіб. Івано-Франківськ, 2014. 231 с.
156. Микешипа Л.А. Философия науки. Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования : учеб. пособ. Москва : Прогресс-Традиция: МПСИ: Флинта, 2005. 430 с.
157. Митрофанов І.І. Проблеми реалізації кримінальної відповідальності за вчинення військових злочинів в бойовій обстановці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 108–111.
158. Мірошніченко С.С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії : монографія. Київ : Десна, 2012. 432 с.
159. Мотлях О.І. Нормативно-правове регулювання діяльності щодо використання поліграфів в Україні. *Колегія поліграфологів України.* URL: <http://kr-ua.com/zakonodavstvo-2/> (дата звернення: 14.02.2021).
160. Мухамеджанова А.Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 19 с.
161. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання : КОО, 2000. 771 с.
162. Назаров О.А. Сучасні тенденції щодо підготовки законопроекту в Україні про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі. *Наука і правоохорона.* 2015. № 1(27). С. 111–119.
163. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Грищук, О.О. Дудоров та ін. ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та доп. Київ : Юридична думка, 2009. 1296 с.
164. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та доп. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
165. Непроста доля Збройних сил України: історія становлення. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2018/12/06/ neprasta-dolya-zbrojnih-sil-ukraini-istoriya-stanovlennya/> (дата звернення: 12.10.2020).

166. Николаенко В.А. Направления использования в уголовном процессе сведений, полученных в ходе полиграфического опроса. *Криминалистические чтения, посвященные памяти Заслуженного юриста Республики Беларусь доктора юридических наук, профессора Г.И. Грамовича* : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 21 декабря 2012 г.). Минск : Акад. МВД, 2012. С. 326–329.
167. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : монографія. Хмельницький : Вид-во «НАДПСУ», 2018. 564 с.
168. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.
169. Овчаренко А. Перспективи запровадження військових кримінальних проступків та стягнень за їх вчинення. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 115–118.
170. Оглоблин С.И., Молчанов А.Ю. Инструментальная «детекция лжи» (проверки на полиграфе). Академический курс. Ярославль : Ньюанс, 2004. 464 с.
171. Олійник О.М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 236 с.
172. Олійник О.М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 20 с.
173. Олійник О.М. Кримінологічна характеристика осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України. Питання боротьби зі злочинністю. 2015. Вип. 29. С. 208–215. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21837> (дата звернення: 17.02.2021).
174. Ониськів А.М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2017. 20 с.
175. «Операція Об'єднаних сил – це військова операція та соціальне відродження Донбасу», – генерал-лейтенант Сергій Наєв. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2018/05/02/operacziya-obednanih-sil-cze-vijskova-operacziya-ta-soczialne-vidrodzhennya-donbasu-general-lejtenant-sergij-naev/> (дата звернення: 11.02.2021).

176. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед військових злочинів. *Право*. 1996. С. 352.
177. Орлов Ю.В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
178. Орлов Ю.В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції науковогознання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.
179. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини) / за заг. ред. д.ю.н., професора М.І. Панова. Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.
180. Поклад В.І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності : навч. посіб. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.
181. Полегенька О.Р. Проблемні питання співучасті у військових злочинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 93–96.
182. Поліграф. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84#cite_note-1 (дата звернення: 02.02.2021).
183. Поляков Л. Зовнішні аспекти воєнної політики. *Національна безпека і оборона*. 2002. № 1. С. 47–49.
184. Попович В.П. Актуальні проблеми відмежування умисного знищення або пошкодження військового майна від інших суміжних злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 64–67.
185. Преступность и ее предупреждение : сб. статей / А.А. Герцензон, И.И. Карпец, В.П. Кудрявцев, А.Б. Сахаров, И.С. Самощенко ; под ред. проф. М.Д. Шаргородского и Н.П. Кана. Ленинград : Лениздат, 1966. 239 с.
186. Преступность и криминологические основы уголовной юстиции : монография / В.Н. Дремин, А.А. Березовский, Н.А. Орловская и др. ; под ред. В.Н. Дремина. Одесса : Феникс, 2007. 280 с.
187. Прибутько П.С., Заяць Н.В., Лук'янець Г.І. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П.С. Прибутька. Київ : НАВС, 2015. 156 с.
188. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975–XII із змінами та доповненнями. *Матеріали офіційного веб-порталу Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 16.02.2021).
189. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638–IV із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

190. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
191. Про військові формування на Україні : Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
192. Про Військову поліцію : Проект Закону України від 21 січня 2015 р. № 1805. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648 (дата звернення: 02.02.2021).
193. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 р. № 3099-ІІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
194. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України : остання ред. від 28 грудня 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3099-14> (дата звернення: 12.02.2021).
195. Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо уточнення строків військової служби за контрактом Закон України від 6 жовтня 2015 р. № 711-VІІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-19#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
196. Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо удосконалення деяких питань проходження громадянами військової служби : Закон України від 3 жовтня 2019 р. № 161-ІХ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-20#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
197. Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України : Закон України від 26 березня 1992 р. № 2235-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-12#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
198. Про Воєнну доктрину України : Указ Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
199. Про Державну прикордонну службу України : Закон України 3 квітня 2003 р. № 661-ІV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

200. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
201. Про загальний військовий обов'язок і військову службу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.
202. Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 14 квітня 2014 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0477-15#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
203. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 травня 2012 р. № 452.
204. Про затвердження Порядку проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань» : Постанова Кабміну № 449 від 11 травня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
205. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII із змін. та доп. URL: [http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text](http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text) (дата звернення: 12.02.2021).
206. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. № 1659-XII із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
207. Про концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Рішення Ради Національної Безпеки та оборони країни затверджено Указом Президента України від 14 березня 2016 р. № 92/2016.
208. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.02.2021).
209. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 11.02.2021).

210. Про Національну гвардію України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1774-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14#Text> (дата звернення: 15.02.2021).
211. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листопада 2019 р. № 837/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
212. Про нову редакцію Воєнної доктрини України : Указ Президента України від 2 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
213. Про оборону України : Закон України 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.02.2021).
214. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3341-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
215. Про основи національної безпеки України від 19 червня 2003 р. № 964-IV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
216. Про Прикордонні війська України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1779-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 11.02.2021).
217. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України ; Рекомендації від 5 липня 2012 р. № 5086-VI із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
218. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України ; Доктрина від 24 вересня 2015 р. № 555/2015 із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
219. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/stru#Stru> (дата звернення: 02.02.2021).

220. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
221. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-ХІV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
222. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 550-ХІV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
223. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212/print> (дата звернення: 02.02.2021).
224. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 549-ХІV із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> (дата звернення: 21.02.2021).
225. Про Цивільну оборону України : Закон України від 3 лютого 1993 р. № 2974-ХІІ із змін. та доп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 12.02.2021).
226. Проблеми протидії злочинності : підручник / О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.М. Куц, Б.В. Лизогуб, С.С. Мірошниченко, О.М. Подільчак, О.М. Толочко, М.С. Туркот ; за ред. проф. О.Г. Кальмана. Харків : Новасофт, 2010. 347 с.
227. Пузиревський Є.Б. Військові злочини як форма кримінального конфлікту. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). С. 192–196.
228. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 21 с.
229. Пузиревський Є.Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4(51). С. 128–134.
230. Пчеліна О.В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. Т. 2. С. 122–125.
231. Раєцька Л.В. Загальносоціальні та спеціально-кримінологічні аспекти протидії наркоманії в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 251–258.

232. Реформа війська: підсумки 2016 року. Вид. «Народна Армія». 2016. URL: <http://na.mil.gov.ua/43251-reforma-vijska-pidsumky-2016-roku> (дата звернення: 02.02.2021).
233. Рогатюк І.В. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 294–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2014_2_69 (дата звернення: 02.02.2021).
234. Рубан К.П. Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи протидії злочинності в місцях позбавлення волі. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 218–220.
235. Рябчинська О.П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвес-трейд, 2013. 448 с.
236. Сарнавський О. Криміналізація суспільно небезпечних діянь у військовій сфері. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2(10). С. 71–75.
237. Сарнавський О.М. Кримінально-правовий захист суверенітету України. *Держава і право : зб. наук. пр. Серія: Юридичні і політичні науки*. 2012. Вип. 58. С. 518–523.
238. Сарнавський О.М. Протидія організованій злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304–306.
239. Саско О. Щодо поняття латентної злочинності та причин її виникнення. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 1. С. 150–155.
240. Семененко В.В. Загальносоціальне запобігання злочинам як передумова здійснення віктимологічної профілактики грабежів. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квітня 2014 р.)* / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
241. Семенишин О.М. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (За матеріалами операції Об'єднаних сил) : монографія. Київ : Дакор, 2020. 550 с.
242. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2005. 20 с.

243. Сидорин В.В. Сравнительно-правовой анализ национальных систем современного военно-уголовного законодательства России, Франции, и Германии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2000. 21 с.
244. Сидорчук А. Г. Проблемні питання запобігання злочинності. *Право України*. 2016. № 9. С. 126–133.
245. Силовики наполягають на створенні Військової поліції. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2061855-siloviki-napolagaut-na-stvorenni-vijskovoi-policii.html> (дата звернення: 14.02.2021).
246. Симоненко Н.О. Використання поліграфа під час досудового розслідування згвалтувань минулих років. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 265.
247. Скринь Д.Г. Протидія злочинності у Франції. *Право*. 2013. С. 25–31.
248. Советская криминология : учеб. для юрид. фак. и ин-тов / отв. ред. А.А. Герцензон. Москва : Юридическая литература, 1966. 319 с.
249. Сокоринський Ю.В. Тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні: кримінально-виконавча характеристика. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2010. № 2(5). С. 162–166.
250. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України* : офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (дата звернення: 02.02.2021).
251. Стельмах С.П. Інституціоналізація історичної науки. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3: Е–Й. 672 с.
252. Столярський О.В. Військові злочини та міжнародна кримінальна відповідальність: проблеми взаємовпливу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 270–272.
253. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 382 с.
254. Сущенко В.Д., Лиховей В.В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.
255. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности : монография / под ред. С.М. Иншакова. Москва : Юнити-Дана, 2011. 839 с.

256. Ткачук О.С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 17 с.
257. Тракалюк О., Кузьменко М., Зубовський Д. Передовий досвід впровадження процедури опитування з використанням поліграфа в діяльності силових структур зарубіжних країн. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія: Військово-спеціальні науки*. 2017. Вип. 1. С. 57–64.
258. Тридцять відсотків коштів на озброєння зникають у кишнях корупціонерів – Адріан Кендрі, експерт з особливих питань НАТО. URL: <http://ksf.openukraine.org/ua/news/770-30-vidsotkiv-koshtiv-na-ozbrojennja-znykajut> (дата звернення: 11.02.2021).
259. Туркот М. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82.
260. Туркот М.С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf (дата звернення: 21.02.2021).
261. Туркот М.С. Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 21 с.
262. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого статтею 423 КК України. *Вісник прокуратури*. 2008. № 2. С. 57–61.
263. Туркот М.С. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби. *Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України : наук.-практ. посіб.* / М.С. Туркот, П.П. Богущкий, С.І. Дячук, І.В. Вернидубов, С.П. Сегада. Київ : АртЕк : Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.
264. Туркот М.С. Проблемні питання правового регулювання правоохоронної діяльності. *Радник юстиції*. 2008. № 2 (8). С. 9–12.
265. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353 (дата обращения: 21.02.2021).
266. Уголовный кодекс Республики Беларусь. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата обращения: 21.02.2021).

267. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 (дата обращения: 21.02.2021).
268. Уголовный кодекс Российской Федерации. URL <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102041891&rdk=> (дата обращения: 21.02.2021).
269. Удалова Л.Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Паливода А. В., 2005. 324 с.
270. Узагальнення судової практики розгляду місцевими судами та Апеляційним судом Харківської області у 2016 – I півріччі 2018 рр. кримінальних проваджень про військові злочини та злочини, вчинені військовослужбовцями. URL: https://hra.court.gov.ua/sud4818/inshe/inf_court/uzag18k6 (дата звернення: 21.02.2021).
271. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Київ : Атіка, 2004. 280 с.
272. Философия уголовного права / сост. ред. и вступ. статья д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Голика. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 334 с.
273. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Атіка, 2004. 488 с.
274. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 1998. 25 с.
275. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
276. Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12(78). С. 138–174.
277. Храмов С.М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия : моногр. Брест : БрГУ, 2010. С. 5–6.
278. Чангулі Г.І., Клименко В.А. Військові злочини. *Наук.-практ. коментар Кримінального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 січня 1997 р.* / за ред.: В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. Київ : Юрінком, 1997. С. 894–957.
279. Чернишов Г. М. Аналітичний огляд наукових статей з проблем протидії організованій злочинності та корупції № 17 / за ред. М.Г. Вербенського, С.Й. Кравчука, О.М. Сарнавського, І.А. Артеменко. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=2718> (дата звернення: 21.02.2021).

280. Чімишенко С.М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України*. 2005. № 11. С. 46–51.
281. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
282. Шаблистий В.В. Окремі питання кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки людини та безпеки військової служби. *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*. 2013. № 2. С. 400–406.
283. Шамрай В.О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.
284. Шершенькова В.А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні (1919–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Міжнарод. гум. ун-т. Одеса, 2014. 20 с.
285. Шилов А.И. Уголовное наказание в виде содержания в дисциплинарной воинской части (правовые и криминологические проблемы) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 1998. 229 с.
286. Шипунова Т.В. Введение в синтетическую теорию преступности и девиантности. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. 180 с.
287. Шляпочников А.С., Забрянский Г.И. Выявление латентной преступности. *Сов. государство и право*. 1971. № 5. С. 98–103.
288. Шостко О.Ю. Протидія організованій злочинності військових в Європейських країнах : монографія. Харків : Право. 2009. 400 с.
289. Эминов В.Е., Мацкевич И.М. Преступность военнослужащих: исторический, криминологический и социальноправовой анализ. Москва : Пенаты, 1999. 260 с.
290. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К.О., 2016. 510 с.
291. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія, 2001. Т. 3. 789 с.
292. Armed Forces Act, 2006. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents> (date of request: 12.02.2021).
293. Code de Justice Militaire, 2006. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=7310BCC1B7043F38727A23D0C345C797.tpdila10v_3?cidTexte=LEGITEXT000006071360&date (date of request: 12.02.2021).

294. Dmytrenko N. A. Criminological Characteristics of a Person Who Commits Crimes in the Armed Forces of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 8–11.
295. DoD Instruction 5210.91 August 12, 2010. URL: www.dtic.mil/whs/directives/.../521091p.pdf (date of request: 12.02.2021).
296. Iacono W. G. «Forensic 'lie detection»: Procedures without scientific basis. *Journal of Forensic Psychology Practice*. 2001. Vol. 1. № 1. P. 75–86.
297. Saldziūnas V., Kovalenka A. Legal Régulation and Practice of Psychophysiological Polygraph Examinations in the Republic of Lithuania. URL: http://www.polygraph.org/assets/docs/APA-Journal.Articles/2013/legal_reg_and_practice_in_lithuania.pdf (date of request: 12.02.2021).
298. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and Conditions. *European Reforms Bulletin*. 2020. № 2. P. 74–77.
299. Uniform Code of Military Justice, 1951. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47> (date of request: 12.02.2021).
300. Wehrstrafgesetz, 1957. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/wstrg> (date of request: 12.02.2021).

Аналітична довідка про результати вивчення архівних кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень, які вчинені у Збройних Силах України

Дослідження проведено у 2020 р. в архівних підрозділах судів, що дислокуються на території Херсонської, Одеської та Миколаївської областей.

Всього було вивчено архівні кримінальні провадження за 2014–2020 рр. у кількості 125 матеріалів, предметом яких були кримінальні правопорушення, найчастіше вчинені в Збройних Силах України.

Дані вивчення вироків свідчать про те, що більша їх частина – це самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК) – 68%; дезертирство (ст. 408 КК) – 14%; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК) – 5%; непокора (ст. 402 КК) та недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК) – по 3%; порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК) – 2,5%; втрата військового майна (ст. 413 КК) – 2%; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426–1 КК) – 1,5%; погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК), порушення статутних правил взаємовідно-

син між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК) та порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК) – по 1%, необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК), та бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) у своїй сукупності становлять близько 2%. Серед кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, дані вивчення вироків показують, що близько 15,6% – це корисливі кримінальні правопорушення (крадіжка – 8,2%, грабіж – 4,6%, розбій – 2,8%), умисне легке тілесне ушкодження та вимагання – приблизно 6%, до решти кримінальних правопорушень можна віднести умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, доведення до самогубства, вбивство через необережність, примушування до вступу в статевий зв'язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, хуліганство, тощо.

Отож, проведений нами аналіз дав можливість констатувати, що однією із суттєвих умов, які сприяють вчиненню військовослужбовцями строкової служби кримінальних правопорушень у Збройних Силах України, є нестатутні відносини, тяжкі умови несення служби. А це, у свою чергу, зобов'язує адміністрацію Збройних Сил України підвищити ефективність запобіжної діяльності із цих питань, а також вжити невідкладних заходів щодо запобігання їм.

Для реалізації інформації, викладеної в цій аналітичній довідці, її копії спрямовані до відповідних територіальних військових частин Збройних Сил України, які дислокуються в Херсонській, Одеській та Миколаївській областях.

Аналітична довідка про статистичні дані співвідношення кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру

Як показали проаналізовані нами статистичні дані, співвідношення кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, становлять 45–76,5 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. Їх пік припадає на 2015 р. (76,5 %), а потім поступово знижується. Так, у 2014 р. цей показник був 54 %, у 2015 р. – 76,5 %, у 2016 р. – 71 %, у 2017 р. – 65 %, у 2018 р. – 47 %, у 2019 р. – 45 %, у 2020 р. – 31 %.

Відсотковий показник кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, у яких провадження закрито, становить приблизно 7–20 %. Так, у 2014 р. – 8,7 %, у 2015 р. – 17,6 %, у 2016 р. – 19,4 %, у 2017 р. – 11 %, у 2018 р. – 7 %, у 2019 р. – 9 %, у 2020 р. – 9 % від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень.

Кількість кримінальних правопорушень, вчинених у ЗС України, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом, приблизно становить 40–60 %, і лише у 2014 р. цей показник був 20,5 %, що пояснюється великою кількістю вчинення таких кримінальних правопорушень (більше ніж в одинадцять разів) порівняно з 2013 р. та навантаженням на органи досудового слідства. У 2015 р. – 37,6 %, у 2016 р. – 55 %, у 2017 р. – 57 %, у 2018 р. – 42 %, у 2019 р. – 43 %, у 2020 р. – 34 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень.

**Аналітична довідка
про статистичні дані щодо зареєстрованих
кримінальних правопорушень проти встановленого
порядку несення військової служби (військових
кримінальних правопорушень) у ЗС України
за ступенем тяжкості в період 2013–2020 рр.**

Проведене нами дослідження статистичних даних щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) у ЗС України за ступенем тяжкості в період 2013–2020 рр. показало тенденцію до зниження рівня злочинів середньої тяжкості. Пік вчинених у ЗС України таких злочинів припав на 2014 р. (75 % від загальної кількості вчинених у ЗС України злочинів). У 2015 р. цей показник становив 48 %, у 2016 р. – 20,5 %, у 2017 р. – 17 %, у 2018 р. – 5 %, у 2019 р. – 10 %. У 2020 р. кількість нетяжких злочинів – 2,5 %.

За даними Міністерства оборони та Генеральної прокуратури України, з початку проведення АТО по квітень 2016 р. військова злочинність зростає майже у чотири рази, переважно за рахунок суспільно небезпечних дій, пов'язаних з ухиленням від проходження військової служби.

Як показало наше дослідження, після 2015 р. спостерігається різке зростання вчинених у ЗС України тяжких злочинів (21–27 % у 2014–2015 рр. і 75–85 % у 2016–2020 рр.). Відсотковий еквівалент вчинених у ЗС України тяжких злочинів у 2014 р. становив 21 %, у 2015 р. – 27 %, у 2016 р. – 75 %, у 2017 р. – 77 %, у 2018 р. – 41 %, у 2019 р. – 82 %, у 2020 р. – 87 % від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень.

Сплески зростання особливо тяжких злочинів, вчинених у ЗС України, спостерігались у 2016 р. (3,5 %), 2017 р. (5 %), 2019 р. та 2020 р. (4,5 %). У 2014 р., 2015 р. та 2018 р. їх рівень не перевищував 0,5 % від загальної кількості вчинених у ЗС України кримінальних правопорушень.

Рівень вчинених у ЗС України злочинів невеликої тяжкості у 2015 р. – I півріччі 2020 р. тримався на позначці 0,5–1%, і лише у 2014 р. цей показник становив майже 9% від загальної кількості вчинених у ЗС України військових кримінальних правопорушень. За II півріччя 2020 р. кримінальних проступків у ЗС України було вчинено 7.

Аналітична довідка про вивчення осіб військовослужбовців, які вчинили в ЗС України кримінальні правопорушення

За результатами нашого дослідження, проведеного на підставі статистичних даних про осіб військовослужбовців, встановлено:

1. За віком переважають соціально зрілі суб'єкти кримінального правопорушення, віком 18–54 років (із них: 18–28 років – 43 %, 29–39 років – 35 %, 40–54 роки – 20 %. Питома вага 55–59-річних суб'єктів кримінального правопорушення становить 1,5 %, а 60 і більше років – 0,5 %.

2. За статтю 99 % – чоловіки, жінки – близько 1 %.

3. 99,5 % мають освіту, з них: основну вищу і базова вищу – 17 %, професійно-технічну – 40,5 %, повну загальну середню та базову загальну середню – 42 %, початкову загальну та без освіти – 0,5 %, 99,9 % – це громадяни України.

4. 78,6 % опитаних нами засуджених військовослужбовців мають лише одного з батьків, у 68,7 % – тільки матір, у 31,3 % – тільки батько, взагалі не мають батьків 12,6 %.

При цьому свої відносини з батьками й родичами як «гарні» оцінюють 26,2 % тих, хто тримається в дисциплінарних батальйонах, як «нормальні» – 58,6 %, як «задовільні» – 12,4 %, а 2,8 % опитаних відносин з батьками й родичами не підтримують.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Статистичні дані щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в Збройних Силах України, у тому числі в зоні АТО та ООС, за період з 2016 р. – I півріччя 2020 р.

	Статистичні дані щодо осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в Збройних Силах України																				
	Кількість осіб, яких повідомлено про підозру					вік на момент вчинення кримінального правопорушення				жінки				освіта на момент вчинення кримінального правопорушення				громадянство на момент вчинення кримінального правопорушення			
	18–28 років	29–39 років	40–54 років	55–59 років	60 років і більше	18–28 років	29–39 років	40–54 років	55–59 років	60 років і більше	повна вища і базова вища професійно-технічна	повна загальна середня та базова загальна середня	початкова загальна та без освіти	громадяни України	іноземні громадяни	громадяни СНД	особи без громадянства	негалацькі мігранти	біженці		
I пів-річчя 2020 р.	338	114	102	86	6	2	1	46	129	135	0	309	1	0	0	0	0	0	0		
2019 р.	1131	437	366	260	25	3	9	147	452	486	6	1090	1	0	0	0	0	0	0		
2018 р.	1206	473	409	274	15	1	7	152	449	569	2	1172	0	0	0	0	0	0	0		
2017 р.	3395	1426	990	468	32	8	23	481	1248	1183	12	2920	4	3	0	0	0	0	0		
2016 р.	3052	919	907	487	29	14	26	504	887	962	3	2348	7	2	1	0	0	0	0		
Всього	9122	3369	2774	1575	107	28	66	1330	3165	3335	23										
%		43	35	20	1,5	0,5	0,5	17	40,5	42	0,5										

Статистичні дані щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) та результатів їх досудового розслідування за 2013–2020 рр.

Показники	Роки									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	9	
Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	369	4153	6213	3650	4577	3694	3616	1737		
Кримінальні правопорушення, у яких особам вручено повідомлення про підозру	232	2240	4756	2596	2981	1742	1660	435		
Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито	367	365	1097	711	503	248	326	77		
Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду з обвинувальним актом	222	851	2338	2007	2596	1538	1544	397		
вчинені	особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	8	26	40	44	57	70	42	12	
	кримінальні правопорушення групою осіб	9	30	20	4	8	7	13	2	
	у стані алкогольного сп'яніння	5	39	76	30	25	15	11	6	
	неповнолітніми або за їх участю	0	0	0	0	0	0	0	0	
	особливо тяжких	2	25	29	129	234	21	230	187	
У тому	числі тяжких	188	875	1705	2749	3528	1525	2989	3546	
	середньої тяжкості	166	3130	2972	748	788	195	357	128/7*	
	невеликої тяжкості	13	123	50	24	27	1	40		
Непокора (ст. 402 КК)	6	310	257	75	50	20	18	10		
Невиконання наказу (ст. 403 КК)	0	5	1	2	2	3	1	1		
Опір начальника або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК)	1	7	12	10	2	3	3	2		

* У 2020 р. було військовослужбовцями було вчинено 128 нетяжких злочинів та 7 кримінальних проступків.

Продовження таблиці Е.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК)	4	55	84	40	29	18	20	8
Порушення статутних правил взаємодійосин між військово-службовцями за відсутності відносин підлеглисті (ст. 406 КК)	37	41	80	84	59	59	70	40
Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК)	25	1814	3927	2345	3204	2790	2464	1185
Дезертирство (ст. 408 КК)	5	1061	997	386	451	202	189	51
Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК)	15	81	57	14	17	23	14	13
Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК)	95	288	191	177	248	132	236	98
Умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК)	4	6	3	2	2	1	1	2
Необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК)	0	13	12	12	9	8	17	11
Втрага військового майна (ст. 413 КК)	2	96	145	117	74	74	94	49
Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК)	7	177	188	116	65	53	67	26
Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК)	3	74	63	43	51	36	24	14
Порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК)	1	0	2	2	1	2	3	1
Порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК)	0	0	0	0	0	0	0	1
Порушення статутних правил варгової служби чи патрулювання (ст. 418 КК)	0	7	0	5	7	2	1	0

Закінчення таблиці Е.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК)	2	7	10	17	18	23	22	9
Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК)	0	5	0	0	1	0	4	0
Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК)	2	5	6	5	5	1	1	1
Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК)	1	3	28	8	3	11	6	11
Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем, ст. 423	63	1	-	-	-	-	-	-
Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, ст. 424	53	1	-	-	-	-	-	-
Недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК)	36	72	91	105	179	138	193	100
Бездіяльність військової влади (ст. 426 КК)	7	24	11	19	18	17	28	18
Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1 КК)	-	-	42	65	81	77	139	86
Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК)	0	0	0	0	0	1	0	0
Залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК)	0	0	0	0	0	0	0	0
Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК)	0	0	1	0	0	0	1	0
Добровільна здача в полон (ст. 430)	0	0	0	0	0	0	0	0
Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК)	0	0	0	0	0	0	0	0
Мародерство (ст. 432 КК)	0	1	0	0	0	0	0	0
Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК)	0	4	5	0	0	0	0	0
Погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК)	0	0	0	1	0	0	0	0
Незаконне використання символіки Червоного хреста, Червоного півмісяця, Червоного кристала та зловживання ними (ст. 435 КК)	0	0	0	0	0	0	0	0

Наукове видання

**ДМИТРЕНКО Наталя Андріївна
ШКУТА Олег Олегович**

**ЗЛОЧИННІСТЬ
У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ:
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ**

Монографія

Технічне редагування
Дизайн обкладинки
Верстання

*Тетяна Штуова
Анастасія Юдашкіна
Ігор Стратій*

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 06.01.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,81. Наклад 300. Замовлення № 0122м-001.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.